

JEDANAESTA KRAJIŠKA NOU KOZARSKA
BRIGADA

BORBENI PUT

11. KRAJIŠKE NOU KOZARSKE BRIGADE

Početkom 1943. godine na Kozari su kratko vrijeme dejstvovale jedinice 2. i 5. krajiške brigade koje su, uslijed otpočinjanja četvrte neprijateljske ofanzive, u drugoj polovini januara povučene sa Kozare na teritoriju Grmeča, tako da je teren Kozare privremeno ostao sa veoma malim brojem partizana. U ovoj ofanzivi, na besputnom i snijegom zavijanom Grmeču, od 5. krajiške brigade odvojio se 3. bataljon od koga je u selu Driniću, kod Bosanskog Petrovca,

20. II 1943. godine formirana 12. krajiška udarna brigada.

Krajem februara ove godine 5. krajiška kozarska brigada, iscrpljena u borbama na Grmeču i Podgrmeču, vratila se na Kozaru gdje ostaje oko tri mjeseca sve do odlaska u centralnu Bosnu.

Pošto se oporavila, zbrinula svoje ranjene i bolesne borce i novim borcima popunila svoje redove, krajem maja krenula je sa Kozare i prebacila se u centralnu Bosnu. Prema naređenju štaba

1. bosanskog NOU korpusa odprezdravjelih boraca 1, 2. i 12. krajiške brigade, a koji su sa terena Kozare, kao i od novodošlih boraca, 26. maja 1943. godine je formiran kozarski NOP odred koji je po-

slije odlaska 5. brigade ostao na terenu Kozare.

Jedinice odreda vodile su često borbe sa neprijateljskim snagama koje su iz okolnih gradova pokušavale da prodru u potkozarska sela, da pljačkaju narodnu imovinu i ubijaju stanovništvo. One su uspješno odbijale napade neprijatelja i nanosile mu velike gubitke. U tim borbama bataljoni odreda rasli su i jačali svoje redove tako da je već u avgustu 1943. godine odred u svom sastavu imao četiri bataljona sa iskusnim i u borbama prekaljenim starješinskim sastavom.

O aktivnosti jedinica Kozarskog NOP odreda najbolje nam govore slijedeći podaci: 2. bataljon odreda oko 25. avgusta 1943. godine u borbi oko Omarske zarobio je 101 domobrana, zaplijenio 2 teška mitraljeza, 2 teška minobacača,

65 pušaka, 9 puškomitraljeza i mnogo druge ratne opreme. U toj borbi ubijeno je nekoliko desetina Nijemaca i domobrana. Dvadeset osmog avgusta, doznajući za pokret jednog bataljona 373. njemačke motorizovane divizije od Prijedora prema Bosanskom Novom i Bihaću, jedinice Kozarskog NOP odreda napravile su zasjedu. Neprijatelj je naišao sa 32 kamiona i 6 automobila. Čitav bataljon je uništen. Zaplijena su 32 kamiona, 8 motocikala, uništena 3 protivtenkovska topa, 4 kamiona topovske municije, 1 kamion puščane manevarske municije i 1 radio-stanica. Tom prilikom zaplijenjeno je 6 protivtenkovskih topova 47 milimetara sa 1400 granata, 4 njemačka mitraljeza („šarca“), zarobljeno je 36 legionara i 6 Nijemaca, a na mjestu borbe ostalo je preko 100 neprijateljskih vojnika među kojima i tri njemačka oficira.

Istoga dana 1. bataljon je zarobio na uporištu Blagaj 50 domobrana sa jednim narednikom, zaplijenio 1 mali minobacač, 2 puškomitraljeza, 2 automobila, 1 pištolj, 20.000 metaka i 60 pušaka.

Osmog septembra 1943. godine štab 1. bosanskog NOU korpusa obavještava svoje potčinjene jedinice da se: „Od lukom Vrhovnog štaba NOV i POJ sadašnji Kozarski NOP odred pretvara u XIII Krajišku NOU brigadu, s tim da se ostavi jezgro najviše od 150 boraca za novi Kozarski odred. Za komandanta XIII KNOU brigade postavlja se drug Miloš Šiljegović, dosadašnji komandant VII Krajiške NOU brigade.“

Kako je došlo do toga da novoformirana brigada na Kozari dobije naziv 13. a poslije nekoliko dana 11., da li je to štamparska greška ili nešto drugo, prema do sada poznatoj dokumentaciji nije se moglo ustanoviti. Prema tome, u do sada pregledanoj dokumentaciji nije se mogao odrediti tačan datum formiranja 11. KNOU brigade, niti kaći bilo čija naredba o prelasku Kozarskog NOP odreda u 11. KNOU brigadu. Zna se da je oko 20. septembra 1943. godine u Kozarski NOP odred stigao Miloš Šiljegović i sobom donio naređenje da se Kozarski NOP odred preformira u 11. Krajišku NOU brigadu i da je on postavljen za njezinog komandanta. Pošto je ovo naređenje slijedećeg dana, tj. oko 21. septembra, saopšteno borcima i starješinama Kozarskog NOP odreda, to se 21. septembar 1943. godine na Kozari i slavi kao dan formiranja 11. KNOU brigade. Borci i starješine su sa zadovoljstvom prihvatili ovu naredbu. Naročito im je bilo drago što je za prvog komandanta brigade postavljen Miloš Šiljegović.

Miloš Šiljegović je rođen 1909. godine u selu Mi- ljakovci kod Prijedora. Osnovnu školu i 4. razreda gimna- zije završio je u Prijedoru, a učiteljsku školu u Bašoj Luci. Njegovo početno i završno učiteljsko službovanje bilo je u osnovnoj školi u selu Međuvođe kod Bosanske Du- bice. Ličnim dodirima i preko svojih đaka ubrzo je upoznao mnoge Knežopoljce i na taj način se sprijateljio sa veli- kim brojem Kozarčana. U selu Međuvođu je i otpočeo akti- van rad kao član KPJ. Zahvaljujući njemu i još nekim dru- govima, u tome selu formirana je prva partijska ćelija u dubičkom srezu početkom 1940. godine, čiji je sekretar bio Boško Šiljegović, a Miloš je bio jedan od članova te ćelije.

Nakon završene učiteljske škole završio je i školu rezervnih oficira u Bileću, te je bio i rezervni oficir bivše jugoslovenske vojske. Odmah nakon kapitulacije biv- še jugoslovenske vlasti, KPJ je zadužila Miloša kao voj- nog povjerenika. Bio je prvi komandir Dubičke partizan- ske čete na Kozari. Nakon formiranja prvih bataljona na Kozari Miloš je bio komandant 2. bataljona, zatim zamjenik komandanta Kozarskog odreda, zamjenik komandanta 5. kra- ljiške (kozarske) brigade, komandant iste brigade, koman- lant 7. KNOU brigade. Sa ove dužnosti je i došao za ko- mandanta 11. brigade.

Miloš je bio vrlo ozbiljan čovjek, sposoban rukovodi- lac i pravi komandant. Bio je strog, ali pravedan i korek- tan prema svojim potčinjenim od kojih je uvijek tražio da budu tačni u izvršavanju dobivenih zadataka. Višegodi- šnju pedagošku praksu, vojničko i političko-partijsko znanje uspješno je prenosio na svoje potčinjene. Rijetko je kada u društvu potčinjenih izvodio šale i rijetko se sme- jao. Sa potčinjenima je uvijek raspravljao o ozbiljnim stva- rima i nastojao da im pomogne u rješavanju njihovih pro- blema, bili oni službeni ili privatni, zbog čega su ga oni i poštovali i voljeli. Prilikom izdavanja naredjenja i za- povjesti bio je vrlo kratak, jasan, precizan i jednostavan.

Odmah poslije dolaska na Kozaru Miloš je krenuo na teren da obiđe bataljone, da upozna starješine.

Prema podacima koji su uzeti iz referata Milana Vrhovca, prvog političkog komesara 11. brigade, štab 11. brigade i štabove bataljona na dan njenog formiranja sači- njavali su slijedeći drugovi:

— štab 11. brigade: komandant Miloš Šiljegović, za- mjenik komandanta Dragan Marin, politički komesar bri- gade Milan Vrhovac, zamjenik političkog komesara Vaso Petrović, načelnik štaba brigade Ljuban Crnobrnja;

— 1. bataljon (štab): komandant bataljona Branko Vig-šević, zamjenik komandanta bataljona Đuro Milinović, politički komesar bataljona Milan Stanić, zamjenik političkog komesara Milorad Kovačević;

— 2. bataljon (štab): komandant Branko Popović, zamjenik komandanta bataljona Rade Batić, politički komesar bataljona Slavko Havić, zamjenik političkog komesara Obrad Jerkić;

— štab 3. bataljona: komandant bataljona Đuro Vučević, zamjenik komandantggbataljona Stevan Janjetović, politički komesar bataljona Milan Kalinić, zamjenik političkog komesara Jovica Kos;

— štab 4. bataljona: komandant bataljona Miloš Subotić, zamjenik komandanta bataljona Dušan Obradović, politički komesar Gojko Bjelajac, zamjenik političkog komesara Đuka Trninić.

Iz originalnog izvještaja koji je štab 11. KNOU brigade poslao štabu 4. KNOU divizije na dan 30. septembra 1943. godine vidi se brojno stanje brigade. U tome izvještaju, između ostalog, stoji:

— 1. bataljon u svom sastavu ima: 235 boraca, 1 ručni minobacač, 1 teški mitraljez, 8 puškomitraljeza, 4 strojnice, 162 puške, 9 pištolja, 106 ručnih bombi, 2 jahaća konja, 1 kožno sedlo, 10 tovarnih konja i 10 samara;

• — 2. bataljon u svom sastavu ima: 228 boraca, 1 ručni minobacač, 1 teški mitraljez, 6 puškomitraljeza, 6 strojnice, 172 puške, 13 pištolja, 97 ručnih bombi, 3 jahaća konja, 3 kožna sedla, 12 tovarnih konja i 9 samara;

— 3. bataljon u svom sastavu ima: 263 boraca, 1 ručni minobacač, 7 puškomitraljeza, 1 strojnica, 125 pušaka, 9 pištolja, 45 ručnih bombi, 2 jahaća konja, 2 kožna sedla, 9 tovarnih konja i 5 samara;

— 4. bataljon u svom sastavu ima: 273 boraca, 1 ručni minobacač, 1 teški mitraljez, 8 puškomitraljeza, 8 strojnice, 202 puške, 11 pištolja, 30 ručnih bombi, 2 jahaća konja, 2 kožna sedla, 11 tovarnih konja i 11 samara;

— prateća četa brigade u svom sastavu ima: 44 boraca, 4 protivtenkovska topa, 1 teški minobacač — 80 mm, 19 pušaka, 3 pištolja, 10 ručnih bombi, 14 teglećih konja, 1 tovarni konj i 1 samar;

— vod za vezu u svom sastavu ima: 24 boraca, 10 pušaka, 12 ručnih bombi, 2 tovarna konja i 2 samara;

— brigadna ambulanta u svom sastavu ima: 34 boraca, 12 pušaka i 2 ručne bombe;

— štab brigade i zaštitni vod u svom sastavu imaju:
59 boraca, 4 strojnice, 21 puška, 8 pištolja, 10 ručnih bombi, 4
jahaća konja, 4 kožna sedla, 5 tovarnih konja i
5 samara.

Svega ukupno u brigadi ima: 1160 boraca, 5 ručnih minobacača, 3 teška mitraljeza, 29 puškomitraljeza, 23 strojnice, 723 puške, 53 pištolja, 4 protivtenkovska topa — 50 mm, 1 minobacač — 80 mm, 315 ručnih bombi, 13 jahaćih konja, 13 kožnih sedala, 50 tovarnih koša, 42 samara, i 14 teglećih konja.

Kada smo već kod brojnog stanja brigade iznećemo i brojno stanje partijskog članstva u brigadi iako je ovaj izvještaj poslat mjesec dana kasnije. Naime, Oblasni komitet za Bosansku krajinu u svom izvještaju Pokrajinskom komitetu KPJ za Bosnu i Hercegovinu od 12. novembra 1943. godine piše: „Partisko stanje u XI KNOU brigadi je sledeće: brigada je nedavno formirana i sastavljena pretežno od novomobilisanih boraca sa dosta čvrstim jezgrom i ru-kovodećim sastavom od starih boraca. Ova brigada ima uslove da se ubrzo razvije u jaku vojnu jedinicu. Njena udarna snaga već se sada pokazuje.

Partiska organizacija u brigadi je vrlo mlada sa velikom većinom skorašnjih članova. Rad partiskih ćelija je nedovoljan i dosta šablonski, a bataljonski komiteti još nisu osamostaljeni u svom radu.

Danas brigada ima oko 1100 boraca sa 250 članova KPJ, 82 kandidata i 254 skojevca. Kao glavni problem u ovoj brigadi jeste: politički uzdići borce i pripremiti ih za borbu i u ostalim krajevima naše zemlje“.

Oslobođenje Bosanske Dubice

Odmah nakon formiranja 11. KNOU brigade, pristupilo se pripremama za napad na Bosansku Dubicu. Na osnovu prikupljenih podataka o neprijateljskim snagama jedinice 11. KNOU brigade, zajedno sa Kozaračkim NOP odredom, noću između 12. i 13. oktobra 1943. godine napale su neprijateljsko uporište u Bosanskoj Dubici u kojoj se tada nalazio jedan bataljon domobrana 12. pešadijskog puka, jedan bataljon ustaša i nekoliko desetina žandarmerije i policije.

Za ovu akciju raspored brigade bio je slijedeći:

— 1. bataljon, bez jedne čete, obezbeđivao je sa pravca Hrvatske i Bosanske Kostajnice. Jedna četa ovog bataljona napadala je na Bos. Dubicu pravcem Kostajnica — Dubica (desnom obalom Une);

— 2. bataljon napadao je pravcem Prijedor — Dubica sa zadatkom da što prije izbije do mosta na rijeci Uni, gdje će se spojiti sa jedinicama 1. i 3. bataljona, a zatim porušiti most;

— 3. bataljon napadao je pravcem Bos. Gradiška — Bos. Dubica sa zadatkom da što prije izbije do mosta na rijeci Uni, gdje će se spojiti sa jedinicama 1. i 2. bataljona, a zatim porušiti most uz njihovu pomoć;

— 4. bataljon sa jednom četom obezbeđivao je napad 3. bataljona sa pravca Jasenovac, Bos. Gradiška, a ostale njegove čete nalazile su se u rezervi brigade;

— prateća četa sa vatrenih položaja nešto sjevero- zapadnije od Kruškovca svojom vatrom podržavala je napad brigade;

— Kozarački NOP odred sa dijelom svojih snaga nalazio se u rejonu sela Palančište odakle je spriječavao neprijatelja od Prijedora ka Dubici;

— štab brigade i brigadno previjalište nalazili su se u sjevernom dijelu sela Aginci;

— početak napada bio je u 24.00 časova 12. oktobra 1943. godine.

Tačno u pola noći između 12. i 13. oktobra otpočela je žestoka borba za Bos. Dubicu. Neprijatelj je davao grčevit otpor, ali su naše jedinice nezadrživo jurišale na utvrđenja neprijatelja i osvajale ih, tako da su do dana bile u centru grada.

Oko deset časova bila je zauzeta i posljednja zgrada u gradu (Kotarsko načelstvo) i most na Uni porušen. Tako je Bosanska Dubica bila prvi put u NOR-u oslobođena 13. oktobra 1943. godine.

U ovoj borbi zarobljeno je 128 neprijateljskih vojnika, 2 narednika, 1 zastavnik i 5 oficira. Zaplijenjeno je 322 puške, 7 puškomitraljeza, 3 teška mitraljeza, 3 teška minobacača, 15 automata i mnogo drugog ratnog materijala.

Jedinice Kozarskog NOP odreda odbile su protivnapad neprijatelja koji je iz Prijedora pokušao da se probije do Bosanske Dubice.

Odmah nakon prestanka borbe u gradu jedinice 11. brigade povukle su se iz grada, dok je 3. bataljon ostao u gradu sa zadatkom da obezbijedi evakuaciju materijala. Pošto je izvršena evakuacija materijala 3. bataljon je napustio Dubicu 15. oktobra.

Već 18. oktobra jedinice brigade u okršaju sa jakim neprijateljskim snagama na Verićkom polju, kod Omarske, nanose neprijatelju velike gubitke. Borba je bila vrlo oštra i vođena je nekoliko sati prsa u prsa. Na mjestu ove

borbe ostalo je oko 80 poginulih neprijateljskih vojnika. Naš bataljon imao je 5 poginulih i 7 ranjenih boraca. Za- robljeno je 15 nepr. vojnika. Zaplijenjeno je: 1 top sa 50 gra- nata, 1 teški minobacač — 80 mm, 2 ručna minobacača, 8 nje- mačkih puškomitraljeza („šarac"), 4 šmajsera, 5 pištolja, 60 pušaka i dosta puščane municije i minobacačkih mina. Noću 19/20. X 1943. godine, jedinice brigade likvidi- rale su neprijateljsku posadu na željezničkoj stanici u Piskavici. U toj borbi zarobljeno je 36 domobrana i zapli- jenjeno: 1 teški mitraljez, 3 automata, 5 puškomitraljeza, 35 pušaka, dosta puščane municije, 35 konja i mnogo drugog ratnog materijala.

Noću između 28/29. i 30. oktobra 1943. godine jedinice brigade prebacivale su se preko rijeke Sane u rejonu iz- među sela Petkovac i Svodna, a zatim produžile pokret u pravcu sela Vitasovci, Radomirovac, Potkalinje. Na terenu Podgrmeča brigada je ostala do 25. novembra kada se povra- tila na Kozaru. U tome vremenu brigada se nalazila na po- ložajima prema Krupi, Bosanskom Novom i Prijedoru. U selu Hambarine i Čarakovo vođene su tih dana vrlo že- stoke borbe sa neprijateljskim snagama koje su pokušavale da se iz Prijedora probiju za rudnik Ljubiju.

Trećeg novembra štab brigade dostavio je štabu 4. di- zizije spisak zamjenika komandanata svojih bataljona, za- mjenika komandira četa, vodova i komandira odeljenja. Evo toga spiska:

— zamjenici komandanata bataljona: 1. bataljona Ostoja Mijić, 2. bataljona Rade Batić, 3. bataljona Rajko Gavri- lović i 4. bataljona Mirko Bašić;

— zamjenici komandira četa: Mirko Bursać, Dragan Batos, Mirko Bjelajac, Lazar Predojević, Branko Bjelovuk, Boško Đurić, Mile Pucar, Milorad Bakić, Stojan Subotić, Rade Novaković, Ratko Cenopoljac i Dragan Đurić;

— zamjenici komandira vodova: Cvijo Đaković, Stanko Brdar, Dragutin Arsenić, Milan Stojaković, Đuro Store- bra, Dušan Ručnov, Božidar Milošević, Rade Kukić, Lju- ban Trubarac, Živko Banović, Uroš Stojaković, Savo Go- jić, Milan Knežević, Bogdan Jokić, Miloš Miljević, Rajo Bjelovuk, Alija Arbaš, Veljko Kragulj, Aleksa Bjelić, Lu- ka Slijepčević, Vojin Bakić, Dragoja Bakić, Milan Žmi- rić, Vukan Bogdanović, Božo Jelisavac, Mirko Savanović, Ilija Savanović i Stojan Anić;

— zamjenici komandira odeljenja: Mirko Reljić, Luka Popović, Milan Grbić, Ilija Šiljak, Sretko Marin, Vaso Stojnić, Mikan Maleš, Pero Drljača, Mile Stijak, Dušan Ljiljak, Pajo Bešer, Veljko Grujić, Milan Kondić, Živko

Stojanović, Milan Thirilović, Radovan Kukić, Milan De- spotović, Dušan Popović, Mladen Gavrilović, Dragan Še- ker, Lazo Kecman, Ostoja Sekulić, Milan Lajić, Đoko Ala- vuk, Ostoja Novaković, Milan Knežević, Branko Protić, Uroš Bajić, Ostoja Lukić, Ljubo Milekić, Sveto Kovače- vić, Ranko Batajić, Stevo Vrsajko, Mijo Polović, Miloš Babić, Strahinja Skenderija, Ljubo Rajić, Todor Barašan, Desimir Šmitran, Mirko Mirjević, Mošo Ovčina, Jovo Ristić, Milan Berić, Jovan Rusić, Milan Goronja, Ostoja Bursać, Stanko Lajić, Božo Bjelić, Radomir Puzavac i Sretko Međed.

Napad na Bosansku Gradišku

U izvještaju koji je štab 11. brigade poslao štabu 4. KNOU divizije na dan 28. decembra 1943. godine, između ostalog, se kaže: „Drug Žarko nam je predao usmeno nare- đenje toga štaba u vezi akcije koja prestoni. Mi će mo naj- hitnije prebaciti naše snage u pravcu Podgradaca". (Mi- sli se na Žarka Zgonjanina koji je toga dana stigao na Ko- zaru, a koji će za nekoliko dana primiti dužnost koman- danta 11. brigade).

Istog ovoga dana jedinice 11. brigade, krenule su u pravcu Bos. Gradiške, tako da su 31. decembra osvanule, i to: 1. bataljon u selu Vrbaška, 2. bataljon u selu Trebov- ljani, 3. bataljon u selu Miloševo Brdo, 4. bataljon u selu Šor, a štab brigade sa prištapskim jedinicama u Pod- gradce.

Prije podne 31. decembra u selu Miloševo Brdo održan je sastanak sa komandantima i političkim komesarima bata- ljona i nekih komandi prištapskih jedinica brigade na kome je komandant brigade govorio o predstojećoj akciji. Između ostalog, on je saopštio da ova akcija ulazi u sklop akcije na Banju Luku, na koju napadaju snage 5. bosanskog korpusa NOVJ. Jedanaesta brigada ima zadatak da zajedno sa Gradiško-lijevčanskim NOP odredom napadne i likvidira neprijateljsko uporište u Bosanskoj Gradiški i Topoli. Njegova usmena zapovjest je otprilike glasila:

Prvi bataljon sa jednom minerskom grupom napada na Bos. Gradišku sa zapadne strane, desnom obalom rijeke Save, sa glavnim pravcem napada — komunikacijom selo Vrbaška — Bos. Gradiška sa zadatkom: uništiti neprijateljske snage koje se nalaze u bunkerima i rovovima oko mosta na prvom i drugom nasipu, a zatim produžiti napad i što

prije izbiti u centar grada, zauzeti prilaze mostu na rijeci Savi i omogućiti minerskoj grupi da ga poruši.

Četvrti bataljon napada neprijatelja u Bos. Gradiški sa pravcem dejstva, komunikacijom Topola — Bos. Gradiška sa zadatkom što prije ovladati neprijateljskim objektima koji se nalaze na mostu ispred gradskog parka, a zatim produžiti napad u pravcu parka i spojiti se sa snagama 1. bataljona. Sa 1. bataljonom, koji napada lijevo od vas održavati čvrstu vezu.

Treći bataljon, kome se pripaja minerska grupa brigade, napada na neprijatelja sa istočne strane, uz desnu obalu rijeke Save, sa zadatkom što prije ovladati neprijateljskim rovovima na spoljnim nasipima, a zatim energično produžiti napad u pravcu centra grada, te zajedno sa 1. i 4. bataljonom omogućiti prilaze ka mostu na Savi koji minerska grupa treba da poruši. Pošto je ovom bataljonu najduža maršruta do polaznog položaja za napad, to će ostaviti svoja teška oruđa sa bataljonskom komorom. Lijevo od ovog bataljona napada naš 4. bataljon sa kojim održavajte vezu, dok desno od vas nema naših snaga.

Nakon zauzimanja grada i rušenja mosta na Savi 1. i 3. bataljon posjedaju desnu obalu rijeke Save i ne dozvoljavaju prodor neprijatelja u pravcu Banje Luke.

Gradiško-lijevčanski odred napadaće na Topolu i na taj način obezbjeđivati naše snage sa pravca Banje Luke. Deo snaga

Kozaračkog NOP odreda nalaziće se prema Bos. Dubici i Jasenovcu i sa toga pravca obezbjeđivaće naše snage.

Štab brigade i brigadno previjalište nalaziće se u selu Dragelji.

Vezu sa štabom brigade održavati kuririma. Početak napada 31. decembra u 24.00 časova.

U prvi sumrak jedinice 11. brigade pošle su na izvršenje dobivenog zadatka. Do početka napada bilo je kratko vrijeme, a nekim jedinicama (naročito 3. bataljon) je bilo potrebno da pređu i 15 kilometara do prvih neprijateljskih položaja, te su morale iz marševske kolone da pređu u juriš.

Pored svih poteškoća, napad je otpočeo u određeno vrijeme. Jedinice brigade su istovremeno izvršile juriš na neprijateljske prednje položaje ispred kojih se prostirala Eelika ravnica bez ikakvih zaklona. Na više mjesta ove ravnice nalazila se zaleđena voda, što je ometalo jedinice da se razviju u streljački stroj. Uz otvaranje jake puščane i mitraljeske vatre naše jedinice su u prvom naletu uspjele da zauzmu prednje položaje neprijatelja koji su se nala-

zili na spoljnom odbrambenom nasipu. Zatim su naše snage ušle u grad, gdje se vodila borba za svaku kuću i svaku ulicu. Neprijatelj je davao žestok otpor, a naše snage te- žile su da što prije dođu do mosta na rijeci Savi i da ga poruše, što im je bio cilj.

U gradu se razvila ogorčena borba koja je vođena cijelu noć sve do podne. Gradiško-lijevčanski odred, koji je imao zadatak da napada na Topolu, u svanuće se morao povući iz Topole i na taj način je naše obezbjeđenje od toga pravila bilo nedovoljno. Bataljoni brigade koji su se nalazili u gradu odbili su nekoliko neprijateljskih protivjuriša, ali negdje u prvim popodnevrim časovima, pošto je štab bri- gade bio obavješten da je iz Banje Luke prodrla jedna ne- prijateljska kolona i da se kreće u pravcu Bos. Gradiške, izdala je naređenje svojim bataljonima da se povuku iz grada na liniju Jazovac — Greda — Elezagići i da na toj liniji sprečavaju dalji prodor neprijatelja iz Bosanske Gradiške ka Banjoj Luci.

Prilikom povlačenja bataljona iz grada snage 3. i 4. bataljona susrele su se sa neprijateljem koji je nadirao iz pravca Banje Luke. U toj kratkoj, ali žestokoj borbi zapa-ljena su 4 neprijateljska kamiona, dok su ostali kamioni i tenkovi primorani da se vrate u Banju Luku. U toj borbi su i naše jedinice pretrpjele osjetne gubitke, naročito od dva neprijateljska aviona koji su nas mitraljirali sa vrlo male visine.

Polovinom januara 1944. godine došlo je do postavljenja novog komandanta i političkog komesara brigade. Za koman- danta brigade postavljen je drug Žarko Zgošanin, koji je još prije napada na Bosansku Gradišku došao u brigadu, ali je tek sada primio novu dužnost.

Novi komandant je bio dobro poznat Kozarčanima još iz nrvih dana ustanka. Žarko je rodom sa Kozare, po zanimanju radnik, u KPJ primljen je prije ustanka na Kozari. Pročuo se kao komandant 1. bataljona Kozarskog NOP odreda. Sa svojim bataljonom Žarko je uspio da se još u prvom pro- boju iz ofanzive na Kozaru 1942. godine probije kroz ne- prijateljski obruč i sa svojim bataljonom izvede hiljade Kozarčana (većinom iz novskog sreza). Žarko je Kozarča- nima poznat kao odvažan i neustrašiv borac i starješina, kao rukovodilac snalažljiv i odlučan, kao komunista pra- vedan, kao političar jednostavan i ubjedljiv. Zbog takvih osobina borci i starješine 11. brigade primili su ga sa za- dovoljstvom za komandanta brigade.

Tih dana je za političkog komesara došao Redžo Terzić. Novi politički komesar rođen je u Bosanskoj Krupi. Vrlo

mlad, još kao gimnazijalac, otišao je među ustanike u Pod- grmeč odmah prvih dana ustanka. Kao komunista i politički delegat voda nalazio se u Krajiškom proleterskom bataljonu početkom 1942. godine kojim je komandovao Zdravko Čelar. U borbi sa četnicima u selu Jošavka bio je teško rašen i ležao sa ostalim ranjenim drugovima u školi u Jošavki. Jedne noći četnici su iznenada napali na bolnicu i ranjene borce proleterskog bataljona masakrirali na naj- zvjerskiji način. Redžo je na nekoliko mjesta izboden četničkom kamom i samo pukim slučajem uspio je da se izvuče živ. Bio je dobar govornik i sa lakoćom je uspevao da pri- dobije mase i borce koji su ga vrlo brzo zavoljeli kao po- litičkog komesara.

Dvadeset sedmog februara štab 11. brigade je dostavio štabu 4. divizije prijedlog za unapređenje pojedinih boraca u podoficirske činove. Predloženo je 284 borca i nižih starješina.

Istoga toga dana štab brigade je dostavio štabu divi- zije spisak rukovodilaca brigade počev od komandanta i političkog komesara brigade, pa zaključno sa komandama četa. Evo toga spiska:

— Štab brigade: komandant brigade Žarko Zgonjanin, politički komesar brigade Redžo Terzić — major, zamjenik komandanta brigade Mikan Marjanović — major, zamjenik političkog komesara brigade Živko Rodić — kapetan, na- čelnik štaba brigade JBuban Crnobrnja — kapetan, inten- dant brigade Marko Pejović — poručnik.

— Prvi bataljon: komandant bataljona Branko Vignje- vić — kapetan, politički komesar bataljona Smail Šerić — kapetan, zamjenik komandanta Rade Batić — poručnik, zamjenik političkog komesara bataljona Milorad Kovačević — poručnik.

— Drugi bataljon: komandant bataljona Branko Popović — kapetan, politički komesar bataljona Slavko Havić — kapetan, zamjenik komandanta bataljona Mirko Bašić — ka- petan, zamjenik političkog komesara bataljona Mirko Pre- dojević — poručnik.

— Treći bataljon: komandant Đuro Milinović — kape- tan, politički komesar bataljona Milan Kalinić — kape- tan, zamjenik komandanta bataljona Rajko Gavrilović za- mjenik političkog komesara Kos Jovica — poručnik.

— Četvrti bataljon: komandant bataljona Trivo Pralica — kapetan, politički komesar bataljona Rajko Kukolj — - kapetan, zamjenik komandanta bataljona Dušan Obradović — poručnik, zamjenik političkog komesara bataljona Đuka Trninić — poručnik.

— Prva četa 1. bataljona: komandir čete Stojan Subotić — poručnik, politički komesar čete Ranko Ninkijević — poručnik, zamjenik komandira čete Stojan Graonić — potporučnik, zamjenik političkog komesara čete Ljuban Zec — potporučnik.

— Druga četa 1. bataljona: komandir čete Petar Misi- rača — poručnik, politički komesar čete Spasoje Zlokapa — poručnik, zamjenik komandira čete Mihailo Janjetović — potporučnik, zamjenik političkog komesara čete Miloš Šurlan — potporučnik.

— Treća četa 1. bataljona: komandir čete Gojko Gajić — poručnik, politički komesar čete Slavko Mikulić — poručnik, zamjenik komandira čete Veljko Babić — potporučnik, zamjenik političkog komesara čete Ljuban Stupar — potporučnik.

— Prva četa 2. bataljona: komandir čete Miloš Kasa- bašić — poručnik, politički komesar, čete Milivoje Ve- selinović — poručnik, zamjenik komandira čete Uroš Sto- Jaković — potporučnik, zamjenik političkog komesara čete Blagoja Miodrag — potporučnik.

— Druga četa 2. bataljona: komandir čete Lazo Predoje- vić — poručnik, politički komesar čete Gojko Vujičić — poručnik, zamjenik komandira čete Milivoje Popović, za- mjenik političkog komesara čete Ostoja Tubin — potporučnik.

— Treća četa 2. bataljona: komandir čete Lazar Ško- rić — poručnik, politički komesar čete Trivun Latino- vić — poručnik, zamjenik komandira čete Boško Đurić — potporučnik, zamjenik političkog komesara čete Stojan Stojnić — potporučnik.

— Prva četa 3. bataljona: komandir čete Lazo Popović — poručnik, politički komesar čete Milan Subotić — poručnik, zamjenik komandira čete Mile Pucar — zastavnik, zamjenik političkog komesara Mirko Zrnić — potporučnik.

— Druga četa 3. bataljona: komandir čete Vid Sladoje- vić — poručnik, politički komesar čete Stojan Dojčinović — poručnik, zamjenik komandira čete Branko Španović — zastavnik, zamjenik političkog komesara čete Gligo Stoja- ković — potporučnik.

— Treća četa 3. bataljona: komandir čete Miloš Kon- dić — potporučnik, politički komesar čete Milan Bo- šnjak — poručnik, zamjenik komandira čete Vaskrsije Zrnić — potporučnik, zamjenik političkog komesara čete Simo Resan — potporučnik.

— Prva četa 4. bataljona: komandir čete Mirko Bjela- jac — poručnik, politički komesar čete Mirko Tomić —

poručnik, zamjenik komandira čete Miloš Remetić — zastavnik, zamjenik političkog komesara Mićo Batinović — potporučnik.

— Druga četa 4. bataljona: komandir čete Mirko Jovanović — poručnik, politički komesar čete Muhamed Đeldum

— poručnik, zamjenik komandira čete Milan Pilipović — potporučnik, zamjenik političkog komesara Anton Milinković — potporučnik.

— Treća četa 4. bataljona: komandir čete Rade Meded — poručnik, politički komesar čete Bogdan Šmitran — poručnik, zamjenik komandira čete Nikola Thuk — zastavnik, zamjenik političkog komesara čete Dušan Raičević — potporučnik.

— Tehnička četa brigade: komandir čete Vinko Menart — poručnik, politički komesar čete Svetislav Radakov — poručnik, zamjenik komandira čete Radoje Čado — zastavnik, zamjenik političkog komesara čete Jovan Skrbić — potporučnik.

Dvadeset devetog februara 1944. godine polit. odjel 4. divizije poslao je izvještaj Centralnom komitetu KPJ i Oblasnom komitetu KPJ za Bosansku krajinu o političkom, organizaciono-partijskom i vojnom stašu u 4. diviziji. U tom izvještaju za 11. KNOU brigadu se kaže: „U XI brigadi ima 25 čelija sa 287 članova Partije i 63 kandidata. Brojno stanje XI brigade iznosi 1705, pa je mali broj članova Partije u odnosu na brojno stanje brigade. Vidi se da nema dovoljno smjelosti u primanju novih članova u Partiju i u tome pogledu ima dosta sektaštva u ovoj brigadi.

U priličnoj mjeri postavlja se pitanje pokretljivosti brigade sa Kozare jer su borci ove brigade pretežno sa Kozare koji su ostali iz drugih jedinica — Kozarskih brigada zbog bolesti i drugog. Pitanje pokretljivosti ove brigade sa terena Kozare nije bilo dovoljno raščišćeno ni kod pojedinih članova Partije i rukovodioca brigade pa je taj problem u posljednje vrijeme riješen.

Kulturno-prosvetni rad u ovoj brigadi zaostaje u odnosu na ostale brigade u ovoj diviziji.

Skojevska organizacija u brigadi ima članova približno broju članova partije. Zapaža se da u brigadi nema dovoljno saradnje između partijskih i skojevskih organizacija u okviru jedinica brigade.

Jedanaesta brigada kao najmlađa brigada u diviziji osjetno je napredovala, što se u prvom redu treba zahvaliti njenom dosadašnjem komandantu drugu Milošu Šiljegoviću. Brigada je uglavnom sastavljena iz borbenog Kozarskog ele-

menta i dobro se držala u akciji pri napadu na Bosansku Gradišku.

Novi komandant brigade drug Žarko Zgonjanin iako ima dovoljno iskustva u rukovođenju jedinicama i dosta autori- teta u brigadi ipak još nije imao dovoljno vremena da po- kaže sve svoje sposobnosti u rukovođenju ovom brigadom. Zamjenik komandanta brigade narodni heroj drug Mikan Marjanović ima dobrih osobina i kao vojnik i kao komu- nista i ako je još mlad kao rukovodioc u brigadi."

Napad na Prijedor

Osamnaestog aprila 1944. godine jedinice 11. brigade nalazile su se neposredno oko grada Prijedora (sa njegeze sjeverne strane). Podaci kojima su u to vrijeme raspolagali štab 4. divizije i štab brigade govore da su se u Prijedoru i njegovoj bližoj okolini nalazile 1. i 13. pukovnija 3. gor- skog zdruga i dijelovi 373. legionarske divizije sa izvje- snim brojem ustaša i četnika.

Noću 19/20. aprila 1944. godine snage 4. divizije napale su neprijateljsko uporište Prijedor koji nije uspio. Evo šta se o tome napadu kaže u izvještaju štaba 11. brigade koji je upućen štabu 4. divizije 20. aprila 1944. godine:

„Devetnaestog aprila 1944. godine naš 1, 3. i 4. bataljon uzeli su učešća u akciji na uporište Prijedor. Treći ba- taljon imao je zadatak da se bez borbe probije kroz neprija- teljske položaje na vanjskoj odbrani u grad i prodre do katoličke crkve. Pravac napada ovog bataljona bio je Krpe- lijevo —• Čejreci i dalje katolička crkva. Bataljon nije uspio da se bez borbe probije u grad i cijelu noć je vodio žestoku borbu sa neprijateljskim snagama koji se branio iz dobro utvrđenih bunkera na periferiji grada.

Četvrti bataljon imao je zadatak da se sa dvije čete probije u grad bez borbe i zauzme bolnicu na Urijama, a sa jednom četom da likvidira neprijateljske bunkere na vanj- skoj odbrani neprijatelja u rejonu Urije. Prve dvije čete ovog bataljona u potpunosti su izvršile svoj zadatak i uspjele su da bez većih borbi zauzmu školu i bolnicu na Urijama.

Prvi bataljon imao je zadatak da sa svojom jednom četom demonstrira napad na vanjsku odbranu neprijatelja u reonu ceste Dubica — Prijedor — Ciglana, a dvije čete toga ba- taljona nalazile su se u rezervi brigade.

U svanuće, kada je štab brigade bio obavješten da su dvije čete IV bataljona zauzele bolnicu i školu na Uri-

jama a da 3. bataljon nije uspio da se probije u grad naredio je svojoj rezervi da po svaku cijenu likvidiraju vanjska uporišta neprijatelja u reonu ceste Dubica — Prijedor i Ciglane. Uz ogorčenu borbu brigadna rezerva uspjela je da likvidira pomenuta uporišta i na taj način omogućeno je bilo povlačenje dviju četa IV bataljona iz grada. U ovoj borbi neprijatelj je imao 87 ubijenih vojnika i tri zaro- bljena. Naši gubici bili su 9 mrtvih i 34 ranjena druga. Uništen je 1 neprijateljski tenk, a zaplijenjeno 3500 metaka, 20 ručnih bombi i nešto druge ratne opreme. Mi smo izgubili 1 puškomitraljez i 6 karabina. Naš Drugi bata- ljon nalazio se u zasjedi prema Bosanskom Novom i vršio napad na uporište Martin Brdo. Ni ovaj napad nije uspio."

Borba u selu Rakelići

Pošto je neprijatelj ponovo zauzeo rudnik JBubiju i imao namjeru da sa jednom jačom kolonom krene u pravcu Sanskog Mosta, to je štab 4. divizije naredio štabu 11. bri- gade da sa svojim jedinicama posjedne lijevu i desnu obalu rijeke Sane, južno od Prijedora i na taj način sprečava irodor neprijateljskih snaga u pravcu JBubije i Sanskog Mosta.

Prema ovom naređenju 9. i 10. maja 1944. godine jedinice 11. brigade nalazile su se na položajima, i to: 1. i 2. ba- taljon sa komandantom i političkim komesarom brigade pre- šli su preko rijeke Sane, južno od Prijedora, na lijevu obalu Sane i smjestili se u rejonu sela Čarakovo sa zadat- kom da sprečavaju pokret neprijatelju lijevom obalom Sane. Treći i 4. bataljon sa ostalim dijelovima štaba bri- gade 10. maja nalazili su se u rejonu sela Rakelići i sela Miljakovac sa zadatkom da sprečavaju pokret neprijatelja dolinom rijeke Sane u pravcu Sanskog Mosta, kao i da sa-

dejavstvuju 1. i 2. bataljonu.

Oko 22 časa 10. maja u štab 3. bataljona privedena su tri domobrana od kojih je jedan bio oficir. Od njih se saznalo da u Prijedoru ima dosta neprijateljske vojske opremljene tenkovima i ostalim motornim vozilima, o čemu je odmah obaviješten i štab brigade koji se nalazio u selu Rake- lići. U prvi mah u štabu brigade se pomišljalo da će ne- prijatelj uskoro da krene prema Sanskom Mostu.

U zoru 11. maja jake snage neprijatelja, potpomognute tenkovima, napale su na štab brigade i 4. bataljon u selu Rakelići sa pravca Kozarac, tj. sa leđa ovih jedinica. Po- što se 3. bataljon nalazio nad samim Prijedorom, u selu

Miljakovac, to mu je prijetila opasnost da bude potisnut ka Prijedoru. Za svega nekoliko minuta, jašući konja, došao je u štab 3. bataljona zamjenik komandanta brigade i naredio bataljonu da se probija u pravcu Kozare.

Nije bilo vremena za dvoumlješe niti za razmišljanje. Zapovijest je morala biti jasna i kratka — neprijateljski kuršumi već su letili iznad glava boraca koji su stajali u voćšaku i slušali zapovijest svojih pretpostavljenih, a zvuci tenkovskih motora čuli su se u neposrednoj blizini. Treći bataljon, bez jedne čete, sa dijelovima brigadne komore i prištapskih jedinica brigade krenuo je trkom u pravcu Kozare pravcem: selo Miljakovac — selo Garevci — selo Božići, između Prijedora i Ribšaka. Jedan vod 1. čete ovog bataljona odmah je otrčao na Topića groblje da bi zaštitio jedinice iz pravca Prijedora. Ostale jedinice u najvećem naletu sručile su se u dolinu riječice Gomjenice koja je bila prilično duboka, blatšavog dna i okomitih obala. Neprijateljski tenkovi bili su za leđima naših bo- raca, a dva aviona iz vrlo niskih visina zasipali su naše jedinice mitraljeskim rafalima.

U dolini ove riječice nastao je pravi krkljanac. Borci su skakali u rijeku i iskakali na drugu obalu gdje ih je čekao neprijatelj koji je zaposjeo željezničku prugu koja prolazi pored same rijeke. Tovarni i jahaći konji po ulasku u rijeku zaglavili su se sa svojim tovarom u blato i tu ostali. Na željezničkoj prugi Prijedor — Kozarac nastao je očajnički okršaj. Naši borci jurišali su u pravcu Kozare, a neprijatelj je posjeo prugu i nastojao da onemogući taj prodor. Uz gromoglasan uzvik naših boraca: „Juriš!“ treštale su ručne bombe na sve strane, tuklo se svim i svačim, hvatalo se za guše — prvenstvo je dobilo hladno oružje (kundak puške, bajoneta, kameše i drugo). Našim borcima nije ništa preostajalo nego što prije preći preko ove pruge i dočepati se Kozare. Padale su žrtve na sve strane, ali se jurišalo naprijed. U ovom okršaju ranjen je i zamjenik komandanta brigade Mikan Marjanović.

Na našu sreću neprijatelj na pruži nije imao jake snage niti je bio dobro utvrđen, te smo uspjeli da ga savladamo.

Pošto je neprijatelj na pruži bio uništen, naši borci su odmah produžili pokret u pravcu sela Garevci i Božići, jer se pred šima nalazila još jedna prepreka koju je trebalo što prije preći — cesta Prijedor — Kozarac koju je neprijatelj mogao vrlo brzo da posjedne, ali, srećom, on to nije učinio. Rastojaše na ovom mjestu između željezničke pruge i pomenute ceste iznosi oko četiri kilometra.

Ovo su naši borci pretrčali u jednom skoku i tako se uhvatali za prve južne obronske Kozare — sela Garevaca i Božića.

Četvrti bataljon, sa jednim dijelom prištapskih jedinica brigade, na sličan način se probijao iz ovog obruča nešto istočnije od 3. bataljona, ali između njih nije bilo nikakve veze.

U izvještaju brigade koji je poslat štabu 4. divizije

21. maja kaže se, između ostalog, da je u ovoj borbi nestalo 72 naša borca, 14 poginulo a ranjeno 38 drugova. Od oružja izgubili smo: 51 pušku, 3 puškomitraljeza, 1 laki mitraljez, 2 teška mitraljeza, 2 teška minobacača, 2 ručna minobacača, 6 jahaćih konja, 62 tovarna konja, 2 telefona, 1 telefonska centrala, 2 kilometra telefonskog kabla, 50 kg eksploziva i 4 nagazne mine. Izgubljen je sav pribor za kuvanje i pisanje i štaba brigade i ova dva bataljona. Izgubljeni borci su većinom domobrani koji su nam se priključili u akciji na Banju Luku, a koji se nisu mogli snaći u ovako teškom okršaju. Do opkoljavanja je došlo zbog nedovoljnog obezbjeđenja od pravca Maričke i Kozaračke željezničke stanice, što je neprijatelju omogućilo da iznenadi naše snage.

Nesumnjivo, ovo su najveći gubici brigade koji su joj naneseni u jednoj borbi od njezinog formiranja pa sve do svršetka rata.

Brojno stanje ljudstva, naoružanja i stoke u 11. brigadi na dan 25. maja 1944. godine:

Jedini- ca	Ljuds puš.		Naoružanje							Municija		Konja			
			%	s	ag 10	10 a	s n	a 5	puš.	r. bom	3 s	o a	pp.	to- v.	
1. bat.	291	115	—	11	1	—	1	2	10	36	4000	2	46	16	
2. bat.	270	156	1	12	1	2	1	12	19	135	4575	16	52	17	
3. bat.	278	134	—	12	—	—	1	5	9	96	5000	—	16	4	
4. bat.	239	121	—	11	—	2	—	3	7	65	5170	—	—	4	
Teh. četa	73	37	1 ptt	—	—	—	—	1	2	24	480	38	—	7	
Int. brig.	50	23	—	—	—	—	—	2	5	8	400	—	—	4	
Četa veze	54	13							2	11	360	7 tel.	kab. 1 4 km.		
San. vod br. 40	13		—							6	120	—	—	1	
S. br. 4															
za. vod	28	17						1	4	6	165	—	—	4	
Ukupno:	1323	629	1	46	2	4	3	26	53	387	18152	18	114	757	

Pored ovog naoružanja, brigada je imala 1 ggrotivtenkovski top sa 38 granata, 7 telefona sa 4 km kabla i 1 tel. centrala, 50 kg eksploziva i 1 nagazna mina.

Naselje Kozarac od proljeća 1942. godine većinom se nalazilo u rukama partizana. Ovdje je postojao Narodno- oslobodilački odbor, partijska i skojevska organizacija koje su dosta dobro funkcionisale. Novremeno je ovuda pro- lazio i neprijatelj, jer se ovo mjesto nalazi na cesti Prije- dor — Banja Luka, a udaljeno je od Prijedora oko 12 kilo- metara. Malo kada je neprijatelj ovdje osatvljao svoju po- sadu za duže vrijeme.

Međutim, u maju 1944. godine neprijatelj je u Kozarcu postavio svoj garnizon jačine oko jedne bojne ustaša i mi- licije koja je bila dobro naoružana. Neprijatelj je zapo- sjeo sve zidane zgrade u mjestu i u vrlo kratkom vremenu uspio da izgradi utvrđenja u neposrednoj okolini mjesta. Ova posada obezbjeđivala je neprijatelju prugu i cestu Pri- jedor — Banja Luka kojom je neprijatelj više puta bio prisiljen da prolazi. Pored toga, onemogućavala je parti- zanskim jedinicama da djeluju na ove komunikacije i da održavaju čvrste veze sa Podgrmečom i Kozarom. Pošto se neprijatelj zadržao duže vrijeme u tome mjestu, počeo je u priličnoj mjeri da utiče na pojedine mještane i da ih mo- biliše u svoje redove. Tako je u ovom vremenu uspio da u Kozarcu formira takozvanu muslimansku miliciju — „Ja- gina milicija", kako su je ovdje zvali. Ova milicija zada- vala je teškoće našim terenskim radnicima i kuririma koji su djelovali i prolazili ovim terenom.

Zbog ovakve situacije jedinice 11. brigade vratile su se sa terena Podgrmeča i 9. jula sa četama 2. bataljona doče- kale neprijateljsku kolonu koja se kretala od Kozarca ka Prijedoru. Naime, neprijatelj je, kada je osjetio da su se jedinice brigade vratile iz Podgrmeča na Kozaru, pokušao da se izvuče iz Kozarca za Prijedor. Ova borba trajala je oko 6 sati i neprijatelj je bio vraćen u Kozarac. Poslije kraćeg vremena neprijatelj je ponovio svoj proboj za Pri- jedor, ali su ga naše jedinice dočekale, potpuno razbile i na juriš zauzele Kozarac. Borba je bila ogorčena i trajala je čitav dan. Neprijatelj je imao 206 poginulih vojnika. Zaplijenjeno je: 1 teški mitraljez, 1 teški minobacač sa 117 mina, 29 karabina, 142.000 puščanih metaka, jedan radio- -aparat, jedno postolje od teškog mitraljeza i mnogo druge ratne opreme. Naši gubici bili su također dosta veliki. Poginulo je 7 drugova, tri druga su nestala i 15 je ranjeno.

Dvadeset sedmog jula jedinice 11. brigade prebacile su se preko rijeke Sane u Podgrmeč. Prelaz preko Sane izveden je južnije od Prijedora, kod sela Ališići. Neprijatelj

nije pokušao da omete ovaj prelaz iako je izveden po danu i u neposrednoj blizini samog Prijedora.

Dvadeset devetog jula polit. odjel 4. divizije šalje izvještaj Oblasnom komitetu KPJ za Bosansku krajinu o organizacionom stanju 4. divizije. U tom izvještaju za 11. brigadu piše: „U XI brigadi ima 282 člana Partije, 69 kan- didata i 361 član SKOJ-a.”

Oslobođenje Prijedora

Za vrijeme boravka brigade u Podgrmeču, u avgustu, vođene su oštre borbe sa neprijateljskim snagama oko Ljubije i Prijedora.

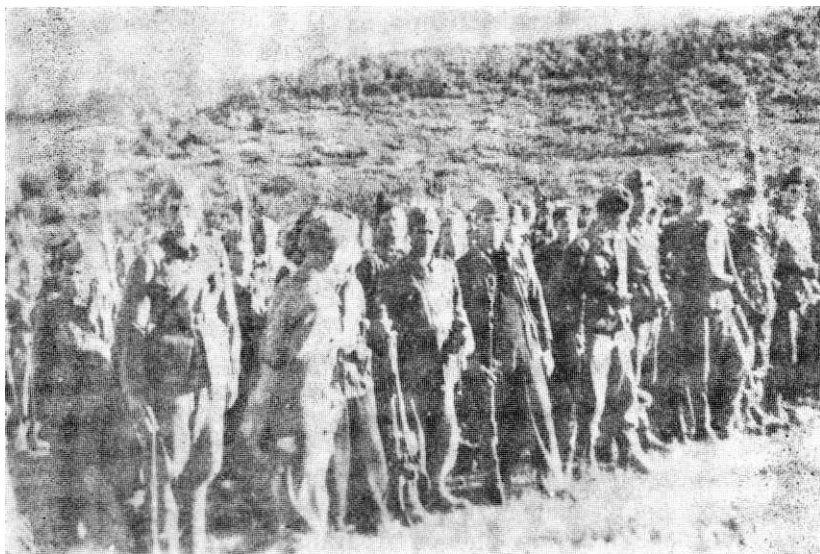
Tih dana likvidirana je i četnička trojka u kojoj su poginuli zloglasni četnici na ovom terenu Lazo Marčetić, Ljubo Ostojić i Miloš Perišić. Ova četnička banda prije nekoliko dana iz zasjede je dočekala i ubila člana Oblasnog narodnooslobodilačkog odbora Dragana Vujanovića. Oni su noću vršljali po selima u blizini Prijedora, hvatali i ubijali sve one seljake za koje bi čuli da sarađuju sa partizanima.

Pored akcija i borbi koje je brigada vodila u ovom međuvremenu, došao je novi komandant brigade. Dosadašnji komandant Zarko Zgonjanin otišao je na novu dužnost, a za komandanta brigade došao je Mićo Kolundžija.

Odmah nakon dolaska novog komandanta brigada se prebacila na teren Kozare gdje je pristupila rušenju željezničke pruge između Prijedora i Dobrljina, kao i između Prijedora i Banje Luke.

Šestog septembra bataljoni brigade nalazili su se u neposrednoj blizini Prijedora, a komandanti i politički komesari bataljona, kao i komandiri i komesari samostalnih četa sa štabom brigade nalazili su se na komandantskom izviđanju za napad na Prijedor. Na ovome izviđanju jedinice su dobile precizne i određene zadatke. Formirane su jake udarne grupe koje su dobile pravce kretanja i određene zadatke u pojedinim fazama borbe. Jednu takvu grupu sačinjavao je 1. bataljon sa dvije čete 3. bataljona. Drugu grupu sačinjavao je 2. bataljon, a treću grupu 4. bataljon. Tehnička četa brigade sa minerskim vodom imala je zadatak da ruši ^PRU^GU između sela Dragotinje i Svodne, a protivtenkovski vod da svojom vatrom potpomogne prodor 1. i 2. bataljona.

Noću između 6. i 7. septembra 1944. godine u 22.00 časova jedinice 4. KNOU divizije, Kozarske grupe NOP odreda, Podgrmečkog NOP odreda napale su neprijateljsko upo-

*Jedanaesta krajiška NOU brigada pred napad na Bosansku Gradišku
31. decembra 1943. godine*

rište u Prijedoru i rudniku Ljubiji. Jedinice 11. brigade napadale su sa sjeverne, sjeveroistočne i sjeverozapadne strane, a jedinice 6. brigade sa južne i jugozapadne strane na grad Prijedor. Jedinice 8. brigade napadale su rudnik ^{lj}ubiju. Pomenuti NOP odredi uglavnom su obezbjeđivali ovaj napad sa pravca Banje Luke, Bosanskog Novog i Bosanske Dubice.

Tačno u 22.00 časova 6. septembra 1944. godine, kako je i bilo predviđeno u zapovjesti štaba 11. brigade, jedinice brigade izvršile su napad. Prvi bataljon koji je bio ojačan artiljerijom odmah u prvom naletu probio neprijateljsku odbranu i na taj način omogućio ostalim bataljonima da se ubace u grad i da otpočnu sa uništenjem neprijateljske posade. Prvi, 2. i 3. bataljon najenergičnije su krenuli na izvršenje svog sljedećeg zadatka, a to je u pravcu štaba pukovnije (komanda odbrane grada Prijedora), a masim svojim snagama u pravcu Silosa i Gimnazije.

Već u 23.30 časova ova tri bataljona našla su se u centru grada gdje su razgonili i uništavali neprijateljsku posadu. Na sjevernom dijelu grada gdje je napadao 4. bataljon neprijatelj je davao žestok otpor, tako da je bataljon još u prvim svojim jurišima imao 4 poginula druga i 15 rašenih.

Ostale jedinice brigade, kao i jedinice 6. KNOU brigade, koje su učestvovala u napadu na Prijedor, već u jedan sat 7. septembra uspjele su da potpuno dezorganizuju odbranu u gradu i rastjeraju komandni kadar u štabu pukovnije i na taj način praktično onemogućile centralizovano komandovanje odbranom u gradu. U međuvremenu neprijateljski vojnici počeli su u većim grupama da se predaju našim jedinicama.

Sedmog septembra oko 7 sati neprijateljske snage u Prijedoru praktično su prestale da daju otpor. Poslije toga čete 3. i 4. bataljona 11. brigade upućene su u pravcu sela Brežićani sa zadatkom da napadnu neprijateljsku posadu u ovom mjestu odakle se neprijatelj poslije kratke borbe povukao u pravcu sela Petkovaca a jedan broj njegovih vojnika se predao našim snagama. Istoga dana jedinice 8. KNOU brigade oslobodile su rudnik Ljubiju.

Tako je 7. septembra 1944. godine definitivno oslobođen grad Prijedor, rudnik Ljubija i sva mjesta između Prijedora i Bosanskog Novog u kojima je do tada neprijatelj držao svoje posade. U ovoj borbi samo jedinice 11. brigade ubile su 235, ranile 240 i zarobile 353 neprijateljska vojnika. Među zarobljenim bilo je 4 oficira i 13 podoficira. Brigada je imala 11 poginulih i 51 ranjenog.

U borbama za Prijedor, rudnik Ljubiju i u ostalim uporištima na pruži Prijedor — Bosanski Novi neprijatelj je pretrpio gubitke od 1035 poginulih, 714 ranjenih i 552 zarobljena vojnika. Snage 4. divizije imale su 32 poginula i 121 ranjenog. Zaplijenjeno je: 4 haubice, 2 brdska topa, 3 protivtenkovska topa, 10 minobacača, 11 teških mitraljeza, 28 puškomitraljeza, 43 automata, 784 puške, 71 pištolj, 250.000 metaka, 1000 granata raznog kalibra i mnogo druge ratne opreme.

Napad na Bosansku Gradišku

Osamnaestog septembra 1944. godine štab 11. brigade dobio je zapovijest 4. KNOU divizije za napad na Bosansku Gradišku. Na osnovu ove zapovijesti štab 11. brigade izdao je zapovijest svojim bataljonima za napad na Gradišku koja je, otprilike, izgledala ovako:

—¹ 1. bataljon napada pravcem desna obala rijeke Save — cestom Bos. Dubica — Bos. Gradiška sa zadatkom probiti neprijateljsku odbranu na rijeci Vrbaška i na prvom nadiću, a zatim produžiti nadiranje ka centru grada — ka mostu na rijeci Savi;

— 2. bataljon napada cestom Topola — Bos. Gradiška sa zadatkom probiti neprijateljsku odbranu na prvim nasipima, a zatim produžiti napad u pravcu gradskog parka;

— 3. bataljon napada pravcem uz desnu obalu rijeke Save, sa istočne strane grada, sa zadatkom probiti spoljnu odbranu neprijatelja koja se nalazi na prvom nasipu, a zatim produžiti napad u pravcu mosta na rijeci Savi gdje se spojiti sa snagama 1. i 2. bataljona. Prvom i 3. bataljonu dodjeljuje se po jedna minerska grupa iz minerske čete brigade, koje imaju zadatak da eksplozivom poruše most na Savi, pa je 1. i 3. bataljon dužan da im omogućiti izvršenje toga zadatka;

— 4. bataljon, bez jedne čete, ima zadatak da izvrši fingirani napad na Topolu i da tako obezbijedi naše snage koje napadaju na Gradišku od pravca Banje Luke i Topole. Jedna četa toga bataljona nalaziće se u brigadnoj rezervi, u rejonu sela Dragelji, gdje će se nalaziti štab brigade i brigadno previjalište.

Početak napada 18. septembra 1944. godine u 22.00 časa.

U ovoj zapovijesti je napomenuto da se ova akcija izvodi u sklopu druge banjalučke operacije koju izvode jedinice 5. udarnog korpusa protiv njemačkih, ustaško-domobranskih i četničkih snaga (jačine oko 15.000 vojnika) sa ciljem da se zauzme prostorija Banja Luka — Bosanska Gradiška — Kotor-Baroš.

Jedinice ove brigade, iako su imale prilično dugačak put do neprijateljskih prednjih položaja, na vrijeme su stigle i jednovremeno izvršile energičan napad na neprijatelja. U prvom naletu sva tri bataljona su skršila neprijateljsku spoljnu odbranu i zauzela pojedine zgrade na periferiji grada. Kada su naše jedinice stigle do prvih zgrada, tek tada je nastao pravi okršaj sa neprijateljem koji je izvodio protivnapade nastojeći da odbaci naše snage i da ponovo zauzme nasipe — spoljnu odbranu grada. Prema jačini neprijateljskog protivnapada i njegovoj vatri moglo se zaključiti da to nisu samo one snage koje su se do skora nalazile u ovom gradu, nego da im je došlo pojačanje. Jedinice brigade nastojale su da se održe na dostignutoj liniji i zato su pružale vrlo žestok otpor. Rukovodioci, pa i mnogi borci, znali su da iza nasipa u blizini nema pogodnih položaja za prihvatanje odbrambene borbe. Tada se još nije saznalo da je neprijatelj u Bos. Gradišku uoči toga napada stiglo pojačanje, pa je nekoliko puta borba između naših jedinica i neprijatelja vođena prsa u prsa.

Devetnaestog septembra, poslije povlačenja iz Bosanske Gradiške, jedinice brigade zaposjele su položaje: Donja Topola — Rovine — Turske Dubrave — Mokrice — Bukovac — Vrbaška — kota 98. Istog dana oko 14.00 časova neprijatelj je iz Topole i Bosanske Gradiške izvršio napad na naše položaje, ali jakom vatrom naših jedinica bio je povraćen na svoje polazne položaje. Dvadesetog septembra neprijatelj je ponovio svoj napad, ali je i ovoga puta bio odbijen. U ovoj borbi zapaljena su dva neprijateljska kamiona.

Dvadeset i prvog septembra naša dva bataljona izvršila su napad na Topolu, gdje je 4. bataljon uspio da upadne u Srednju Topolu i tom prilikom uništio je jedna blindirana kola neprijateljska. Poslije toga neprijatelj je izvršio jak protivnapad i naše snage bile su primorane da se povuku na prvobitne položaje. Ovoga dana i na naš Drugi bataljon neprijatelj je vršio napad iz Obrovca u pravcu Kolonije, ali je ovaj napad bio odbijen.

Dvadeset i drugog septembra neprijatelj je ponovio napad od Topole i Bosanske Gradiške. Vođena je vrlo žestoka borba čitav dan na položajima brigade. Neprijatelj je uspio da odbaci naše snage od Topole, koje su poslije kratkog vremena izvršile protivnapad i povratile neprijatelja u Topolu. Dvadeset i trećeg septembra neprijateljske snage koje su bile potpomognute blindiranim kolima ponovo su napadale iz Topole, ali su ga naše jedinice i ovoga dana odbacile i uspjele da se održe na prvobitnim položajima. Dvadeset i četvrtog septembra sa pravca Bosanske Gradiške i Topole ponovo je neprijatelj vršio napad na naše položaje i poslije viščasovne ogorčene borbe odbijen je i povraćen na svoje polazne položaje.

U svim ovim borbama oko Bosanske Gradiške i Topole neprijatelj je imao oko 183 poginula i oko 135 ranjenih vojnika. Naši gubici bili su 15 poginulih i 88 ranjenih drugova. Zaplijenjeno je: 1 puškomitraljez, 1 šmajser, 2 puške, 2 pištolja i 1 radio-stanica. Uništena su 1 borna kola i 2 kamiona. Mi smo izgubili 2 puškomitraljeza, 4 karabina, 1 mali bacač. Raspored naših snaga na dan 24. septembra je sledeći: Srednja Topola — Rogulje — Cikule — Mokrice — Bukovac — Vrbaška.

Dvadeset i petog septembra iz Dervente krenula je njemačka borbena grupa 'Rudno' da deblokira svoje snage u Banja Luci. Istog ovog dana i sledeća dva dana od Bosanske Gradiške u pravcu Baša Luke vršila je prodor njemačka borbena grupa 'Panvic', koja je uspjela da odbaci jedinice

11. brigade na istočne padine Kozare. Tako su njemačke snage iz grupe 'Rudno', koje su forsirale rijeku Vrbas u reonu Klašnice, uspjele da se spoje sa grupom 'Panvic' i odatle zajedno produže napad u pravcu Banja Luke.

Toga dana jedinice 11. brigade, kao i ostale jedinice 5. korpusa povukle su se sa linije Banja Luka — Bosanska Gradiška na istočne padine Kozare i ostala okolna brda oko Banje Luke."

Pokret brigade

Početkom oktobra u jedinicama 11. KNOU brigade preduzete su sve potrebne mjere za predstojeće zadatke. Iako se nižim starješinama i borcima nije saopštavalo o pokretu brigade, ipak su u jedinicama održavane vojničke i partijsko-političke pripreme. Na političkim časovima govoreno je o potrebi pokreta brigade sa ovog terena i njenom učešću u konačnom oslobođenju naše zemlje. Jedinice su popunjavane novopristiglim borcima i zarobljenim domobranima oko Bosanske Gradiške i Banje Luke, koji su izjavili da žele da ostanu u našim jedinicama.

Ranjeni i bolesni borci upućivani su u bolnicu ili u NOP odrede. U jedinicama brigade održani su partijski i skojevski sastanci na kojima su prisustvovali i članovi brigadnog komiteta. Govoreno je o potrebi pokreta brigade, o pripremi za taj pokret, pojedini članovi Partije i Skoja dobijali su posebne zadatke.

Borci su popravljali odjeću i obuću, tovarni i zaprežni pribor, predato je sve suvišno i nepotrebno oružje i municija, tovarni i tegleći konji koji su bili nesposobni za ovaj dugi marš zamjenjivani su itd. Sa borcima je svakodnevno izvođena vojno-politička nastava. Neki od boraca, koji su bili iz obližnjih sela, puštani su kući na neko vreme dana da se vide sa svojom porodicom.

Petog oktobra jedinice brigade koncentrisane su u neposrednoj blizini Prijedora (sela Crna Dolina i Palančište), gdje je nad borcima i starješinama izvršena ljevakarska smotra. Onaj ko je bio nesposoban za ovaj pokret upućivan je u bolnicu ili u NOP odred.

Šestog oktobra štab 11. brigade izdao je svojim jedinicama zapovijest za pokret u kojoj je, između ostalog, stajalo:

„1. — Sve jedinice brigade izvršiće pokret sa dosadašnjih svojih položaja i najkraćim putem doći na zbornu

mjesto brigade u Prijedor (kod kuća Batos). Na ovom mjestu sve jedinice moraju biti 7. oktobra u 6.00 časova 1944. go - dine.

2. — Marševska kolona biće postrojena prema sljedećem: Treći bataljon kreće se na čelu brigade, kao brigadna prethodnica. Zatim se kreće 1. bataljon, a pozadi njega Štab brigade sa svojim dijelovima: zaštitnica brigade, izviđačka četa, četa za vezu, prateća četa, brigadna ambulanta i intendantura. Iza ovih jedinica kreće se 2. bataljon. Na začelju brigade, kao zaštitnica, kreće se 4. bataljon.

3. — Pravac kretanja prvog dana marša biće: Prijedor — Balte Bare — selo Pejići — Selo Usorci — selo Šehovići — selo Majkići — selo Tomina — selo Vrhpolje, gdje će jedinice brigade prenoćiti.

4. — Konačari: za brigadne konačare određuju se: zamjenik komandanta 3. bataljona drug Borovnica Branko — vođa konačara, brigadni higijeničar brigade i svaka jedinica brigade određiće po jednog svog podoficira. Zamjenik komandanta 3. bataljona i svi oni koji budu određeni u konačare, da se odmah po prijemu ove Naredbe jave u štabu brigade, gdje će dobiti detaljna uputstva za dalji rad.

5. — Ishrana: Intendantura brigade još u toku današnjeg dana izužeće potrebne količine hrane (kruh i ostalu suhu hranu) za 7. i 8. oktobar. Hranu podići iz diviziske intendanture u Prijedoru.

6. — Odstojanje između jedinica, to jest bataljona na maršu biće oko 500 metara. Strogo voditi računa o redu i disciplini na maršu. Svaka jedinica određiće potrebne patrole-prethodnice i zaštitnece, kao i osmatračke neba.

7. — Dežurni oficir na maršu prvog dana biće komandant 1. bataljona kapetan Bašić Mirko.

8. — Vezu sa štabom brigade održavati kuririma.

9. — Brzina kretanja na maršu treba da bude oko 4 kilometra na čas. Na svaka 45 minuta marša davati jedinicama 15 minuta odmora, a za vreme ručka dva sata. O svemu ovome staraće se dežurni oficir brigade.

10. — Borci i starješine na maršu i na prenoćištu ne smiju se udaljavati iz svojih jedinica".

U selu Vrhpolju i njegovoj okolini brigada je prenoćila, a sutradan krenula pravcem: Vrhpolje — Ključ — Orahovići — Čadavica, gdje je zanoćila. Ovdje je obezbjeđenje jedinica moralo da bude nešto jače — Banja Luka nije

mного daleko, a cesta koja vodi od Banje Luke baš na ovom mjestu spaja se sa cestom Ključ — Mrkonjić, pa nas je neprijatelj mogao lako da iznenadi.

Devetog oktobra 1944. godine kolona brigade kretala se u pravcu Mrkonjić-Grada, gdje su se jedinice brigade odmorile oko jedan sat, a zatim produžile pokret do Jajca-

U prvim popodnevним časovima čelo kolone stiglo je u Jajce i glavnina brigade zaustavljena je kod Plivskih jezero na duži odmor. Tako je brigada stigla u taj drevni bosanski grad gdje mnogi od boraca i starješina ranije nisu bili, ali su svi oni slušali o ovom gradu, o istorijskom značaju Jajca u narodnooslobodilačkoj borbi, svi oni znaju o istorijskom značaju Odluka AVNOJ-a koje su ovdje donele sene 1943. godine. Mnogima se prvi put pružila prilika da pogledaju i prirodne ljepote ovoga grada, da vide grad Jajce — nekadašnji kraljevski grad u Bosni, da vide zgradu u kojoj je održano Drugo zasjedanje AVNOJ-a 1943. godine, divnu rijeku Vrbas i njegovu dolinu, a najljepše od svega toga vodopad što ga pravi zelena Pliva padajući, baš tu pred zgradom u kojoj je održano Drugo zasjedanje AVNOJ-a, u duboki Vrbas. Rijetko se gdje mogu vidjeti takve prirodne ljepote kao ovdje. Zato su borci i starješine bili oduševljeni.

Jedinice brigade prenoćile su u okolini Jajca, odakle su sutradan nastavile pokret u pravcu Donji Vakuf — Bugojno. Nakon pristizanja u određeni rejon jedinice brigade su raspoređene za prenoćište i to: 1. bataljon u selo Roguša — zaseok Drvetine i Ceribašići; 2. bat. u selo Pirići i selo Omići; 3. bataljon u selo Ljubnići; 4. bataljon u selo Čelepinova Kula; Štab brigade sa prištapskim jedinicom u selo Grlići i selo Ivoš, selo Rosulje i selo Bošnjaci.

Jedinice brigade ostale su ovdje sve do 19. oktobra, odakle su izviđale neprijateljske položaje oko Travnika, upoznavale se sa terenom i prikupljale podatke o jačini neprijateljskih snaga u Travniku i njegovoj okolini. Prema podacima kojima je brigada raspolagala na dan 19. oktobra, a koje je dobila od obavještajnog centra 4. KNOU divizije, u Travniku je bilo 950 ustaša i 400 domobrana. Oko Travnika ima 70 bunkera između kojih su postavljene žičane prepreke. U gradu su pojedine zgrade utvrđene za odbranu. Isto tako, postoji oklopni voz koji stalno patrolira gradom. Jedan oklopni voz nalazi se u Vitezu i patrolira na pruzi između Zenice, Busovače i Travnika.

Znajući za veliki vojnički i politički značaj položaja Travnika i Zenice, kao i za povlačenje neprijateljskih snaga dolinom rijeke Bosne od pravca Sarajeva ka Slavonskom Brodu, štab 5. korpusa NOV Jugoslavije izdao je naređenje svojoj 4. i 10. diviziji da napadnu neprijateljske snage u Travniku, da oslobode ovaj grad i njegovu bližu okolinu.

U vezi sa ovim naređenjem, kao i naređenjem štaba 4. NOU divizije štab 11. brigade 19. oktobra 1944. godine izdaje svojim jedinicama slijedeće naređenje:

1. — Prvi bataljon ove brigade nalaziće se u rezervi 4. divizije, a naš 3. bataljon u rezervi 5. korpusa.
2. — Drugi bataljon napadaće neprijateljsko uporište Divjak.
3. — Četvrti bataljon napadaće neprijateljsko uporište Han-Bila sa zadatkom da ovladaju ovim uporištima i željezničkom stanicom Han-Bila.
4. — Zarobljenike sprovoditi u štab brigade koji će se nalaziti u selu Veliki Mošunj. U ovom selu nalaziće se i brigadno previjalište.

5. — Napad otpočinje 20. oktobra 1944. godine u 19.00 časova.

Dvadesetog oktobra bataljoni brigade zauzimali su svoje položaje za napad. Štab brigade i brigadno previjalište prebacivali su se u selo Veliki Mošunj. Toga dana obavljanje su posljednje pripreme za ovu veliku borbu. Štabovi 2. i 4. bataljona, zajedno sa komandantom i polit. komesarom brigade, izviđali su pravce svojih napada. Artiljerijske jedinice zauzimale su vatrene položaje i potrebne elemente za gađanje. Grad Travnik i okolna mjesta oko njega, kako je već ranije rečeno, utvrđeni su bunkerima i ostalim preprekama.

Dvadesetog oktobra tačno u 19.00 časova otpočela je borba za oslobođenje Travnika. Na bunkere i ostale neprijateljske položaje otvorena je jaka artiljerijska vatra iz naših oruđa, otpočeo je juriš na grad. Rušeni su bunker i ostala uporišta iz kojih je neprijatelj davao ogorčen otpor. Ovoga puta naše jedinice imale su dovoljno artiljerijske municije, pa se u tome nije štedjelo.

Kada je naša artiljerijska vatra prebačena po dubini neprijateljske odbrane, pješadija je izvršila juriš i skoro

u Jednom naletu zauzela većinu neprijateljskih otpornih tačaka i bunkera koji su se nalazili na okolnim brdima oko Travnika. Iz porušenih bunkera neprijatelj se u pa- ničnom bjekstvu povlačio u grad i posjedao za odbranu ra- nije za to pripremljene zgrade.

Odmah nakon zauzimanja spoljne odbrane neprijatelja naše snage produžile su energičan napad na grad odakle se neprijatelj očajnički branio. U zoru 21. oktobra neprija- telj, koji se bio koncentrisao u gradu, izvršio je snažan protivnapad i uspio da odbaci naše snage iz grada i ponovo zaposjedne bunkere koje su naše jedinice već zauzele. U ovom povlačenju jedinice 6. brigade pretrpjele su velike gubitke. Tu je poginuo i operativni oficir 5. korpusa NOVJ-e Josip Mažar Šoša, narodni heroj i čuveni borac i rukovodilac sa Kozare.

Dvadeset prvog oktobra naše snage pripremale su se za ponovni napad na Travnik. Iznošeni su i sahranjivani po- ginuli borci, a ranjeni su evakuisani i otpremani u divi- zijsku i korpusnu bolnicu. Jedinice su popunjavane muni- cijom i ostalom opremom i materijalom potrebnim za idući napad.

U prvi sumrak otpočeo je ponovo napad na neprijatelj- ske položaje oko Travnika. Poslije snažnog juriša nepri- jatelj se ponovo povlači u Travnik. U ovaj napad bila je uvedena i korpusna rezerva (3. bataljon 11. brigade), kao i

1. bataljon ove brigade. Za neprijateljem koji je bježao u grad jurišale su naše jedinice i odmah nakon ulaska u grad posjedale pojedine zgrade i odbijale protivnapade ne- prijatelja. Za kratko vrijeme neprijateljske snage su satje- rane u kasarnu — jedinu zgradu u gradu koju je on još držao i odakle je pružao očajnički otpor.

Tako su ove noći 2. i 4. bataljon uspjeli da zauzmu neprijateljska uporišta Han-Bila, Divjak i Dolac. Dva- deset drugog oktobra neprijatelj je u Travniku davao ogor- čen otpor samo još iz vojničke kasarne na koju su naše jedinice nekoliko puta jurišale ali bez uspjeha. Neprija- telj koji je bio blokiran u kasarni nekoliko puta je pozivan na predaju, ali na sve te pozive nije odgovarao.

Jake naše snage nalazile su se u neposrednoj blizini kasarne i vatrom kontrolisale svaki prozor i vrata, tako da ni jedan neprijateljski vojnik nije mogao da napusti ka- sarnu a da ne bude primijećen. Ali ni kasarni, koja je bila udaljena svega oko pedesetak metara od naših jedinica, nije se moglo prići, jer je taj prostor bio brisan i dobro bra- njen neprijateljskom vatrom.

Niko nije pretpostavljao da je u kasarnu neprijatelj uvukao protivtenkovski top, koji se ranije nije oglašavao. Dvadeset drugog oktobra u popodnevnom časovima zamjenik komandanta 10. KNOU divizije, potpukovnik Petar Mečava, i komandir naše tenkovske čete Lazo Marin sjeli su u tenk i uputili se u pravcu kasarne. Kada su naišli pred vrata kasarne, iz kasarne je otvorena vatra iz protivtenkovskog topa. Tom prilikom su poginuli i Petar Mečava i Lazo Marin. Naša tanketa ostala je pred vratima kasarne, motor je još radio, ali iz tenka niko se više nije javljao, niti su ustaše mogle da mu priđu.

Poslije svega ovoga naredeno je štabu 6. KNOU brigade da organizuju udarnu grupu koju će snabdjeti flašama sa zapaljivom smjesom, a koja će pritrčati kasarni i zapaliti je. Nije prošlo dugo vremena, a nekoliko odvažnih boraca

6. brigade pritrčali su kasarni pod jakom zaštitom naših puškomitraljeza, pobacali kroz prozore flaše sa upalje- nim fitiljima i zapalili kasarnu. Kasarna je planula, a kroz šene prozore, umjesto puščane neprijateljske vatre, posukljao je dim i plamen. Tek tada kroz dim i plamen vidjela se i po neka bjela krpa koju su neprijateljski voj- nici isturali kroz prozore i vrata u znak predaje. No, va- tra nije čekala na naš odgovor nego je natjerala neprijatelja da kroz prozore i vrata potraži spas. Iz dima i plamena, kroz vrata i prozore bježao je neprijatelj iz zapaljene ka- sarne gdje su ga dočekivali rafali naših mitraljeza i automata.

Tako su pred vratima travničke vojničke kasarne i nje- noj bližoj okolini ostale gomile leševa neprijateljskih vojnika koji su pokušavali da iz ovog okršaja pobjegnu u pravcu Zenice i da se tamo, bar još za koji dan, spasu od narodne kazne. Na njihovu nesreću malo ih je u tome uspjelo.

U tenku, pred kasarnom, našli smo svoje drugove Petra Mečavu i Lazu Marina koji su mrtvi ležali u pogođenom tenku, čiji je motor još radio. Tako je narod Kozare i ovoga dana dao na oltar slobode još dva svoja velika sina, narod- na heroja, koji se pridružiše svom velikom Šoši. Uskoro su partizani Kozare u narodnoj pjesmi ovjekovječili ove narodne velikane: „Plaču gore i visoke jele, nema Šoše ni Mečave Pere”.

Tako je Travnik oslobođen 22. oktobra 1944. godine, a naše jedinice otpočele su teške i krvave borbe oko Ze- nice i Busovače.

Evo šta se kaže u izvještaju štaba 11. brigade od 23. X 1944. godine, koji je poslat štabu 4. divizije:

„U noći 20. na 21. ovog mjeseca naš 4. bataljon napadao je na Han-Bilu i tom prilikom likvidirao željezničku stanicu, dok se uporište Han-Bila uporno držalo, a pogotovu bunker na Divjaku. Borba je trajala čitavu noć i produžila se sjutra dan do podne. U toku 21. ovog mjeseca naš 4. bataljon uspio je da likvidira neprijateljski bunker na Divjaku i sruši željeznički most na rijeci Lašvi. Naš drugi bataljon napadao je na neprijateljsko uporište Vi-tez, iz kojeg se neprijatelj povukao u Han Kompaniju.

U toku noći 21. na 22. ovog mjeseca naš 2. bataljon u sadejstvu sa snagama VIII brigade i našom pratećom četom napao je neprijateljsko uporište u Han Kompaniji. Borba je vođena nekoliko sati i neprijatelj je davao grčevit otpor iz bunkera. U toku 22. ovog mjeseca ponovo je izvršen napad na ovo uporište. Ovoga puta su nam pridodate i dvije baterije 1. art. div. i tek, poslije dobro pripremljene artillerijske vatre i snažnog juriša pješadije, neprijatelj je pobjegao u pravcu Busovače.

Naša dva bataljona koja su bila u korpusnoj rezervi u toku noći 21. na 22. ovog mjeseca bili su uvedeni u borbu na Travnik.

U ovim borbama neprijatelju su naneseni gubici i to: ubijeno 238, rašeno 18 i zarobljeno 22 vojnika. Naši gubici bili su: dva poginula i 19 ranjenih drugova. Zaplešeno je: 87 karabina, 2 pištolja, 1 mali bacač, 15.000 metaka, 161 mina, 55 ručnih bombi, kao i mnogo drugog ratnog materijala.

Čitavu ovu zimu jedinice 11. brigade, u sastavu ostalih snaga 4. KNOU divizije, vodile su ogorčene borbe oko Travnika, Zenice i Busovače. Još jednom je neprijatelj uspio da upadne u Travnik, ali je za svega nekoliko dana bio izbačen i platio je to velikim gubicima. Nekoliko puta jedinice 11. brigade napadale su na Busovaču, ali je nisu mogle zauzeti. Neprijatelj je po svaku cijenu jakim snagama branio prolaz cestom i željezničkom prugom koje idu dolinom rijeke Bosne i na taj način štitiio odstupišće svojih jedinica od pravca Sarajeva. Zato je neprijatelj tako uporno branio Zenicu i Busovaču i sve neprijateljske jedinice u ovim uporištima nalazile su se direktno pod komandom šemačkih oficira i podoficira.

Prva odlikovanja i „Partizanske spomenice 1941.“

Prvih dana novembra 1944. godine u štab 4. KNOU divizije stigla su naša odlikovaša u NOB-i. Toga dana štab divizije izdao je Naredbu da se jedinice 11. KNOU brigade-

koncentrišu u Han-Kompaniji i Vitezu, kako bi se podijelila odlikovanja onim borcima koji su za to predloženi, kao i „Partizanske spomenice 1941.“ borcima koji se neprekidno nalaze u NOB-i od 1941. godine.

Sedmog novembra 1944. godine 11. brigada bila je koncentrisana na određenom mjestu, dok su na položajima ostale samo manje snage koje su obezbjeđivale ovu svečanost. Tako su borcima brigade, koji su na to imali pravo, podijeljene prve „Partizanske spomenice 1941.“ Takođe su podijeljena i prva naša odlikovanja. Borci i starješine brigade, koji su ranije bili predloženi za odlikovanje, dobili su ga kao znak priznanja za osvjedočenu hrabrost i požrtvovanje u narodnooslobodilačkoj borbi.

Poslije podjele odlikovanja i svečanog ručka nastavljeno je sa igrom i pjesmom i opštim veseljem. Prilikom povratka članova štaba divizije u štab, koji se nalazio u okolini Travnika, u saobraćajnoj nesreći je poginuo zamjenik komandanta divizije Ranko Šipka, narodni heroj. Pored pomenutih podataka o jačini neprijateljskih snaga u rejonu Busovače, Lašve i Zenice treba imati u vidu da je neprijatelj ovim pravcem danonoćno povlačio svoje snage od Sarajeva prema sjeveru i kad god je to morao on je jedan dio tih svojih snaga zaustavljao u okolini ovih mjesta i uključivao ih u borbu sa našim snagama sa ciljem da nas što dalje odbaci od komunikacija. To je naročito činio ako je pruga u blizini ovih mjesta bila porušena. Tada je jedan dio snaga upotrebljavao za opravku pruge, a drugi dio za obezbjeđenje ove opravke.

Naše jedinice nastojale su da uspire i spriječe odstupanje neprijatelja dolinom rijeke Bosne, da što više poruše željezničke pruge i mostova na komunikacijama u dolini ove rijeke, da zauzmu ili bar ugroze neprijateljske posade u Zenici, Lašvi i Busovači i na taj način presjeku odstupnicu neprijatelju ovim pravcem. Neprijatelj je opet nastojao da održi ova mjesta u svojim rukama, kao svoje glavne otporne tačke, jer mu je ovaj pravac još bio jedini moguć za povlačenje ka sjeveru, pa nije žalio ni truda ni žrtava.

Ove zime naše snage su se nekoliko puta spuštale u dolinu rijeke Bosne, rušile prugu i mostove, transportne vozove, dočekivale kolone neprijateljskih motorizovanih jedinica i nanosile im velike gubitke u ljudstvu i materijalu, zadržavale ih po nekoliko dana na otvorenoj pruzi. Isto tako, nekoliko puta snage 11. brigade napadale su neprijateljsko uporište u Busovači, ali se neprijatelj grčevito branio i više puta organizovao protivnapade i odba-

civao naše snage na vrh Vlašića i Vilenice Planine, na okolna brda oko Travnika, Busovače i Zenice. I velika zima koja je ove godine bila, išla je neprijatelju u prilog. Po toj najvećoj zimi naše jedinice bile su nekoliko puta nabacivane na Vlašić.

U tim teškim borbama samo za 25 dana u januaru ove godine 11. brigada imala je 24 poginula, 9 nestalih, 3 smrznula, i 3 ogluvjela i 60 rašenih boraca. Svi borci i starješine ove brigade koji su u ovim zimskim danima vodili borbu oko Travnika, Zenice i Busovače dobro su zapamtili ovaj kraj i vlašićku zimu. Nikada oni neće zaboraviti imena ovih planina, brda i naselja. Nikada neće zaboraviti imena svo- jih drugova i drugarica koji ovdje ostaviše svoje živote.

Dvadeset i prvog februara snage 11. brigade dobile su zadatak da u selu Gučja Gora likvidiraju neprijateljske snage, koje su se u ovom mjestu utvrdile i ometale našim snagama spuštaše u dolinu rijeke Bosne, kao i prilaz Zenici.

Snage 1. i 2. bataljona opkolile su neprijatelja u ovom mjestu tako da je 1. bataljon direktno napadao, a 2. bataljon je postavio zasjedu prema selima Brajkovići i Radošići, odakle je neprijatelj mogao da omete ovu našu akciju.

Borba je trajala cijeli dan. Neprijatelj se očajnički branio. Maše naše snage pokušavale su da na juriš zauzmu položaje neprijatelja, ali su uvijek očekivane jakom neprijateljskom vatrom i bile odbijene. Kada su naše starješine uvidjele da se na ovakav način neće uspjeti, a da će uskoro noć, koju neprijatelj očekuje, naše jedinice bile su primorane da upotrebe svoju artiljeriju i na taj način poruše zgrade iz kojih je neprijatelj pružao otpor. Oko 20.00 časova 21. februara neprijateljske snage u ovom mjestu bile su likvidirane. U ovoj borbi ubijeno je 42, ranjeno 45 i zarobljeno 28 neprijateljskih vojnika. Naše jedinice imale su 2 poginula i 5 ranjenih drugova. Zaplijenjeno je: 1 haubica, 2 brdska topa, 1 teški mitraljez, 1 teški minobacač, 3 laka minobacača, 2 puškomitraljeza, 43 karabina, 2 pištolja i mnogo artiljerijske i puščane municije.

Oslobođenje Busovače i Zenice

Prema podacima štaba 4. KNOU divizije od 5. III 1945. godine brojno stanje neprijatelja u Busovači, Lašvi i Zenici iznosilo je: Busovača 1.460 vojnika, Lašva 160 vojnika, Zenica 4.545 vojnika. Od Zenice do Nemile, na pruzi i cesti oko 700 vojnika.

Potrebno je napomenuti da je krajem decembra 1944. godine iz sastava 11. brigade privremeno otišao 3. bataljon, što je umnogome umanjilo opšti doprinos brigade u borbama koje je vodila ove zime. Taj bataljon, jedan od najboljih bataljona u to vrijeme u brigadi, otišao je privremeno još sa jednim bataljonom 6. i jednim bataljonom 8. KNOU brigade koji su sačinjavali Udarnu grupu 4. KNOU divizije, koja je od kraja decembra 1944. godine, pa sve do oslobođenja Zenice i Sarajeva djelovala pod posebnom komandom na desnoj obali rijeke Bosne.

Prvih dana aprila neprijatelj je iz rejonu Busovače i Zenice svakodnevno napadao položaje naših jedinica koje su se nalazile u neposrednoj blizini ovih uporišta. Ovi napadi bili su ponekad vrlo žestoki, tako da su položaji naših jedinica u toku jednog dana više puta prelazili iz naših ruku u ruke neprijatelja i obratno.

Devetog aprila oko 5.00 časova neprijatelj je iz Busovače ponovo izvršio napad na položaje našeg 2. i 4. bataljona, ali je ponovo bio odbijen protivnapadom naših snaga. Samo u ovoj borbi neprijatelj je ostavio 17 poginulih vojnika.

Desetog aprila čete našeg 2. i 4. bataljona napale su neprijateljsku posadu u Busovači i prvi put ove zime oslobodile ovo mjesto. Istovremeno i naš 1. bataljon, koji se u to vrijeme nalazio u rejonu Zenice, ubačen je u borbu na pravcu Gumanjci — Janjički Vrh i oko 22.00 časova istoga dana uspio je da uđe u Zenicu. U ovom mjestu jedinice 11. brigade ostale su četiri dana.

Ovih dana brigadi se priključio i 3. bataljon koji je bio privremeno odvojen.

Početkom maja 1945. godine štab 11. brigade dostavio je štabu 4. KNOU divizije svoj operativni izvještaj u kome se, između ostalog, kaže: „U toku mjeseca aprila u borbama koje je ova brigada vodila u okolini Busovače i Zenice sa neprijateljskim snagama iz tih uporišta ubila je 261, ranila 318 i zarobila 163 neprijateljska vojnika. U tim borbama mi smo imali 15 poginulih, 53 ranjena, 1 nestao i 1 kontuzovanog druga.

Među poginulim starešinama nalaze i sledeći drugovi: Vilić S. Radomir, stari vodnik, Prugovački Mato, stari vodnik, Stijak M. Simo, poručnik i Stojaković Stan-ko, stari vodnik.

Rašeni su: Pepić N. Dragutin, stari vodnik, Petrović S. Gojko, zastavnik, Borković G. Ilija, stari vodnik, Novaković M. Rade, poručnik, Gručić S. Stojan, stari vodnik, Brdar O. Dušan, zastavnik, Švraka I. Slavko, stari

vodnik, Hasanović I. Uzeir, zastavnik, Marjanović G. Ostojica, vodnik i Krnjić M. Mihailo, potporučnik".

Uz ovaj izvještaj štab brigade je dostavio i spisak boraca i rukovodilaca koji su predloženi za pohvalu, a koji su se pokazali hrabri u pomenutim borbama. Predloženo je 80 drugova.

Pokret prema Zapadu

Poslije kraćeg odmora u Zenici brigada je dobila naređenje od štaba 4. divizije da se pripremi za pokret. Tako se 15. aprila prebacila iz Zenice u Travnik, gdje je i prenoćila. Šesnaestog aprila jedinice brigade prebacile su se do Jajca, gdje su prenoćile. Sedamnaestog aprila brigada se prebacila u Mrkonjić-Grad, gdje je prenoćila. Ujutru 18. aprila jedinice brigade izvršile su pokret i stigle u rejon Čačavica, gdje su prenoćile.

Devetnaestog aprila jedinice brigade prebacile su se u rejon Ivanjska kod Banje Luke. Ovdje su jedinice brigade ostale tri dana. Dvadeset drugog i 23. aprila brigada se nalazila u rejonu Klačnice kod Banje Luke.

Koncentracijom snaga 4. KNOU divizije u blizini Banje Luke neprijateljske snage iznenada su napustile ovaj grad i povukle se u pravcu Novske i Nove Gradiške.

Dvadeset četvrtog aprila brigada se prebacila u rejon Prijedora, gdje je i prenoćila. Dvadeset petog aprila jedinice su se prebacile u rejon Majkić Japre, a 26. aprila u rejon Gudovac. Dvadeset sedmog aprila brigada se prebacila u rejon grada Cazina, a 28. aprila brigada se prebacila u rejon sela Lađevac.

Dvadeset devetog aprila jedinice brigade prebacile su se u rejon sela Panići, sela Miloševac i Gornje Polje. Ove noći prvi dijelovi brigade stupili su u borbu sa neprijateljem. Otpočelo je borbeno izviđanje i podilaženje neprijateljskim položajima.

Odmah nakon pristizanja naših snaga na pomenute položaje otpočele su žestoke borbe. Neprijatelj je ogorčeno branio širi rejon Karlovca i Duge Rese; svakoga dana je ubacivao nova pojačanja, naročito artiljerijske i oklopne jedinice, omogućavajući na taj način svojim glavnim snagama da se povuku iz Slavonije i okoline Zagreba.

Naše jedinice napredovale su korak po korak trpeći velike gubitke. Jedinice 11. brigade 1. maja napadale su na neprijatelja koji se utvrdio na liniji: kota 277 — kota 254

(Ruškovac) — selo Mateško Selo — selo Brest — selo Jan- kovo Selište — selo Bukovlje.

Drugog maja, pošto su snage brigade protjerale nepri- jatelja sa Omašićkog brda (kota 219) i iz sela Popna, iz- bile su na liniju: selo Mihaljić — željeznička stanica Zvečaj, protjeravši neprijatelja iz Jankovog Selišta i sela Bukovlje.

Trećeg maja 11. brigada napada pravcem: kota 321 — selo Reljci — selo Varoš — rijeka Mrežnica sa zadatkom da se probije preko kote 244 (Goskovo) ka selu Mrzlo Polje i zatim djeluje iz pozadine neprijatelja na najjače utvrđeni položaj neprijateljskih snaga na koti 321 i koti 164 i tako olakša frontalni napad dijelova 6. KNOU brigade na ovaj dio položaja. Oko ovih položaja jedinice brigade vodile su ogorčene borbe 4. i 5. maja.

Šestog maja jedinice brigade, zajedno sa ostalim sna- gama 4. KNOU divizije, oslobodile su Karlovac.

Sedmog maja brigada je izvršila pokret do sela Rije- čice, gdje je i prenoćila. Štab 11. brigade dobio je nare- deđe štaba 4. divizije da brigada odmah produži pokret cestom: selo Krašići — selo Novo Selo — selo Stojdraga sa zadatkom da izbiye na liniju: selo Zejno — selo Stan- kovo, gdje će dobiti nove zadatke.

Devetog maja jedinice brigade izbijaju u rejon Stoj- draga. Toga dana oko 13.00 časova brigada je dobila zadatak da sa jednim bataljonom zaposjedne položaje iznad sela Ča- dar, a zatim izvrši napad na neprijateljske snage u rejonu selo Bregana — selo Jasnice — Veliki Crnik — selo Mala Dolina i na taj način da pomogne snagama 8. KNOU brigade koje vode borbu na cesti: Prilipe — selo Čadar — selo Krško.

Nastupajući ovim pravcem, jedinice su izbile na pome- nutu cestu oko 23.00 časova. Zadši dijelovi neprijatelja povlačili su se prema Samoboru. Jedan naš bataljon napao ih je i u zoru 10. maja ušao u Samobor.

Brigada je 10. maja izvršila pokret u pravcu Brežice, gdje se još tada nalazio neprijatelj. Jedanaestog maja bri- gada je produžila pokret u određenom pravcu i oko 24.00 ča- sova izvršile napad na neprijatelja koji se nalazio sjeve- rozapadno od Brežice. U kratkoj, ali žestokoj borbi, naše snage protjerale su neprijatelja koji se povukao u pravcu sela Zdale, a 12. maja zauzele i ovo selo.

Dvanaestog maja jedinice brigade izvele su pokret u pravcu sela Jablanice i Javorak planine sa namjerom da izbiju na komunikaciju Peršje — Zloka, kojom se još ne- prijatelj kretao.

Trinaestog maja 3. bataljon ove brigade dobio je zadatak da napadne neprijatelja kod sela Srbotinja. Poslije kraće borbe neprijatelj je bio razbijen. U toj borbi bataljon je zarobio 104 Čerkeza, 185 ustaša i domobrana. Poslije ove borbe bataljon se povukao u selo Savana.

Ovo je bila i posljednja borba koju su jedinice 11. KNOU brigade vodile u narodnooslobodilačkom ratu.

U borbama za oslobođenje Karlovca jedinice 11. brigade ubile su 386, ranile 379 i zarobile 48 neprijateljskih vojnika. U istim tim borbama naši gubici iznosili su: 34 poginula, 195 rašanih, 5 kontuzovanih i 20 nestalih boraca i rukovodilaca. Za izvanredno držanje u ovim borbama počinjen je 2. bataljon i četa za vezu brigade, a pored toga još 14 boraca i starješina iz ostalih jedinica brigade. U svom izvještaju koji je štab 11. brigade dostavio 15. maja štabu 4. divizije, između ostalog, se kaže: „U toku borbi koje je ova brigada vodila ovoga mjeseca u Sloveniji, za oslobođenje Krško — Brezičko, jedinice ove brigade ubile su 412, ranile 321 i zarobile 1212 neprijateljskih vojnika. Naši gubici bili su 11 poginulih drugova.”

Uz izvještaj je dostavljen i predlog za pohvalu drugova koji su se istakli u ovim borbama. U tome spisku predlaže se 53 borca i starješine za pohvalu.

Odlazak ka obali Jadrana

Prema naređenju štaba 4. divizije od 20. V 1945. godine 11. brigada dobila je zadatak da se, sa ostalim snagama divizije, prebaci na Jadransko more i smjesti u grad Šibenik. Pravac pokreta: Samobor — Pisarevina — Taborište — Klasnić — Bosanski Novi — Petrovac — Drvar — Knin — Šibenik.

Dvadesetog maja jedinice 11. brigade krenule su pješice na ovaj dugi marš. Trećeg juna brigada je bila u Šibeniku. Mnogim vojnicima i starješinama brigade ovo je bio prvi susret sa morem, te su mnogi ubrzo i zaboravili na umor. Istoga dana štab brigade dostavio je izvještaj štabu 4. divizije u kome se kaže: „U toku mjeseca maja 1945. godine, jedinice XI brigade u borbama su ubile 798, ranile 700 i zarobile 1259 neprijateljskih vojnika. U tim borbama naši gubici bili su: 51 poginuo i 223 ranjena druga. Zaplenjeno je: 1268 pušaka, 76 puškomitraljeza, 27 strojica, 36 pištolja, 19 teških mitraljeza, 10 teških minobacača, 9 lakih minobacača, 4 topa, 3 flaka i mnogo druge ratne opreme”.

U Šibeniku je brigada ostala do 10. juna. Za tih sedam dana, koliko se brigada nalazila u ovom gradu, popravljana je odjeća i obuća. Također je popravljan tovarni i zaprežni pribor, čišćeno je oružje i ostala oprema. Obavljane su obimne pripreme za predstojeći pokret.

Desetog juna štab 11. brigade dobio je naređeše od štaba 4. divizije od 9. VI 1945. godine da izvrši pokret u pravcu Jajce — Sarajevo, gdje će dobiti naređenje za dalji pokret. Istoga dana oko 21.00 časova jedan dio brigade krenuo je iz Šibenika vozom do Knina. Prebacivanje jedinica brigade nastavljeno je čitave ove noći i sjutradan 11. juna.

Dvadeset drugog juna posljednji dijelovi brigade pri- stigli su u Sarajevo, gdje brigada ostaje dva dana na odmoru. Dvadeset petog juna brigada izvodi pokret pješice iz Sa- rajeveva preko sela Mokro — selo Vidovići — Han-Pijesak — selo Zaklopac — Drinjača, gdje stiže 29. juna i tu ostaje nekoliko dana na odmoru.

Prvih dana jula jedinice 11. KNOU brigade stigle su u svoj stalni mirnodopski garnizon Valjevo i tu se razmje- stile za stalni boravak.

Dvadeset petog juna štab 4. divizije dostavio je izvje- štaj štabu armije o brojnom stanju svojih jedinica. Prema ovom izvještaju, 11. KNOU brigada ima 1530 boraca i ruko- vodilaca.

Šestog juna 1945. godine štab 11. brigade dostavio je izvještaj u kom se doslovno kaže: „U vezi depeše toga šta- ba od 3-^1-1945. godine, dostavljamo vam sledeći izveštaj: Od formiranja ove brigade, to jest, od 2-1H-1943. godine do danas u ovoj brigadi poginulo je 523, ranjeno 1647, umrlo od tifusa i drugih bolesti 30, zarobljeno 46 i nestalo 55 dru- gova. Tačne podatke po ovim pitanjima ne možemo vam dosta- viti iz razloga što nam je brigadna i bataljonska arhiva propala 11-U-1944. godine u selu Rakelići, kod Prijedora”.

Na kraju evo i globalnih podataka o gubicima koje je brigada pretrpjela u borbama protiv okupatora i njegovih slugu za vrijeme njenog postojanja i borbi u narodnooslobo- dilačkom ratu. Ovi podaci uzeti su i sabrani iz svako- dnevnih, petnaestodnevnih i mjesečnih izvještaja koje je brigada slala višim komandama. Prema ovim podacima bri- gada je imala 329 poginulih, 142 nestala, 8 zarobljenih i 39 drugova umrlih od tifusa i ostalih bolesti. Pošto se od zarobljenih i nestalih nije ni jedan vratio u svoju jedi- nicu, niti došao svojoj kući, to se slobodno može reći da su i oni izginuli, pa bi to sve skupa iznosilo da je brigada imala 518 poginulih drugova.

Pored toga, prema ovim izvještajima brigada je imala 1227 rašenih, 29 kontuzovanih i 5 promrzlih drugova. Pošto nemamo podataka o tome koliko je od ovih drugova umrlo u bolnicama i ambulantama, a može se pretpostaviti da je i njih bilo oko 100, onda bi cifra iznosila negdje oko 600 poginulih. Ona bi bila približna stvarnom stašu, a ne razlikuje se mnogo od izvještaja brigade koji je dostavila diviziji 6. juna.

Prema ovim podacima evo i gubitaka koje je neprijatelj imao u borbama sa jedinicama 11. brigade. Poginulo je 4645 neprijateljskih vojnika, rašeno 3270 i zarobljeno 2242 neprijateljska vojnika.

Zapliješeno je: 2667 pušaka, 18 topova, 37 teških mitraljeza, 158 puškomitraljeza, 29 teških minobacača, 20 lakih minobacača, 100 automata, 109 pištolja, 8 tromblonskih pušaka, 3 radio-stanica i 109 koša.

Ratne tradicije ove brigade gaji danas Savez udruženja boraca narodnooslobodilačkog rata opštine Bosanska Građanska.

Đuro MILINOVICH

ZNAČAJNIJE AKCIJE 11. KRAJIŠKE NOU KOZARSKE BRIGADE NA KOZARI POD KRAJ 1943. I U 1944. GODINI

Krajem 1943. godine postavljen sam na dužnost zamjenika komandanta 11. krajiške NOU kozarske brigade. Od bihačke operacije, kada sam ranjen, krajem 1942. godine, do dolaska u 11. brigadu, nalazio sam se sa našim jedinicama u Bosanskoj krajini i u istočnoj Bosni. Kretao sam se prvo uz 3. krajišku NOU brigadu, a zatim sa štabom 7. krajiške. Kada smo stigli u Olovo, zatražio sam od komesara 7. brigade Ljube Babića da mi dozvoli da se vratim u 1. krajišku. Dobio sam odobrenje da krenem. Prvo sam došao u vezu sa

3. bataljonom 1. krajiške, odakle sam otišao u štab brigade. Baš u to vrijeme ona se nalazila na sektoru Kreševa i komandant Vojo Todorović pravio je plan napada na Rajlovac i spaljivanje neprijateljskih aviona. Odatle sam upućen na kraći partijski kurs u Jajce.

Poslije kursa, kraće vrijeme bio sam pri Vrhovnom štabu NOV i POJ. Tada su dobijeni i prvi oficirski činovi. Ukazom Predsjedništva AVNOJ-a unaprijeđen sam u čin kapetana. Baš negdje u to vrijeme oslobođena je Tuzla. Trebalo je da pođem na dužnost u neku jedinicu. Bilo je govora o tome da ostanem na dužnosti komandanta Pratećeg bataljona pri Vrhovnom štabu, zatim da idem na dužnost u Tuzlu i slično. U međuvremenu je u Jajce stigao Slavko Rodić, komandant 5. korpusa, koji me je pozvao da pođem s njim. Krenuli smo u Ribnik. Ovdje mi je poslije izvjesnog vremena saopšteno da treba da krenem na Kozaru. Prvo sam se uputio u štab 4. divizije koji se nalazio negdje u okolini Sanskog Mosta. Javio sam se komandantu divizije Petru Vojnoviću i komesaru Bošku Šiljegoviću. Boško je kretao na Kozaru, pa sam pošao sa njim. Stigli smo u Međuvođe upravo kada je ovdje održavan veliki narodni zbor.

Poslije nekoliko dana stigao sam u štab 11. krajiške koji se nalazio u Božićima, nedaleko od Prijedora. Bilo je to pod kraj 1943. godine. Štab brigade su sačinjavali: Miloš Šiljegović komandant, Milan Vrhovac komesar, Lju-

ban Crnobrnja načelnik štaba. Ja sam imenovan za zamjenika komandanta, a uskoro je došao i Živko Rodić za zamjenika komesara brigade.

Prvi bataljon nalazio se prema Bosanskom Novom i Bosanskoj Kostajnici. Štab bataljona je bio u Pruscima. Komandant bataljona bio je Branko Vignjević, a komesar Gojko Bjelajac. Drugi bataljon se nalazio iznad Kozarca, prema Lamovitoj, Omarskoj i Ivanjskoj. Štab bataljona je bio u Babićima. Komandant je bio Branko Popović, a komesar Slavko Havić. Treći bataljon se nalazio u Crnoj Dolini, poviše Prijedora. Komandant je bio Đuro Milinović, a komesar Milan Kalinić. Četvrti bataljon je bio prema Bosanskoj Gradiški. Komandant je bio Trivun Pralica, a komesar Đuka Trninić.

Treba napomenuti da je i Kozarski odred, iz koga je nastala 11. krajiška brigada, bio sastavljen od velikog broja boraca sa Kozare. Bili su to mahom prvoborci koji su bili ili u 5. kozaračkoj, 1. krajiškoj ili 2. krajiškoj, pa su kao ranjeni ili bolesni ostali na Kozari ili su došli na Kozaru. Mahom su to bili stariji i već u borbama preključeni borci. Brigada je popunjavana mlađim borcima sa područja Kozare, a naročito iz Lijeve polja, u kome je stanovništvo manje stradalo u ofanzivi na Kozaru.

Skoro sav komandni kadar, od desetara do komesara i komandanta, sve su to bili već iskusni ratnici. Mnogi su mogli biti komandanti i komandiri, iako su se nalazili na dužnosti desetara, vodnika. Uglavnom su to bili članovi Komunističke partije Jugoslavije i politički zreo kadar. Osnovni naš zadatak u to vrijeme bio je da se borci politički i vojnički pripreme za borbu na bilo kom sektoru u našoj zemlji. Brigada se počela pripremati za pokret sa Kozare, a on će uslijediti poslije zauzimanja Prijedora 1944. godine, kada je otišla na sektor Travnika i Busovače. Tamo su se njeni borci veoma uspješno borili, isto onako kao i na Kozari.

Brigada se vrlo dobro držala u bitkama oko Travnika, Busovače i Zenice.

Štabovi bataljona, pa čak i komande četa, bili su osposobljeni za samostalno planiraše i uspješno izvođeše akcija. Te kvalitete je brigada pokazala još dok je bila na Kozari, naročito na rušenju neprijateljskih vozova od Vojne linje, preko Bosanskog Novog i Prijedora do Banje Luke i u napadu na neprijateljske posade na ovim komunikacijama. Jedinice, a naročito bataljoni, bili su samostalni i samostalno su dejstvovali. Oni su bili dosta udaljeni od štaba brigade, pa im je bila neophodna samostalnost u odlučivanju.

Prva velika akcija u kojoj je brigada učestvovala uskoro nakon moga dolaska bila je banjalučka operacija koja je izvedena na širem sektoru, da bi se oslobodila Banja Luka. Napad na Banju Luku i Bosansku Gradišku izveden je 31. decembra 1943.

U banjalučkoj operaciji je 11. krajiška NOU kozarska brigada imala zadatak da napadne i oslobodi Bosansku Gradišku. Uništešim neprijateljskog garnizona u Bosanskoj Gradiški namjeravali smo da obezbjedimo snage koje su napadale Bašu Luku, odnosno, da se onemogući pomoć neprijateljskim snagama iz ovoga pravca. Cjelokupni sastav brigade, četiri bataljona, napadao je Bosansku Gradišku. Uspjelo se čak i ući u grad i djelimično ga zauzeti. Neke jedinice su provele čitavu noć u gradu, hvatajući neprijateljske vojnike koji su bili iznenađeni našim, tako rekuć, neprimjetnim ulaskom u grad. Bilo je to uoči Nove godine, pa je budnost neprijatelja bila popustila.

Međutim, osnovni cilj našeg prodora u grad, rušenje mosta na Savi, nije postignut. Namjeravali smo da se duže zadržimo u gradu, a to bi bilo ostvarljivo, pored ostalog, i miniranjem i rušenjem mosta na Savi. Da je most srušen, vjerovatno bismo zadržali Bosansku Gradišku u svojim rukama i tako spriječili neprijateljskim snagama nadiranje prema Banjoj Luci. GHošto most nije srušen, neprijatelju su stigla pojačanja u Bosansku Gradišku iz Slavonije, pa smo bili prisiljeni da se povučemo.

Bataljoni su upućeni na svoje ranije rejone i položaje. Oni su nastavili da izvode manje akcije na željezničkoj pruzi prema Bosanskom Novom, Prijedoru i Banjoj Luci. Po menuću nekoliko ovih akcija.

Devetog januara 1944. jedinice 1. bataljona 11. brigade, postavile su zasjedu na pruzi kod Donje Dragotinje. U ovoj akciji neprijatelj je imao dvadeset i dva mrtva, a naši samo jednog.

Istog dana je 4. bataljon napao uporište Gugunovu glavicu. Poslije kraće borbe neprijatelj se povukao prema Ivanjskoj, ostavivši šest mrtvih.

Drugog dana, 10. januara 1944. 1. i 3. bataljon napali su uporište u Donjoj Dragotinji. Pošto je neprijatelj bio dobro utvrđen, napad nije uspio.

Jedanestog januara 1. bataljon se sukobio sa neprijateljem koji je pokušao da se probije iz Brežićana. Neprijatelj je protjeran u svoje uporište.

To su bile neke manje akcije i sukobi sa neprijateljem do sredine januara 1944. godine, kada su jedinice 1. kozačke divizije (Čerkezi) krenule od Bosanske Gradiške i Bosan-

ske Dubice na teren Kozare. U vrijeme pokreta Čerkeza prikupio sam, po naređenju komandanta brigade Miloša Ši- ljegovića, dio naše brigade (3. i 4. bataljon) na Maslin-bair. Jedan bataljon naše brigade (mogao bi to biti 2. bataljon) sukobio se sa Čerkezima, braneći našu bolnicu u Buko- vici. Na Maslin-bairu smo zatekli komandanta brigade Mi- loša Šiljegovića i kulturnu ekipu Vrhovnog štaba koja se u to vrijeme našla na Kozari.

Donesena je odluka da 1. i 3. bataljon krenu preko pla- nine u Koturove, a zatim da prodiru preko Međuvođa prema Brekinji i Vranovcu. Druga grupa, 2. i 4. bataljon, sa sna- gama Kozarskog područja, krenula je prema Jablanici i Pod- gradcima. Obe grupe su se kretale za neprijateljem koji je nabrzinu prolazio terenom, ubijajući sve, i paleći kuće i imovinu. Štab brigade, po izlasku iz Kozare, našao se u Koturovima. Neprijatelj je već bio prošao. Oдавde smo krenuli u Brekišu. Tu je drugi ili treći dan održana priredba, na kojoj je kulturna ekipa Vrhovnog štaba izvela program.

Već 18. januara 1. bataljon je u Babincu došao u sukob sa neprijateljem koji je izašao da pljačka. Jačina ove ko- lone iznosila je sto pedeset Čerkeza i ustaša sa trideset kolskih zaprega. Neprijatelj je tu imao i jedanaest mrtvih. Zaplijenjeno je osamnaest konja sa amovima i nešto oružja i municije. Prvi bataljon je 26. januara imao sukob sa ne- prijateljem koji se kretao jačim snagama od Brežićana i Donje Dragotinje u pravcu Gorše Dragotinje. Ovom prilikom je imao deset mrtvih i više ranjenih.

Sutradan, 27. januara, 4. bataljon 11. brigade dočekaо je u zasjedi na pruzi Svodna — Petkovac jednu neprijateljsku kolonu. Neprijatelj je imao četiri mrtva i pet ranjenih. Istog dana dijelovi brigade su porušili prugu između Bre- žićana i Dragotinje. Oštećeno je oko dva kilometra pruge. Poznato je da su na Kozari ljudi stupali u borbu dobro- voljno. Ipak, u nekim regionima, na primjer, u Lijevcu polju, Kozarcu i okolini, vršena je i mobilizacija, naro- čito pod kraj rata. Čini mi se da smo imali dvije mobi- lizacije u Lijevcu polju. Mobilisali smo poveću grupu od oko stotinu muškaraca. Uglavnom su to bili mladaći, već odranije simpatizeri ili saradnici partizana. Samo ote- žani uslovi u kojima su živjeli, spriječili su ih da se dobrovoljno jave, pa smo ih mobilisali. U Lijevcu polju imali smo i žitnicu i izvor novih boraca, naročito po- slije ljetše ofanzive na Kozaru. Poslije ove ofanzive, veliki dio područja Kozare, oko Prijedora, Dubice, Novog i Kostajnice ostao je skoro bez muškaraca. Mnogi su već

bili u partizanima, a veliki broj je otjeran u logore. Ono što je preživjelo, otišlo je u partizanske jedinice ili se nalazilo na raznim zadacima oslobodilačkog pokreta u po- zadini. Zato je prirodno bilo što smo i 11. brigadu popu- njavali uglavnom sa područja Lijeve polja, gdje se još na- lazilo ljudstva sposobnog da stupi u brigadu. Dolazile su veće grupe mladića. Oni su onda upućivani na kraće kur- seve, gdje su učili kako se rukuje oružjem, a imali su i časove iz taktičke obuke. Kasnije su to bili veoma dobri i hrabri borci koji su se borili van Kozare, oko Travnika, Busovače, Zenice i u završnim operacijama za oslobođenje zemlje.

Lijeve polje, bez obzira na to što je jednim dijelom bilo pod uticajem neprijatelja, bilo je vezano za Kozaru. Narod je bio stalno uz nas, iako je živio pod okupacijom, svakodnevno proganjan. O tome koliko je neprijatelj nasto- jao da sačuva svoj uticaj u Lijevoj polju vidi se i iz po- datka da je i u februaru 1944. neprijatelj postavljao svoje žandarmerijske stanice, postaje, i stvarao uporišta u Ce- rovljanima i Koloniji — Dubrava.

U toku 1944. godine naša brigada je izvela niz značaj- njih akcija. Krajem februara su 3. i 4. bataljon minirali prugu i uništili neprijateljski mješoviti voz na pruzi između Dobrljina i Bosanskog Novog. Neprijatelj je imao oko sto mrtvih. U toku ove borbe upućena mu je pomoć iz Volinje, ali nije mogla proći pored naših obezbjeđenja.

Inače, bilo je mnogo teškoća oko postavljanja i maski- ranja mina. Neprijatelj je obično upućivao patrole koje su ispitivale prugu, teren pored pruge i tek kad prođu pa- trole nailazio bi voz. Praktikovali su da upućuju samo lo- komotive koje su imale zadatak da provjere stanje na pruzi, da bi se iza njih mogao uputiti transportni voz. Ovako su postupali posebno ako se radilo o prevozu vojske ili vojne opreme, oružja i drugog materijala. Ovaj voz koji je dignut V vazduh, trebalo je da ide u Bihać.

Prilikom miniranja pruge morali smo uvijek propu- stiti patrolu ili lokomotivu koja ispituje prugu. Nepri- jatelj je takođe običavao da napred stavlja vagon sa teretom (šljunkom ili slično), pod kojim dolazi do eksplozije. Miner, koji je trebalo da aktivira minu, morao je biti vješt i hladnokrvan. Kada je naišao ovaj voz, miner Fra- njo, kome sam zaboravio prezime, aktivirao je minu kada je bilo najcjelishodnije. Odmah je oštećeno nekoliko vagona, punih njemačkih vojnika i ratnog materijala. Sručili smo vatru po vagonima i nismo dozvolili neprijatelju da se razvije i pruži jači otpor. Pri kraju borbe sa strane Sane,

od Divuše i Dvora, otvorio je vatru iz artiljerijskih oruđa, pa smo se morali povući. Neprijatelj je imao dosta mrtvih i rašanih. I na našoj strani bilo je nekoliko mrtvih i rašanih boraca, ali se ne sjećam šihovih imena. Sjećam se da je Miloš Kondić, komandir čete iz 3. bataljona, bio teže ranjen u noge.

U ovoj akciji naročito se istakao pomenuti miner Fra- njo. On je još 1943. godine došao kod nas u partizane sa puškomitraljezom. Bio je mlađi čovjek, rodom od Drniša. Mobilisan je u domobrane i završio neku školu za minere. Bio je hrabar borac i sposoban miner. Njegovom zaslugom postavljene su i dobro maskirane mine.

Milja Bijelić se takođe istakla hrabrošću u ovoj ak- ciji. Upala je u jedan vagon i poubijala neprijateljske VOJ- nike. Poslije akcije razgovarao sam sa Miljom. Odgovorila mi je jednostavno da se nije plašila, samo se čuvala da je neki neprijateljski vojnik ne uhvati za kosu. Imala je jaku bujnu crnu kosu.

Nekoliko dana poslije toga, 4. marta, brigada je napala jednu neprijateljsku kolonu, jačine oko hiljadu vojnika, koja se kretala cestom Bosanski Novi — Prijedor. Neprijatelj je imao oko sto mrtvih i ranjenih vojnika i pedeset ubije- nih konja. Brigada je imala četrnaest mrtvih i isto toliko ranjenih boraca. Bilo je to bliže Petkovca, prema Svodni. Naše snage nalazile su se prikrivene u šumi poviše ce- ste. Jedna neprijateljska kolona je prošla iznad nas, po- više Petkovca. Ova borba je bila vrlo žestoka i trajala je nekoliko časova. U ovoj akciji poginuo je komandir čete iz

1. bataljona Gojko Gajić, zatim vodnik Dragutin Arsenić iz Johove, i desetar Šteković, iz Kalendera.

Poslije smo imali više akcija na pruzi Volinja — Bo- sanski Novi — Prijedor.

Tako su 20. marta 1944. 2. i 3. bataljon 11. brigade uni- štili na pruzi Bosanski Novi — Volinja teretni voz od četrdeset pet vagona. Neprijatelj je imao trideset sedam mrtvih i ranjenih vojnika.

Slijedećeg dana, 21. marta 1944. dijelovi 1. i 4. bata- ljona 11. brigade napali su neprijateljsku kolonu koja se kretala cestom Ivanjska — Kozarac i nanijeli joj gubitke od petnaest mrtvih i deset ranjenih, dok su jedinice brigade imale samo dva ranjena.

Istovremeno su na pruzi Bosanski Novi — Prijedor

2. i 3. bataljon napali neprijateljski voz, uništili osam vagona i nanijeli neprijatelju gubitke od oko četrdeset mrtvih i ranjenih i šest zarobljenih. Mi smo imali tri mrtva i dva ranjena borca.

Tri dana kasnije, 24. marta, 1. i 4. bataljon sukobili su se sa neprijateljskom kolonom koja se kretala od Ivanjske prema Prijedoru, kod sela Verića. Neprijatelj je imao dvadeset mrtvih i dvadeset pet ranjenih, dok su gubici naših bataljona iznosili tri poginula i pet ranjenih boraca.

Narodni heroj Mikan Marjanović, zamjenik komandanta 11. krajiške brigade i Živko Radić, pomoćnik komesara sa komandnim kadrom iste jediniceu razmatranju predstojećih zadataka (Han Kompanija — Vitez, jesen 1944, godine)

Četvrtog aprila su 2. i 3. bataljon 11. brigade napali između Blagaja i Martin-broda neprijateljski voz i uništili trideset vagona i dve lokomotive. Neprijatelj je imao šezdeset tri mrtva i dvadeset četiri zarobljena. Zaplijenjena je veća količina municije i drugog materijala. Naše jedinice su imale jednog mrtvog i tri ranjena borca.

Ovi bataljoni su i 7. aprila vodili borbu sa neprijateljem na liniji Dobrljin — Blagaj — Grabašnica — Marini — Jutrogušta. Neprijatelj je toga dana krenuo sa jačim snagama da iznenadi naše snage i nanese im gubitke. "Uspio je da se probije na Karan i Pastirevo, ali se pod pritiskom naših jedinica istoga dana povukao u svoje garnizone, pretrpjevši gubitke od oko dvadeset mrtvih i deset ranjenih. Naši su imali tri mrtva, šest ranjenih i dva nestala borca.

Pod kraj aprila, dijelovi 11. brigade su na pruzi Prijedor — Bosanski Novi, kod Petkovca, napali transportni

voz i uništili deset vagona. Neprijatelj je imao sto mrtvih i sto pedeset ranjenih. Brigada je imala jednog mrtvog i šest ranjenih boraca.

U ovo vrijeme posebno se isticala izviđačka četa naše brigade, u kojoj je komandir bio Stojan Grujičić Jaruga. U prvo vrijeme postojali su samo izviđački vodovi, a kasnije su formirane čete pri štabu brigade. Četa je imala specijalne zadatke: da izviđa, osmatra i hvata vojnike, preko kojih bi se dobilo obavještenje o neprijatelju. Jaruga je bio pravi majstor za ovakve poduhvate. Bio je neobično hrabar borac, ali nemirna duha.* Interesantno je napomenuti da je u akcijama bio veoma dobar i hrabar, mogao je da rukovodi jedinicom, ali čim nema akcija, dešavalo se da pravi greške. Nije mogao da miruje, već je stalno odlazio, smišljao i nešto kombinovao. Njemu je više odgovaralo da samostalno, čak i po cijenu da rizikuje život, nešto izvede. Često su to bile vrlo opasne i rizične akcije, kao ona, na primjer, u Ljeskarama, između Prijedora i Ljubije. Prebacio se sa četom preko Sane, zatim prešao prugu Prijedor

— Ljubija i došao u Ljeskare. Tu je dočekao neprijateljsku satniju koja je išla iz Ljubije u Prijedor. Napravio je zasjedu neposredno uz cestu. Kada je naišao neprijatelj, bombama i automatima, uz munjevit juriš, uništio je pot-

„Bili smo u akciji na neprijateljsko uporište koje je bilo osigurano bunkerima i rovovima, a branilo ga je 60 zlikovaca-oružnika. Uporište su napadala tri voda. Bombašku grupu vodio je narodni heroj Stojan Grujičić Jaruga.

Poslije zauzimanja uporišta bombaši su pričali: „Žici smo se privukli u ležećem stavu. Ispred nas je išao Jaruga. Pred žicom smo naišli na stražara. Jaruga mu ide laganim korakom ususret. Stražar ga primjećuje i preplašen počinje vikati na uzbunu. Dok je stražar uzimao pušku na gotovs, Jaruga je preskočio žicu i istrgao stražaru pušku iz ruku. Planuo je metak, ali Jaruga nije bio ranjen. On juri dalje u postaju. Žandari skaču neodjeveni, u gaćama i košulji, hvataju mitraljeze i jure prema nama. Naši bombaši bacaju bombe. Čuje se jauk. Jedan žandar sa mitraljezom trči prema Jarugi. Ovaj rukom hvata mitraljez i viče: „Predaj se!“ Žandar - dar jauče. „Ne dajte, braćo, ote mi mitraljez!“ Jedan bombaš pritrčava Jarugi koji se nalazi u opasnosti i okida na mitraljesca, ali puška stakauje. Što nije učinio metak, izvršava kundak; mitraljezac pada ka zemlju.

Vombaši gone obezglavljenog neprijatelja. Jedan bandit baca bombu. Naš bombaš Milan hvata je rukom i vraća u bunker. Druga bomba pada pred Jarugu. On jedva uspijeva da prilegne; bomba eksplodira, Jaruga se tri puta prevrće. Mi mislimo da je mrtav. Međutim iz dima i prašine on skače, neozlijeđen i razjaren sa mitraljezom u ruci, vičući: Nisam ni ranjen, ni mrtav! Naprijed na bunkere!”

(Iz „OSLOBOĐENJA“, broj 16, novembar 1944).

puno ovu neprijateljsku jedinicu. U tom nevjerovatno oštroj i brzom okršaju imao je samo dvojicu rašenih par- tizana.

U 1944. godini imali smo u bataljonima prateće, mitra- ljeske i minobacačke vodove, a u bataljonima obavještajne oficire.

Bez obzira na to što smo imali dobra obavješteša o snagama i pokretima neprijatelja, 11. maja 1944. iznenada su nas okružile neprijateljske snage u rejonu Rakelići — Miljakovci — Thela. Dvije kolone šemačke 373. legionarske divizije, jedna nastupajući iz Prijedora prema Kozarcu, a druga iz Prijedora prema selu Theli, uspjele su okružiti naš 3. i 4. bataljon. Poslije oštre borbe naše jedinice izvršile su proboj na rijeci Gomjenici i preko pruge Prijedor — Kozarac izbile na Kozaru. Neprijatelj je imao petnaest mrtvih i više rašenih. Naši gubici iznosili su četrnaest mrtvih, trideset devet rašenih i više nestalih boraca.

Upravo u to vrijeme u ovom dijelu Bosanske krajine nalazile su se jače neprijateljske snage koje su se pripre- male za desant na Drvar i za posledšu veću ofanzivu na ovom prostoru. Mislim da je i sa naše strane bilo izvje- snog potcješivaša neprijatelja, jer smo smatrali da smo toliko snažni i ojačani, da nam ne može ništa. Zbog toga smo brigadu razdvojili na dva dijela. Dio snaga, čini mi se 1. i 2. bataljon, nalazio se na lijevoj obali Sane, prema Ljubiji i Sanskom Mostu, dok su 3. i 4. bataljon sa štabom brigade ostali u rejonu Rakelića i Miljakovaca. Ovaj dio našao se u opasnom trokutu. S jedne strane imali smo jak prijedorski garnizon, rijeku Sanu, cestovnu komunikaciju Prijedor — Sanski Most, a s druge rječicu Gomjenicu, že- ljezničku prugu Prijedor — Baša Luka i cestovnu komuni- kaciju Prijedor — Kozarac — Baša Luka. Iza nas, na pravcu prema Sasini, takođe se nalazio neprijatelj. Na te- renu gdje smo bili djelovao je četnički komandant Vaso Mi- jatović sa svojim snagama. Dakle, bio je to vrlo nepodesan teren za odbranu od jačih snaga neprijatelja.

Neprijatelj je, izgleda, znao za naše prisustvo i kojim snagama raspolazemo, pa je pripremio iznenadni napad ne bi li nas opkolio. Uz sve to nismo bili blagovremeno oba- vješteni o namjerama i pokretu neprijatelja. Imali smo naređe da snage držimo prema Prijedoru, neposredno uz žičanu ogradu. Koliko se sjećam, 3. bataljon se nalazio prema Prijedoru, na desnoj obali Sane, prema Pejićima, dok je 4. bataljon bio prema selu Theli i Sanićanima.

Pored dva bataljona, na ovom sektoru su se nalazili i ostali prištapski dijelovi brigade. U štabu smo bili Lju - ban Crnobrša, načelnik i ja, kao zamjenik komandanta brigade. Komandant brigade Žarko Zgošanin nalazio se sa drugom dijelom brigade preko Sane. Mislim da je tamo bila i izviđačka četa brigade.

Ujutro rano 11. maja nismo ništa primjećivali. Sve je teklo po rasporedu. Bataljoni su bili na svojim položajima. Kad se malo razdanilo stiglo je obavještenje o pokretu neprijatelja. Pogledao sam u pravcu Tomašice i primjetio jače neprijateljske snage koje su se kretale od Kozarca. Bila je to pješadija. Išla je u kolonama prema nama, ali zaobilazno. Ocijenio sam da je namjera neprijatelja da nas opkoli. Nisam znao kakva je situacija prema Gomjenici i željezničkoj pruzi Prijedor — Kozarac. Bataljoni su se nalazili na širokom prostoru i dosta udaljeni jedan od drugog. Trebalo nam je vremena da se koncentrišemo da bismo mogli izvršiti proboj, bilo u kom pravcu. Sana je bila duboka i bilo je nemoguće pregaziti je. Ako bismo krenuli prema Maričkoj i eventualno prema Sasini, ne bismo mogli prikupiti bataljone. S druge strane, neprijatelj nas upravo sa tog pravca opkoljava. Radilo se o vremenu koje nam nije išlo u prilog. Neprijatelj je bio u pokretu i svaki čas dolazio u povoljniji položaj. Zaključio sam da nema drugog izlaza nego prikupiti snage i probiti se preko Gomjenice, preći željezničku prugu i cestu između Prijedora i Kozarca i izbiti na Kozaru. Predložio sam to načelniku štaba Crnobrši i on se s tim složio.

Ovaj pravac davao nam je izvjesne prednosti. Tu su bile najslabije neprijateljske snage. Teren je ovim pravcem bio pokriven niskim rastinjem, žbušem i slično, što nas je štitilo od preciznog osmatranja. Kada je stigao naš 3. bataljon pošli smo određenim pravcem. Međutim, neprijatelj je osjetio naše namjere, pa nam je pripremio zasjedu. Dočekao nas je jedan njegov izviđački bataljon u zasjedi na željezničkoj pruzi. Tek tada smo vidjeli da smo potpuno opkoljeni. Nije bilo drugog izlaza nego na juriš izvršiti prodor prema Kozari. Ne osvrćući se na gubitke išli smo naprijed, slomili otpor ne samo njemačkog izviđačkog bataljona, nego i četnika Vase Mijatovića. Možda su baš četnici obavjestili Nijemce o našem prisustvu na ovom terenu, pa su zajednički pripremili opkoljavanje. Očekivali smo da će nas neprijatelj dočekati i na cesti Prijedor — Kozarac, ali ga tu nije bilo. Vjerovatno nije pretpostavljao da bismo mogli pokušati proboj na ovom pravcu.

Pregazili smo gustu njemačku zasjedu, ali uz veće gubitke. Tu je poginuo i komesar 4. bataljona Đuka Trninić. Najviše je stradalo boraca u prištapskim jedinicama, a naročito komora. Neprijatelj je uspio da postigne iznenađenje. Naši dijelovi koji su bili zaduženi da na vrijeme osjete neprijatelja i obavjeste štab, bili su iznenađeni i uništeni. Pošto su nam prepadom uništili izvidnice, neprijatelj se slobodnije kretao prema našim snagama.

Bataljoni su uspjeli da se izvuku, dok su neprijateljske snage produžile pokret prema Sanskom Mostu.

Upravo tih dana drugi dio brigade, 1. i 2. bataljon, vodili su borbe prema Ljubiji i Sanskom Mostu. Posebno žestoke borbe imao je 13. maja 2. bataljon protiv jedinice koja je krenula iz Ljubije. Poslije žestoke borbe neprijatelj se morao povući. Sutradan, 14. maja, 1. i 2. bataljon vodili su tročasovnu borbu sa neprijateljem koji je ponovo krenuo iz Ljubije prema Sanskom Mostu. Neprijatelj je imao dvadeset dva mrtva i dvadeset devet ranjenih vojnika, a mi šest rašanih.

Brigada je tokom ljeta 1944. godine vodila svakodnevne borbe. Najviše je akcija i sukoba imala prema Dobrljinu, Bosanskom Novom, Prijedoru i Bašoj Luci. Tako je 9. jula 1944. oslobodila Kozarac, koji su branile ustaše. U toku ove borbe poginulo je dvesto šest, a rašeno pedeset osam ustaša. Brigada je imala osam mrtvih i šesnaest rašanih. Već 12. jula je napala kolonu koja je krenula iz Prijedora za Kozarac da ga ponovo zauzme. Neprijatelj je vraćen uz gubitke od pedeset sedam mrtvih i šezdeset pet rašanih vojnika, dok je brigada imala samo tri ranjena borca.

Neprijatelj je ponovo krenuo 17. jula prema Kozarcu. Na putu između Prijedora i Kozarca 11. brigada je vodila osmočasovnu borbu sa dva bataljona i nanijela im gubitke od sto dvadeset četiri mrtva i sto četrnaest ranjenih vojnika, dok je ona imala četiri mrtva i petnaest ranjenih. Neprijatelj je bio satjeran u Prijedor i uskoro smo počeli pripreme za oslobađanje ovoga grada.

U napadu na uporište u Prijedoru 7. — 8. septembra 1944. učestvovala je kompletna naša 11. brigada, sa jedinicama 6. i 8. brigade i Timarskim i Podgrmečkim odredom. U to vrijeme komandant naše brigade bio je Mićo Kolundžija.

Brigada je napadala sa sjeverne strane, od Kozare, obuhvatajući sektor od desne obale Sane prema Brežićanima i dalje do Silosa prema Kozarcu. Štab se nalazio u Tubinima, u selu Brežićanima. Dosta brzo smo savladali jak garnizon. Nakon oslobađanja Prijedora, dva bataljona bri-

gade. Drugi i Četvrti, sa kojima sam i ja krenuo, nastavila su dalje prema Bosanskom Novom radi uništenja posada na ovom pravcu. Zauzeli smo željezničku stanicu u Breziča- nima, zatim Dragotinju i Martin-Brdo. Tu smo malo zastali. U toku noći ovdje smo dočekali jače neprijateljske snage koje su se povlačile od Ljubije. Sa Nijemcima i ustašama bili su i četnici Vase Mijatovića. Na takozvanom napoji- štu na Sani uništene su jače neprijateljske snage. Na dru- goj strani Sane, dijelovi 8. brigade takođe su uništile ko- lonu koja se povlačila prema Bosanskom Novom i četnike Vase Mijatovića. Neprijateljski vojnici bili su se raz- bježali po okolnim selima, pa ih je narod hvatao i dovo- dio u naše jedinice. Tako je završena operacija oslobađanja Prijedora i okoline, u koju neprijatelj nije više uspio prodrijeti.

Odavde smo krenuli na novi zadatak. Uključeni smo u pripremu za nastupanje prema Banjoj Luci.

Naša 11. brigada dobila je zadatak da napadne uporište u Bosanskoj Gradiški. I ovog puta jedan od naših najvaž- njih zadataka bilo je rušenje mosta na Savi. Razmišljali smo o tome da napravimo neki splav, na kome bismo monti- rali eksploziv, pustili niz Savu do mosta i tako ga mini- rali. Ali ovu zamisao nismo mogli ostvariti. I ovog puta je odlučeno da se most zauzme na juriš, ubacivanjem naših jedinica u grad. Međutim, desilo se nešto nepredviđeno. Uoči našeg napada nove neprijateljske snage pristigle su u Bosansku Gradišku, a mi smo planirali napad imajući u vidu samo snage koje su se stalno nalazile u gradu.

Kada smo pošli u napad i počeli juriše osjetili smo jak otpor. Pred nama je bilo više snaga, možda i nekoliko puta više nego što je prije stacionirano u ovom uporištu. I pored velikih naprezanja nismo uspjeli da potpuno iz- vršimo zadatak. Nismo srušili most na Savi niti smo grad zauzeli. Međutim, uspjeh ove akcije bio je značajan po tome što smo spriječili prodor neprijatelja iz Posavine i Sla- vonije prema Banjoj Luci koju su napadale naše snage. Sje- ćam se, dobili smo tada nekoliko kratkih naređeša od Šoše, načelnika Operativnog odjeljenja 5. korpusa. Poru- čivao nam je: „Kozarčani, držite se! Nemojte da se obru- kate! Ne dozvolite da neprijatelju stigne pomoć iz pravca Bosanske Gradiške u Bašu Jluku!" Ovaj zadatak brigada je izvršila, iako nije oslobodila Bosansku Gradišku.

Poslije napada na Bosansku Gradišku naša brigada se povukla na kraći boravak na Urije, kod Prijedora. Nakon kraćeg odmora krenula je sa Kozare pravcem Sanski Most —

Ključ — Mrkonjić-Grad — Jajce — Donji Vakuf — Bugojno. Ovdje, u Bugojnu, podijeljena su odlikovanja borcima. Tu je Stojan Grujičić Jaruga dobio Orden narodnog heroja.

Otada nastupa drugi period, kada će brigada i van po- dručja Kozare ispoljiti sve svoje borbene osobine, tukući neprijatelja sve do konačnog oslobođenja.

Mikan MARJANOVITH

U 11. KRAJIŠKOJ NOU KOZARSKOJ BRIGADI JESENI 1944. GODINE

U sastavu 4. krajiške divizije nalazile su se tri brigade, Šesta, Osmi i Jedanaesti. Šesta i Osmi formirane su ranije, dok je Jedanaesti, sastavljena uglavnom od boraca sa Kozare, formirana u jesen 1943. Ove tri brigade često su učestvovala u zajedničkim akcijama. Otuda sam Jedanaestu od osnivanja poznao, iako je više bila operativno vezana za Kozaru i šeno područje.

Negdje pod kraj jula 1944. pozvan sam u štab 4. krajiške NOU divizije, gdje mi je komesar divizije saopštio da treba da idem na dužnost komandanta 11. krajiške NOU kozarske brigade. Moram priznati da sam se u izvjesnoj mjeri iznenadio takvoj odluci štaba divizije. Bilo mi je teško. Ne zbog toga što treba da idem u 11. brigadu, nego, iskreno rečeno, žao mi je bilo napustiti 6. brigadu. U njoj sam, tako rekuć, nikao i rastao od komandira čete, preko komandanta bataljona, zamjenika komandanta brigade i najzad komandanta brigade. I konačno, poznao sam ovu brigadu, sve njene bataljone, ne samo rukovodeći kadar, nego i znatan broj boračkog sastava. Od rukovodećeg kadra poznao sam skoro svakoga, od vodnika i delegata, do štaba brigade. Zato sam opravdano postavio pitanje, zašto da idem u 11. brigadu?

Komesar divizije saopštio mi je da je o tome bilo govora na sastanku divizijskog komiteta KPJ i da je donesena takva odluka. Dotadašnji komandant 11. brigade Žarko Zgonjanin bio je upućen na novu dužnost. Za komandanta 6. brigade bio je određen Milančić Miljević, a za komandanta

8. brigade Sajo Grbić. Komesaru divizije postavio sam pitanje zašto jedan od ovih drugova ne bi išao za komandanta

11. brigade, pa bi se na taj način imenovao samo jedan novi komandant brigade, a ovako dolaze novi komandanti u sve tri brigade. Komesar divizije Dimitrije Bajalica Bajalica rekao je da su o svemu tome razmišljali i da je moja primjedba realna, ali da je štab divizije ipak odlučio da je moje ime-novaše za komandanta 11. brigade najpodesnije. Jedanaesti

krajiška kozarska brigada, podsjetio mi je Baja, u toku ljeta 1944. godine, u dva navrata, imala je teške gubitke. U maju 1944. neprijatelj je iznenadio ovu brigadu u rejonu Miljakovaca. Dva bataljona su se u grupama teško izvukla, uz znatne gubitke. Brigada je imala isto tako velike gubitke prilikom rušenja veza između Prijedora i Sanskog Mosta. Istina, i ostale brigade su imale gubitaka u akcijama, ali su ova dva slučaja u 11. brigadi ociješena kao veći promašaji. Ovi gubici su negativno djelovali na raspoloženje u brigadi. Jer, izgubiti na stotine boraca u ono vrijeme bila je velika i teška stvar. To se, razumljivo, moralo odraziti na moralno-političko stanje u jedinici.

Baš u to vrijeme, kada je trebalo da krenem u 11. brigadu, ona se nalazila na predahu u selu Brdarima i okolini Sanskog Mosta.

Kao borac, rukovodilac i komunista prihvatio sam se disciplinovano postavljenoj zadatci. Na put sam krenuo 2. avgusta 1944. U štab 11. kozarske brigade koji se nalazio u Brdarima, stigao sam istog dana. Tamo nisam nikoga poznavao. Istina, ranije sam se susretao sa Jocom Marjanovićem, kada je bio komesar 12. krajiške, a sada komesar 11. brigade, ali je sve to bilo kratko i u prolazu. Zamjenika komandanta, Mikana Marjanovića, i zamjenika komesara, Živka Rodića, ranije nisam poznavao.

Za mene je prvi susret sa drugovima iz štaba brigade bio vrlo prijatan. Veoma rado su me prihvatili. Trebalo je da upoznam jedinicu, stanje, zadatke i probleme. Drugovi iz štaba brigade obavijestili su me o stanju u brigadi i počeli smo da radimo.

Pošto u to vrijeme nije bilo nekih većih borbenih zadataka, bilo je dovoljno slobodnog vremena. Dogovorio sam se sa drugovima u štabu da krenem u bataljone. Išao sam da se upoznam i razgovaram sa svim rukovodiocima u bataljonima, od desetara, preko komandira vodova, delegata, komandi četa i štabova bataljona. Tako bi sav rukovodeći kadar u bataljonu bivao na okupu kada sam dolazio na razgovor.

Prvi moj ovakav sastanak bio je u 1. bataljonu, kod komandanta Mirka Bašića i komesara Mikulića. Metod mog izlaganja i razgovora, osjetio sam, bio je za njih prosto iznenađujući. Oni su me nevjerovatno pažljivo slušali i prihvatili izlaganje. Dobio sam utisak da su stekli u mene povjerenje i na njihovim licima osjetio sam zadovoljstvo. Kad sam obišao sve bataljone stekao sam detaljan uvid u stanje u brigadi. Osjetio sam da nisam ono čega sam se najviše plašio — da će borci tako shvatiti, stranac za njih. To mi je bilo posebno drago.

Komandanti bataljona u to vrijeme bili su: Mirko Ba- šić 1. bataljona, Dušan Obradović 2. bataljona, kratko vri- jeme, a zatim je došao Đuro Vučenović Busen, Đuro Mili- nović 3. bataljona i Trivo Pralica 4. bataljona.

U brigadi sam ostao od avgusta 1944. do aprila 1945. Za to vrijeme bilo je više kadrovskih promjena u četama i ba- taljonima. Mnogi komandanti i komesari bataljona otišli su na nove dužnosti u druge brigade, a na šihova mjesta dolazili su drugi. Takve kadrovske promjene bile su vrlo česte. Bitno je to što se brigada za relativno kratko vri- jeme sredila i bila spremna za nove akcije.

Zanimljiv je jedan detalj iz vremena neposredno pred moj dolazak. U brigadi sam našao jednu grupu mladića, dje- čaka od 15 do 18 godina, koji su bili slabo obučeni i skoro bosi. Nikola Rončević izvodio je sa njima obuku. Bili su bez oružja, ali su vježbe izvodili vrlo savjesno i disciplinovano. Prilikom polaska u akciju na Prijedor, septem- bra 1944. oni su raspoređeni po bataljonima. Poslije oslo- bođenja Prijedora više ih nisam mogao prepoznati. Svi su se u Prijedoru dobro obukli i naoružali. Stajali su u stroju sa ostalim borcima i nisu se od njih razlikovali.

Upravo tih dana je radio „Slobodna Jugoslavija“ pre- nio vijest da je Stojan Grujičić Jaruga odlikovan Ordenom Narodnog heroja. Nešto ranije Mikan Marjanović je bio proglašen Narodnim herojem. Obojica su uživala opšte simpatije. Skoro svaki put kad sam razgovarao sa komesarom divizije telefonom, upitao bi me: „Šta radi Mikan? Gdje ti je Jaruga?“ Stojan Grujičić Jaruga bio je komandir iz- viđačke čete. Inače, bio je nemirna duha. Dešavalo se da ga jednostavno nestane iz jedinice, nekud se izgubi. Odlazio je i u Sanski Most.

Baš u to vrijeme o neprijatelju se nisu mogla dobiti potrebna obavješteša. Prosto rečeno, nije se moglo ništa dobiti, nikakav bliži podatak, osim da priprema veću akciju. Neprijateljske snage nalazile su se u Prijedoru, JBubiji i drugim garnizonima sa spoljnim utvrđesima i linijama.

Počeli smo da dobijamo prigovore od štaba divizije kako nismo u mogućnosti da uhvatimo nekog neprijateljskog vojnika. I meni, kao komandantu brigade, bilo je to nepri- jatno.

Jednoga dana pozvao sam komandira izviđačke čete Sto- jana Grujičića Jarugu. Interesovao sam se, pošto raspolaže jakom izviđačkom četom, da li je u mogućnosti da na pogodan način, na prepad, na primjer, nešto napravi i dođe do po- dataka. Rekao mi je da može, ali treba da ga pustim i ne

*Partizanske jedinice u maršu kroz oslobođeni Prijedor
(jesen 1944. godine)*

pitam za njega makar tri dana. Sjetio sam se tada upozorenja komesara divizije i pomislio sam na posljedice koje mogu biti neprijatne za Jarugu i borbe sa njim. Dogovorio sam se sa drugovima iz štaba brigade da mu dozvolimo slobodu akcije. Rekao sam mu da napravi plan. On mi je napomenuo da će uzeti grupu od 25 ljudi i sa njima krenuti u akciju. I stvarno, otišao je negdje prema Ljubiji. Nije ga bilo dvije noći. Treću noć, 23. avgusta, negdje pred svitaše, stiže šegova kolona. Na konjima je nosio zaplijenjeno oružje, opremu i drugo. Vodio je po jednog neprijateljskog vojnika iz milicije, domobrana i njemačkog vojnika. Jaruga, raspoložen i nasmijan, izvijestio me je: „Evo, družo komandante, doveo sam od svih po jednog neprijateljskog vojnika, a ono drugo sam sredio!" Upitao sam ga šta je uradio, a on je odgovorio da je likvidirao posadu na željezničkoj stanici u Ljubiji. Ispričao mi je kako je to radio, kako je ležao u nekoj bujadi i izviđao, pratio kako se obavlja smjena straže i obilazak. I uveče, kada su dijelili večeru, on je, pod firmom ustaške patrole, naišao uz prugu, iznenadio neprijatelja, ne dozvolivši mu ni metka da ispali. Bila je to smjela i odvažna akcija koja nam je bila veoma važna. U^{nj} o j je likvidirano 36 ustaša, među kojima i jedan po-

ručnik. Zaplijenjeno je 3 puškomitraljeza, 21 puška i 2.000 metaka.

Pod kraj avgusta 11. brigada krenula je sa sektora oko Sanskog Mosta na područje Kozare. Više se ne sjećam gdje smo sve boravili, jer to područje nisam dovoljno poznao. Znam da smo bili u selu gdje se nalazio Okružni komitet KPJ, da su u to vrijeme svakodnevno prolazili saveznički avioni prema Njemačkoj, da su jednoga dana iz oštećenog aviona iskočila dva engleska padobranca i spustila se na našu slobodnu teritoriju.

U međuvremenu uslijedila je odluka o napadu na garnizon Prijedor. Brigada je počela pripreme za napad, jedinice su se prikupile uoči dana napada u jednoj šumi, 2—3 km sjeverozapadno od Prijedora. Stigao je i Josip Mažar Šoša. Pokazao nam je plan i raspored neprijateljskih snaga u Prijedoru i izložio plan napada. Zatim nam je iznio zadatak naše 11. brigade. Meni je, pokazujući plan Prijedora, doslovce rekao: „Mićo, ovo je mozak odbrane neprijatelja.“ Bilo je to komandno mjesto odbrane. „Uništiti ovo,“ dodao je Šoša, „znači osloboditi Prijedor. To se povjerava borcima 11. krajiške brigade. Za izvršenje ovoga zadatka odgovoran si ti sa štabom brigade“, dodao je Šoša. Nikakvih više dogovora, polemika ili rasprava oko toga nije bilo.

Poslije prijema zadatka od komandanta divizije, štab 11. brigade se sastao i dogovorio. Kasnije smo pozvali štabove bataljona i postavili im zadatke.*

Komandant je završio objašnjavanje zadatka koji je 11. brigada dobila u napadu na Prijedor. Članovi štabova bataljona, pažljivo saslušavši izlaganje, prateći ga na skici Prijedora koja je stajala ggred njima na stolu, dobili su riječ da se sami izjasne ko će primiti najteži zadatak — nastupanje na čelu klina. To, međutim, nije bilo jednostavno. Svako je najviše imao povjerenja u svoj bataljo«. Dato je još nekoliko uputstava i mi smo se razišli da iskoristimo sutrašnji dan za pripremanje akcije. Prijedor se mora osloboditi! — tako je rekao general, komandant korpusa.

Sutradan u 2. bataljonu trebalo je izabrati bombaše, mitraljesce i borce koji će sačinjavati udarnu grupu. Javilo se 60. Dobili su po desegak bombi i bacač koji probija zidove. Održan je sastanak sa desegarima i vodnicima, mitraljesci su podmazali oružje, očistili municiju — zastoja ne smije da bude. Municije ima dosta i — rečeno je — rafali neka budu duži nego inače, vatra mora biti neprekidna. Predveče je smotra brigade. Komandant i komesar brigade govore. „Hoćemo!“ — bio je gromki odgovor iz stotine grudi na šihove pozive. Major Crvene armije koji je također prisutan, daruje svoju strojnicu najboljem borcu u brigadi. To je bombaš 1. bataljoia Boško Vicanović.

Poslije nekoliko časova, u prvom naletu na žičanu prepreku, Boško je ranjel. Rana je bila laka, on se previo i odmah vratio u

Plan je bio da na Prijedor napadamo onako partizan- ski, prodorom u vidu klinova u centar, upravo tamo gdje je Šoša rekao da je najvažnije uporište.

Glavni zadatak u brigadi dobio je 3. bataljon sa koman- dantom Đurom Milinovićem. Bili smo upoznati da su ne- lrijateljstva utvrdeša uređena po svim fortifikacijskim pravilima, da postoje bunker i povezani međusobno, da se pred utvrdešima, sa spoljne strane, nalazi bodljikava žica sa minskim poljem.

Imali smo već iskustva u napadu na ovakva utvrdeša. Ponijeli smo potreban materijal, daske, ćebad, te sve drugo što je moglo da posluži za prelazak preko žice. Određene su grupe boraca koje su pravile prolaz kroz spoljnu odbranu i uklašale prepreke. Krenuli smo 7. septembra i, tako re- kuć, neočekivano brzo smo upali u centar grada. Za sat i nešto više, centralne tačke uporišta već su bile likvi- dirane, tako da smo u zoru imali samo da pokupimo razbi- jene neprijateljske grupice i da ih likvidiramo ili zaro- bimo.

Negdje oko 10 časova stigao je u grad Slavko Rodić, ko- mandant 5. korpusa. Došao je od Sanskog Mosta. Susreli smo se pri prelazu željezničke pruge. Prišao mi je. Srdačno smo se pozdravili i poljubili. Čestitao mi je na uspjehu. Zatim se interesovao šta još ima da se uradi.

borbu sve do likvidacije grada, jer — po njegovom — ruska strojnica je najljepši dar u njegovom životu i treba ga opravdati. I on se zaista istrajno borio.

Već je 3 minuta preko 10 sati. Bataljoni su se privukli žici. Ali neopaženo se nije moglo prići. Otvorena je paklena mitralje- ska vatra. Naši bacači i artiljerija zasuli su centar grada brzom paljbom. Čelo klina se načas malo uskomešalo. Dva druga su ranjena. U tom momentu politički komesar 1. bataljona, drut Slavko, sa re- volverom u ruci iskočio je na čelo bataljona. Dvije mine iz bacača su pogodile bunker i komesar je već sa dva gguškomitraljesca jurnuo kaprijed. Čitav bataljon ga je slijedio. Lijevo već su prodrli i drugi bataljoni. Spoljna odbrana je probijena. U nezadrživom na- letu, bataljoni su se za svega nekoliko minuta našli pred stožerom lukovnije. Uza zidove rastresite kolone prodiru u centar grada. Mitraljezi zasipaju vatrom prozore i krče put. Neprijatelj je ošamućen i na nekim tačkama unutrašnje odbrane nije nas smio pi sačekati. Kratak otpor kod katoličke crkve je likvidiran i sa tornja već odjekuje pobjednički zvuk zvana. Naši su ovladali gimnazijom, srezom, hotel „Balkanom" i uhvatili vezu desno sa su- sjednim jedinicama. Neprijateljske haubice koje su sa položenim cijevima uspjele da opale svega nekoliko granata, između samih zi- dova kuća, padaju u naše ruke. Naši su se uhvatili tvrdih zgrada i načinili mali predah da se srede. Situacija se povoljno razvija. U gradu se već nalazi i štab brigade i nepoodredno komanduje daljim tokom borbe. Dugačke kolone zarobljenih domobrana, sa oficirima, defiluju u zarobljenički logor.

Brigada se uskoro prikupila i smjestila negdje istočno od Prijedora, mislim u selu Čirkin Polju. Tu smo se nekoliko dana odmarali.

U međuvremenu uslijedile su pripreme za napad na Banju Luku. Bila je to, u stvari, ofanzivna operacija snaga 5. udarnog korpusa. Zadatak 11. krajiške kozarske brigade bio je da napadne garnizon u Bosanskoj Gradiški. Osnovni zadatak naše brigade bio je da spriječi prodor neprijatelja od Bosanske Gradiške prema Banjoj Luci i tako omogućiti našim snagama koje su napadale garnizon da ga likvidiraju. Da bi se to što efektivnije izvelo, brigada je imala zadatak da napadne Bosansku Gradišku i zauzme je.

Napravili smo plan napada. Međutim, neprijatelj je osjetio koncentraciju naših snaga prema Bašoj Luci. 14 upravo te noći kada je trebalo da napadnemo garnizon, u Bosansku Gradišku su stigle jake neprijateljske snage o kojima nismo imali obavještenja. Tako smo u prvom naletu na Bosansku Gradišku naišli na jak otpor. Zbog nadmoćnosti neprijatelja nismo uspjeli da zauzmemo Bosansku Gradišku. Ali, osnovni zadatak smo izvršili: spriječili smo neprijateljskim snagama da od Bosanske Gradiške krenu prema Bašoj Luci.

Banja-lučka operacija trajala je nekoliko dana. Naša brigada je vodila borbe sa neprijateljevim snagama u Lijevoj polju, odbijajući njihov pokušaj da prodru prema Ba-

Izbijašem na sansku čupriju, čitav dio grada je očišćen. Neprijatelj se još drži na liniji od Urija, preko Silosa do Save, dominirajući glavnim pozicijama u gradu, a naše snage iznutra razvijaju se za napad u leđa neprijateljskoj odbrani. Izvan grada Švabe tuku iz dva protivavionska mitraljeza. Mi nismo navikli na njihovo dejstvo. Eksplozije njihovih zrna zasipaju čitavu jednu prostoriju. Čađo sa protivkolcem neumorno tuče u pravcu Silosa pancirnim granatama. Kad smo, po likvidaciji grada, razgledali ovu tvrđavu od betona i željeza, vidjeli smo na desetine rupa koje je izbušio naš protivkolac.

Neprijatelj pruža očajnički otpor sa jedne dominirajuće čuke na Urijama. Ujutro se na tom sektoru našao komandant brigade. „Milovane — rekao je komandiru 3. čete — uputićeš jedan vod iza ovih zgrada bočno na bunker, a dva frontalno. Čuka ima po cijenu žrtava do zore da se likvidira!“ Milovan je ozbiljno shvatio svoj zadatak. Zaklopali su mitraljezi, čule su se neke ručne bombe i sve je bilo gotovo. Očistiti preostale bunke nije bio težak posao. Uskoro smo izbili i do onih prokletih protivavionskih mitraljeza i gledamo ih kako lijepo izgledaju u našim rukama.

Grad je potpuno i čvrsto u našim rukama.

(Iz „OSLOBOĐENJA“, broj 13, 20. septembra 1944).

njoj Luci. U tim borbama su neke naše jedinice potisnute,- ali i pored toga, dok su trajale borbe u Banjoj Luci, ne- prijatelj sa ove strane nije prošao.

Poslije ovih borbi naša brigada se povukla na kraći odmor na južne padine Kozare, prema Prijedoru. Odatle, sa Kozare, uskoro smo krenuli sa ostalim jedinicama 4. kra- jiške divizije prema centralnoj Bosni.

Mičo KOLUNDŽIJA

U 1. ČETI 1. BATALJONA 11. KRAJIŠKE KOZARSKE BRIGADE

Na temelju naredbe štaba 2. bosanskog udarnog korpusa, od jedinica Kozarskog narodnooslobodilačkog partizanskog odreda formirana je, 8. septembra 1943. 11. krajiška kozarska brigada.

Raspored četa i bataljona u brigadi ostao je isti kao i ranije u odredu. Nije bilo promjena u imenima četa. Bio sam i dalje komandir 1. čete 1. bataljona. Komandni kadar, u to prvo vrijeme, ostao je i dalje na svojim dužnostima. Naš

1. bataljon koji se prilikom formiraša brigade nalazio na zbornom mjestu, vratio se na svoj teren, prema Bosanskom Novom. Uskoro iza toga, 24. septembra, bataljon je imao jednu vrlo uspješnu akciju na uporište Petkovac, na pruzi Prijedor — Bosanski Novi, kada je zarobljeno šezdesetak neprijateljskih vojnika.

Iza ove akcije, prvom polovinom oktobra, napadnuto je uporište u Bosanskoj Dubici. Naš 1. bataljon je napadao sa jugozapada, cestom Bosanska Kostajnica — Bosanska Dubica, desnom obalom Une i dalje prema Veriji i Krivdića brdu, iznad Bosanske Dubice. Naša 1. četa imala je pravac napada desna obala Une i cesta Bosanska Kostajnica — Bosanska Dubica. Upad u uporište u Dubici izveden je u vidu klina. Moja četa upravo je imala zadatak da se probije kao jedan od klinova. Pravac je bio desna obala Une i dalje na most u centru grada. Prilikom podilažeša četa nije naišla na jači otpor. Na isturenim položajima, pa i u bunkerima koji su služili za odbranu uporišta, pružen je veoma slab otpor. Neprijateljske snage, uglavnom stražarske, ubrzo su napustile odbrambene položaje i povukle se u grad. Četa se probijala dalje i stigla do mosta na Uni, što nam je i bio glavni zadatak. Izbili smo na mjesto nedaleko od mosta i tu zastali. Tu je trebalo da se spojimo sa ostalim snagama naše brigade i da porušimo most na Uni.

I ostale čete našeg bataljona izvršile su svoj dio zadatka. Uporište je uglavnom zauzeto. Dio neprijateljskih

snaga pružao je otpor iz zgrade sreza. Vjerovatno zbog toga zadatak oko rušenja mosta nije potpuno izvršen. Tu nas je zatekao i dan kada smo se morali povući. Zapliješeno je dosta materijala i naoružanja. Uporište u Bosanskoj Du- bici bilo je mostom vezano za Hrvatsku Dubicu, pa su ne- prijateljske snage uspele da se pod pritiskom naših snaga prebace na drugu obalu Une, u Hrvatsku. Iz tog pravca do- bili su i pomoć.

U ovom napadu četa nije imala gubitaka zbog toga što na šenom pravcu nadiraša i prodora u grad nije bilo jačeg otpora. Kada je nastupio dan četa je dobila zadatak da se hitno povuče prema Komlencu, četiri kilometra udaljenom od Bosanske Dubice prema Bosanskoj Kostajnici, te da zauz- me položaj prema uporištu Baćin, na lijevoj obali Une. Pretpostavljalo se da bi neprijatelj mogao sa ovog pravca uputiti pomoć svojim snagama u Bosanskoj Dubici i napasti naše snage koje su se još zadržale u Bosanskoj Dubici radi izvlačeša materijala. Nakon što su se naše jedinice povukle iz Bosanske Dubice, četa je krenula na sektor prema Bosanskom Novom, gdje je inače bataljon imao svoj teren na kome je djelovao.

Jedna četa 1. bataljona bila je u obezbjeđenju prema Hrvatskoj Kostajnici. Ona je prešla Unu u selu Bačvani i posjela položaje prema Kostajnici sa zadatkom da spreči pristizanje pojačanja neprijatelju iz toga pravca.

U svojstvu komandira 1. čete 1. bataljona 11. krajiške kozarske brigade ostao sam do početka 1944. godine, kada sam otišao na dužnost komandira čete u 2. bataljonu iste bri- gade.

Ostao mi je u živom sjećanju i napad na Bosansku Gra- dišku, koji smo izveli u noći 31. decembra 1943. U pripre- mama akcije nastojalo se postići iznenađenje, jer se znalo da će neprijatelj slaviti Novu godinu i da će mu djelomično popustiti budnost. Ovu akciju izvele su jedinice 11. kra- jiške brigade u sklopu operacije glavnine snaga 5. udarnog korpusa radi oslobađanja Banje Luke i okolnih mjesta.

Naša 1. četa 1. bataljona napadala je niz desnu obalu Save. Zadatak je bio da izbijemo do mosta na Savi i omogu- čimo ostalim snagama da ga miniraju i poruše. Upali smo, tako rekuć, neopaženo u grad. U daljšem pokretu nailazili smo na pojedine pijane neprijateljske vojnike. Hvatali smo ih i odvodili. U tome su nam mnogo pomogli naši saradnici sa kojima smo bili povezani. Oni su nam pokazali gdje se nalaze neprijateljski vojnici ili njihovi saradnici. Veoma uspješno nas je vodio kroz grad vodnik u našoj četi, Mi- lovan Gončin, rodom iz ovoga kraja. Sjećam se da je prili-

kom prelaska preko rječice Vrbaške upao u vodu, ali nije htio da odustane, već je onako mokar učestvovao u napadu.

Kada je neprijatelj osjetio da se nalazimo u gradu, počeo je da se sređuje i organizuje odbranu. Napad nije potpuno uspio. U gradu je bilo mnogo više neprijateljskih vojnika nego nas. Nismo srušili most na Savi, pa je neprijatelju otuda počela da pristiže pomoć. Već ujutro smo se morali povući, jer je neprijatelju stiglo pojačanje i dalje zadržavanje u gradu bilo je opasno.

Miloš KASABAŠIĆ

DVA SUKOB SA NIJEMCIMA I ČERKEZIMA U LIJEVČU

Početkom septembra 1944. godine, 1. bataljon 11. kraji-ške NOU kozarske brigade zatekao se u Cerovljanima, iznad same ceste Bosanska Gradiška — Kolona — Berek — Topola, kada je naišla motorizovana kolona od Bosanske Gradiške prema Bašoj Luci. Ja i Mikan Marjanović, zamjenik koman- danta brigade, osmotrili smo dvogledima put. Mikan je tvr- dio da su to šemački tenkovi. Ja sam mu odgovorio da su to samo kamioni i da ih treba dočekati i napasti. Mikan se nije složio sa mojim prijedlogom, nego je naredio da se čete povuku dalje od ceste. Ja sam bio uporan da se izvrši napad. Tako sam ostao sa jednom četom, dok su se ostale povukle dublje u selo. Kada su ove čete već zamakle, pred nama se stvorila duga mješovita motorizovana kolona. Bilo je i tenkova. Četa je propustila tenkove, a kada su naišli ka- mioni otvorena je plotunska vatra na ših. Neprijatelj je imao međusobnu radio-vezu i okrenuo je tenkove prema nama. Nekoliko tenkova je išlo pravo na nas, a neki su zašli s leđa. Ne znajući za tenkove iza leđa, mi smo i dalje oba- sipali vatrom neprijatelja, a kad je streljački stroj koji se približavao nama bio sasvim blizu, četa je počela da od- stupa. Ali neprijatelj nas je s leđa dočekao ubitačnom va- trom iz tenkova. Drugog izlaza nije bilo, nego se probijati između tenkova. Ja sam bio samo sa jednim kurirom, Milin- kom Trivićem, iz Dragelja. Za nama se ustremio jedan „ti- gar”. Bježali smo putem stotinak metara i zamakli za jednu oštru okuku. Tenk je već bio na pedesetak metara. Shvatio sam da će nas zgaziti kada nas sustigne, pa sam se jednostavno u trku bacio u žbun kupina i trnja. Tako sam sav zaronio u kupine i viknuo kuriru da i on uskače u trnje. Stavio sam pod sebe automat i pripremio bombu. Taman kada je i kurir šmugnuo u kupine, pojavio se tenk i projurio pokraj nas. Malo dalje je stao i iz njega je izišlo nekoliko Nije- maca. Gledali su okolo i prema šumi. Nisu ni slutili da smo im pod nosom. Nešto su vikali i govorili oštrim je-

zikom. U tom momentu je naišao i streljački stroj. Lijepo su nas zaobišli u žbušu, izišli na put i pošli prema šumi. Nijemac, vjerovatno oficir iz onog tenka, nešto je komandovao i vojnici su se počeli svijati u kolonu i odlaziti ka cesti. Oprezno sam se izvukao i dozvao kurira. On je kao iz puške ispao iz žbunja. Potrčali smo do jedne šumice. Još malo smo čekali, dobro osmotrili i onda ubrzo krenuli ka brdu i selima. Kada smo došli na brdo naišli smo na poginulog komesara čete Milana Borovnicu i još nekoliko boraca. U selu Dragelima smo doznali da je poginulo i ranjeno desetak boraca. Neprijatelj je imao dva- deset mrtvih i više ranjenih.

Nešto kasnije, sredinom septembra, u vrijeme napada na Bašu Luku, naš 1. bataljon 11. krajiške brigade dobio je zadatak da obezbjeđuje napad iz pravca od Bosanske Gradiške. Bataljon se spustio noću u muslimansko selo Dubrave i zaposjeo položaje. Naše patrole pohvatale su u selu i dovele nekoliko civila koji su bili naoružani. Bila je to neka vrsta milicije. Među njima je bio i Nazif Cimiratić, tada naš ilegalni odbornik u selu. Nazif nam je objasnio da su u stražu išli ljudi samo zbog toga da ne bi bili mobilisani u domobrane, a da, u stvari, rade za oslobodilački pokret. I zaista, odmah su se postarali da nam nabave večeru.

Ubrzo je svanulo i neprijateljska motorizovana kolona je naišla od Bosanske Gradiške, u kojoj je bio veći broj teških „tigrova“. Propustili smo tenkove i otvorili vatru na kamione pune Nijemaca. Poslije toga brzo smo se povukli da nas ne bi tenkovi zaobišli s leđa.

Bataljon je izbio na berečki aerodrom i samo što smo zauzeli položaje, naišli su Čerkezi na konjima. Otvorili smo na njih jaku vatru. Povukli su se i onda ponovo udarili na naše desno krilo, na 3. četu Mihajila Janjetovića. Uskoro se neprijatelj pojavio i na lijevom krilu odbrambenog položaja bataljona. U tom trenutku ja sam se nalazio na lijevom krilu. Neprijatelja smo pustili na svega pedesetak metara. Naredio sam tada da teški mitraljez stupi u dejstvo, ali je, po nesreći, zatajio. Dejstvovali su puškomi- traljezi, automati i karabini. Tada sam obavješten od komandira 2. čete koja se nalazila u centru odbrane, Petra Misirače, da je njegova četa dobila i bočno vatru, pošto se

3. četa povukla. Ne gubeći vrijeme jednostavno sam pretrčao preko aerodroma i stigao u jednu šumu, gdje sam našao

3. četu, koja se povlačila. Zaustavio sam je i poveo preko aerodroma na nasip. U jednom naletu smo odbacili neprijatelja.

Neprijatelj se, međutim, ubrzo sredio i ponovo napao>

3. četu. I ovoga puta smo ga odbacili i nanijeli mu velike gubitke. Čerkezi su bili pijani i navaljivali bez reda, a mi smo ih dočekivali i sigurno gađali, tako da su padali kao snoplje. Ovo je ohrabrilo borce. Neprijatelj je pokušao još nekoliko puta da probije našu odbranu, čas na jednom čas na drugom mjestu, ali je svaki put odbijen uz velike gubitke.

Poslije ove borbe doznali smo od mještana da je neprijatelj odvezao u Gradišku desetak kola poginulih vojnika.

Bataljon je imao samo tri-četiri lakše rašena borca..

Mirko BAŠIĆ

U 1. BATALJONU KOZARSKOG ODREDA I 11. KRAJIŠKE KOZARSKE BRIGADE

U četvrtoj neprijateljskoj ofanzivi nalazio sam se u Grmeču kao kurir 5. krajiške kozarske brigade. Bio je po- četak 1943. godine kada je naša brigada dobila naređenje da se sa Kozare prebaci na područje Podgrmeča. Tako smo se našli na nepoznatom terenu. Zima je bila veoma jaka sa visokim snijegom. Lutali smo neprohodnim terenom dok smo uspjeli da se izvučemo iz Grmeča. Svakodnevno smo vodili borbu sa neprijateljem koji nas je bio opkolio u planini. Naročito su bile jake neprijateljske snage koje su nastupale od Luči Palanke prema Grmeču, upravo na pravcu gdje se nalazila naša brigada. Kretali smo se prema centralnoj bolnici. Odbijali smo napade neprijatelja i išli dalje. U jednom takvom sukobu poginuo je komandir čete 1. bata- ljona. Nikola Knežević, rodom iz Svodne. Bilo je još ra- šenih i poginulih boraca, ali sam, na žalost, zaboravio šihova imena.

Situacija je bila vrlo teška. Mnogi borci su bili pro- mrzli. U Grmeču je bilo dosta naroda u zbjegu, pa ga je tre- balo spasavati od neprijatelja. Svakodnevno su vođene borbe. Iajzad smo uspjeli da se izvučemo iz Grmeča u podgrmečka sela. Došli smo do nešto hrane. Opet je uslijedio pokret na Kozaru.

U toku boravka u Grmeču mnogo boraca je promrzlo, pa i ja. Bilo je boraca kojima su prsti na nogama otpadali, ali svi smo mi, pa i oni sa najtežim promrzlinama, željeli da idemo sa brigadom na Kozaru.

Kretali smo se kako je ko mogao, iako je bilo naređeno da ostanemo u bolnicama u Podgrmeču. Tako sam i ja, bole- stan, stigao na Kozaru.

Po dolasku na područje Kozare, brigada je bolesne i ra- šene borce uputila na liječenje i oporavak. Teži su upu- ćivani u bolnice, a lakši bolesnici i rašenici ostajali su u selima kod pojedinih porodica do ozdravlješa. Tako sam se rastao od 5. kozarske brigade i došao u selo. U toku

oporavka bio sam u vezi sa odbornicima u selu koji su se brinuli o bolesnim i ranjenim borcima.

Izlečio sam se i oporavio. U vrijeme moga oporavljanja, maja — juna 1943. doznao sam da se u Čitluku nalazi grupa boraca. Otišao sam tamo i našao Miloša Kasabašića koji je formirao jednu četvu i prikupljao borce ovoga kraja. Re- kao sam mu da u Dragotinji, Marinima, Svodni i okolnim selima još ima izliječenih boraca koji su kao ranjenici i bolesnici ostali iza svojih jedinica. Većina je imala oružje. Dogovorili smo se da se ovi borci prikupe i dođu kod Kasabašića. Znam da smo se jednoga dana iskupili i formirali takozvanu udarnu desetinu i stupili u četvu kod Kasabašića. Bila je to 1. četa kozarskog odreda, iz koje će se kasnije formirati i 1. bataljon Kozarskog odreda, sa ko- mandantom Brankom Vignjevićem. Komesar bataljona bio je Gojko Bjelajac. Komandir naše 1. čete bio je Miloš Kasa- bašić, a komesar Mirko Knežević koji je kasnije poginuo. Mirko je takođe bio promrzao u Grmeču. Ostao je bez prstiju na nogama, pa se teško kretao.

Naša četa je dugo bila na Pobrđanima, držeći položaj prema Bosanskoj Kostajnici. Bila je sastavljena od boraca sa bosanskonovskog područja. Sjećam se odvažnih boraca Milana Zgonjanina, vodnika voda, Stojana Graonića, Brdara i još nekih. Bila je to dosta jaka četa, sa preko stotinu boraca. U prvo vrijeme bio sam puškomitraljezac, pošto sam bio dobar strelac. Mislim da je prvi desetar moje desetine bio Milan Stojaković, rodnom iz Dragotinje, koji je kasnije poginuo kao komandir čete u 11. krajiškoj kozarskoj bri- gadi. Poslije sam ja unapređen u desetara.

Sjećam se jedne značajne i vrlo uspjele akcije koju smo imali na neprijateljski voz na željezničkoj pruzi između Volinje i Dobrljina. Naša desetina je dobila zadatak da tuče neprijateljske vojnike koji su, napuštajući voz, bje- žali prema Uni, dok su ostali tukli neprijatelja sa strane. Kad je voz miniran i stao, artiljerci su zaista počeli bje- žati prema Uni. Bilo ih je sa oružjem i bez šega. Neki su bili bez uniforme, kako su se zatekli prilikom našeg na- pada. Dočekali smo ih snažnom vatrom. Borba je bila že- stoka, ali kratka. Sjećam se da je jedan vojnik uhvatio našeg borca Stojana Graonića i počeo se sa šim rvati. Pri- trčali smo, ubili Nijemca i tako spasili našega druga. Iz naše čete poginuo je jedan borac, rodnom iz Dragotinje. Kao puškomitraljezac uspješno sam djelovao i tukao nepri- jatelja i zato me je poslije borbe pohvalio štab bataljona.

U 1. bataljonu ostao sam duže vrijeme. I kasnije, kad je formirana 11. krajiška kozarska brigada i u jesen 1943.

godine, kada sam postavljen za vodnika voda u 3. četi 1. ba- taljona. Komandir čete je bio Gojko Gajić koji je kasnije poginuo.

Najznačajnija akcija iz tog vremena bila je napad na Bosansku Gradišku, izveden 31. decembra 1943.

Zadatak naše čete bio je da se uvučemo u Bosansku Gra- dišku bez borbe. Uspjeli smo da neprimjećeni uđemo i zau- zmemo neke otporne tačke. Poslije toga dobio sam zadatak da sa vodom krenem naprijed, u pravcu pokreta našeg 3 ba-

•galjona koji je napadao desno od nas, uz Savu. Međutim, na- prijed nisam mogao, jer je neprijatelj pružio jak otpor. Vratio sam se, pošto je četa dobila nov zadatak, da likvi- dira neprijatelja koji se utvrdio na cesti prema Banjoj Luci. Tu smo sadejstvovali sa našim 2. bataljonom. Lijevo od nas bio je 1. vod naše čete, sa vodnikom Mihajlom Jaše- tovićem. Napali smo neprijatelja i likvidirali bunkere na ulazu u grad. Tu su u noge ranjena dva borca našeg voda, ali se ne sjećam šihovih imena. U međuvremenu naišla je odnekud jedna grupa ustaša, njih četrdesetak. Pustili smo ih na blisko odstojanje i otvorili vatru.

Nismo uspjeli da dođemo do mosta na Savi da ga poru- šimo, jer je neprijatelju stiglo pojačanje iz Slavonije. Pod pritiskom neprijateljske vatre morali smo se povući prema nasipu pored Save. Zadržali smo se izvjesno vrijeme ovdje, ali nadiranje neprijatelja bilo je sve upornije. Njegove snage vršile su pritisak radi proboja prema opkoljenim ne- prijateljskim snagama u Bašoj Luci.

Druga naša značajnija borba, u kojoj smo imali dosta žrtava, bila je 4. marta 1944. Naš bataljon se nalazio na položaju prema željezničkoj pruzi Prijedor — Svodna — Bosanski Novi. Tih dana je bataljon, držeći položaj prema pruzi, očekivao nailazak voza. Mi smo se, inače, već bili, tako da kažem, specijalizirali za akcije na vozove. Tako smo i ovoga puta očekivali neprijateljski voz na mjestu pre- laska preko Sane, u Petkovcu. Imali smo obavješteše kad će naići. Iako je bio mart, još je bilo hladno. Dok smo čekali voz, povukli smo se poviše puta i založili vatru. Nismo bili dovoljno budni. Naša 3. četa trebalo je da na- padne voz na glavnom pravcu napada. Kad smo se udaljili sa mjesta zasjede čuli smo detonaciju mina. Komandir čete, Gajić, pozvao nas je u napad. Krenuo sam niz jedan potočić, pošto je naš vod imao zadatak da tuče neprijatelja sa čela. Nabrzinu smo sišli na cestu. Dolje nas je dočekalo izne- nađeše. Na cesti u grabama nalazili su se neprijateljski vojnici. Nije bilo drugog izlaza nego da otvorimo vatru. Razvili smo se po nekom kamešaru i počeli borbu. Nalazili

smo se na bliskom odstojanju, tako da smo mogli bacati bombe jedni na druge. Puškomitraljezac Mirko Ugrenović tukao je iz svoga „šarca“. U toku borbe primjetio sam da neprijatelj nastupa prema 2. i 1. vodu. Da bih im pomogao, počeo sam da djelujem s boka. Pod sve jačim pritiskom neprijatelja postepeno sam izvlačio svoj vod uz potok i uspio da ga izvučem bez žrtava. Kada smo izašli gore doznali smo da je poginuo komandir čete Gajić, vodnik voda Dragutin Arsenić i još nekoliko boraca. Vod Arsenića, sa kojim se nalazio i komandir čete, pretrpio je najveće gubitke, jer je prosto uletio između neprijateljskih jedinica i bio opkoljen. Junački su pružali otpor i tukli se dok nisu svi izginuli. Neprijatelj je bio zauzeo vis iznad njih i nije im dozvolio da se bilo kud izvuku.

Dobio sam naređenje da naveče toga dana izvučem poginule i rašene borce. Spustio sam se po noći niz drugu stranu i došao do Sane. Neprijatelj se bio povukao. Pošao sam prema mjestu gdje su se nalazili poginuli drugovi. Izvukli smo četrnaest mrtvih boraca. Među šima su bili komandir čete Gojko Gajić i vodnik 2. voda Dragutin Arsenić. Povezao sam se sa odbornikom iz Petkovca koji je sve poginule borce izvukao prema Brezicima. Mislim da je komandir Gajić ovdje sahranjen, dok je vodnik Arsenić odvezen u rodno mjesto Johovu. Teško je bilo saznati da smo izgubili toliko drugova, starih boraca i rukovodilaca. Borce u bataljonu obuzela je tuga. I štab brigade se interesovao kako je ovoliko ljudi poginulo. Čak sam i ja ispitivan kako je došlo do toga, jer sam sa vodom učestvovao u istoj akciji. Pitali su me kakav sam zadatak dobio, kako sam uspio da se izvučem i slično.

Na mjesto poginulog komandira čete, Gojka Gajića, došao je Mihajlo Jašelović, vodnik 1. voda.

U proljeće, možda u maju, naš 1. bataljon prebacio se preko Sane na područje Podgrmeča. Nalazili smo se na položajima iznad Ljubije.

Tih dana sam postavljen na dužnost zamjenika komandira 2. čete. Komandir je bio Petar Misirača. Sjećam se da mi je rekao da održim sastanak sa desetarima i vodnicima i da se dogovorimo o pitašima straže, obezbjeđeša, izviđanja i slično. Ispričao sam im šta sam znao, s obzirom na to što nisam služio vojsku i da mi mnogo toga nije poznato. Nije bilo nikakvih pravila odakle bi se moglo nešto naučiti, pa sam im govorio ono što sam iz iskustva znao ili čuo od drugih.

Zadržali smo se na položajima prema Ljubiji i Starom Majdanu izvjesno vrijeme. Uskoro je komandir čete, Petar

Misirača, otišao na kurs u Jajce, pa sam primio dužnost komandira čete. Baš u to vrijeme u brigadi je bilo uvedeno takmičenje među borcima i jedinicama.

Vratili smo se na područje Kozare. Sa četom sam učestvovala na rušenju željezničke pruge između Prijedora i Bosanskog Novog. Zarobili smo i nekoliko domobrana.

Vratio sam se u sastav bataljona. Dejsvovali smo prema Suhaći planini, Novskoj i Blagaju. Tu smo hvatali neprijateljske vojnike, miliciju zvanu jaginovci i redžinovci. Preduzimali smo i neke mjere prema saradnicima neprijatelja. U to vrijeme na ovom sektoru nalazila se izviđačka četa naše brigade, sa komandirskom Stojanom Grujičićem i Jurgom, koja je odlazila u zasjedu između Prijedora i Ljubice i tamo izviđala. Jednom je na ovom terenu, krajem avgusta, dočekala neprijateljsku jedinicu i muševitim jurišem je razbila i skoro uništila. Na bojištu je ostalo 36 poginulih ustaša.

Bio je već konac avgusta i početak septembra 1944. Naš bataljon se našao na sektoru Karana. Počela je i priprema za oslobađanje Prijedora. Naš bataljon je napadao od Brezice. Sjećam se da smo došli u selo Crnu Dolinu. Odatle smo osmatrali prema Prijedoru. Koliko mi je poznato, postojala je veza sa nekim oficirima iz garnizona Prijedor. Čete su raspoređene za napad. U našem bataljonu formirana je udarna grupa koja je imala zadatak da se u vidu klina ubaci u garnizon. Komandir grupe bio je Mihajlo Jašetić. Ona je imala zadatak da se kao prethodnica bataljona kreće uz željezničku prugu Brezice — Prijedor. Iza se kretala se naša 2. četa, sa zadatkom da ide prema željezničkoj stanici. Napad je počeo 7. septembra. Pošto sam sa četom stigao do željezničke stanice, usmjerili smo se prema gimnaziji. Poslije slamaša otpora neprijatelja na ulazu u grad, nastavili smo prema gimnaziji i dalje prema mostu na Sani, odakle su napadali dijelovi 6. krajiške brigade. Tu, oko gimnazije, pravoslavne crkve i okolnih ulica zaobljeno je više neprijateljskih vojnika. Već narednog dana grad je oslobođen. Iz moje 2. čete poginuo je u ovom napadu samo jedan borac rodom iz Prusaca, čije sam ime zaboravio. Bio je nizak, plav. Sahrašen je u rodnom mjestu.

Coslije oslobađanja Prijedora, naš bataljon je dobio zadatak da ostane nekoliko dana u gradu i nastavi pretragu radi pronalazača prikrivenih neprijateljskih vojnika i održavača reda. Dobro smo se obukli i naoružali. Inače, bilo je dosta zaplijenjenog oružja i druge ratne opreme.

Nešto kasnije, iz Prijedora smo krenuli preko Kozare prema Podgradcima. Bilo je to u vrijeme druge bašalučke

operacije. I ovog puta, kao i prilikom ranijeg napada, naš bataljon je napadao Bosansku Gradišku. Čini mi se da smo napadali pravcem od Baše Luke i Lijeve polja. Prva četa išla je na čelu bataljona. Za vrijeme priprema rečeno nam je da u gradu ima oko 1.200 vojnika. Još u toku pokreta neprijatelj nas je osjetio. Stiglo je naredbe da 2. četa krene na svoj zadatak. Poveo sam četu i stigao blizu bun- kera. Koliko se sjećam, naš 4. bataljon imao je zadatak da prvi prodre u grad, a jedinice našeg 1. i ostalih bataljona, trebalo je zatim da uđu, razbiju i unište neprijateljsku odbranu. Po izbijanju na nasip susreo sam se sa komandan- tom 3. bataljona, šurom Milinovićem. Ispričao sam mu ka- kav zadatak ima moja četa. On mi je rekao dokle je došao njegov bataljon, da su neprijateljske snage dosta jake i da treba voditi računa da nas ne opkole. Djelimično sam od- stupio od postavljenog zadatka i jedan dio čete usmjerio prema Klačici, mislim 1. vod, dok sam 2. i 3. vod zadržao pod svojom komandom, sa pravcem dejstva na lijevom krilu. Bio sam u stalnoj vezi sa komandantom 3. bataljona, Mili- novićem.

Zadržali smo se ovdje sve do svanuća. Neprijatelj je tukao iz artiljerijskih oruđa. Od dejstva jedne mine koja je pala u neposrednoj blizini, bio sam kontuzovan i morao sam napustiti jedinicu.

Uslijedilo je naredbe za povlačenje. Četa je u toku ovoga napada imala 10—12 poginulih i rašenih. Ne sjećam se više šihovih imena, jer je četa tih dana bila popunjena, pa je bilo i mlađih boraca koje nisam još upoznao. Bilo je i domobrana koji su poslije oslobođenja Prijedora stupili u naše redove. Među ovim novim borcima bilo je i onih koji su se isticali kao hrabri puškomitraljesci i dobro se snalazili u borbi.

Kada sam se izvukao, našao sam se sa komandirima 1. čete 2. bataljona, Milošem Kasabašićem koji je takođe doživio kontuziju. Nismo mogli da govorimo, pa smo pisali jedan drugom o tome šta nam se desilo. Krenuo sam prema bolnici u Bukovici, iako mi se nije išlo tamo. Smatrao sam da će staše kontuzije proći. Tako je, u stvari, i bilo, pa sam se vratio u jedinicu.

Kada sam se malo oporavio, vratio sam se u četu. Bataljon se nalazio na položaju prema Lijevoj polju i cesti Bosanska Gradiška — Baša Luka. Sjećam se da je bilo planirano da se napadnu Dubrave, pa čak i ponovo Bosanska Gradiška, uz sadejstvo sa nekim našim jedinicama koje su trebale da se prebace iz srednje Bosne preko Vrbasa. Napad je izvršen, ali smo naišli na vrlo jak otpor i iz povla-

čenja smo imali dosta žrtava. Tu je poginuo Kukavica, vod-
nik voda iz naše 3. čete. Iz ovog voda poginulo je i rašeno više boraca.

Bili smo prisiljeni na povlačenje prema Kozari uz oštre borbe sa
neprijateljem koji je stalno napadao, pa se jednog dana uspio
probiti čak prema štabu brigade.

Dok smo se nalazili na ovom terenu, dolazili su nam i
predavali se neprijateljski vojnici iz jedne jedinice u Liječvu.
Jednom smo dobili obavještenje da nam se želi predati veća grupa
domobrana. Obavjestio sam o tome komandanta bataljona, Mirka
Bašića. Uz saglasnost štaba bataljona dogovoreno je da ne dolaze
na predaju pojedinačno, već da okrenu oružje protiv fašista u
toku našeg napada, da se bore i tako sa nama sadejstvuju. Mislim
da su u jednoj našoj akciji ovi vojnici napali fašiste, ali su
dočekani ubitačnom vatrom i mnogi su izginuli. Samo nekoliko
njih je došlo do nas i stupilo u partizane.

Nakon nekoliko dana stiglo nam je obavještenje da se
povlačimo. Trebalo je da se povučemo u pravcu starog aerodroma,
iza Dubrava. Međutim, komandant bataljona, Bašić, naredio je da se
vratimo i izvršimo juriš na neprijatelja. Tako smo se pod borbom
vratili i zauzeli iste položaje.

Vodili smo borbe sa ovim neprijateljskim snagama sve dok
nismo dobili naređenje da se preko Kozare povučemo prema
Prijedoru. Nakon kraćeg zadržavanja, naša brigada je krenula
preko Sanskog Mosta i Ključa prema Bugojnu, a kasnije u napad na
Travnik.

Poslije oslobađanja Travnika ostali smo na položajima prema
Busovači, Kiseljaku i Zenici sve do 1945. godine. Svakodnevno smo
vodili žestoke borbe. Po nekoliko puta smo zauzimali i napuštali
položaje. Bio sam tada komandir mitraljesko-minobacačke
čete. U jednoj teškoj borbi na Gučjoj gori teško sam rašen. Dva
mjeseca sam proveo u bolnici i na liječenju. Kad sam se oporavio,
vratio sam se u jedinicu. U to vrijeme komandant 1. bataljona bio
je Milan Đukanović.

Uskoro je uslijedio pokret prema Banjoj Luci i Prijedoru,
kada je počelo gonjenje neprijatelja za konačno oslobođenje. Išli
smo prema Bosanskom Novom i prebacili se preko Une, između
Bosanskog Novog i Bosanske Krupe. Nastavili smo prema
Karlovcu. Razbili smo neprijatelja koji je držao položaj iznad
Karlovca i Duge Rese. Tu smo našli na jedan neobičan slučaj.
Neprijatelj je kod Duge Rese držao položaj iza jednog brda, a ne
kao obično, na koti. Ovdje smo imali dosta žrtava, naročito među
mlađim borcima. Tada smo, a naročito poslije zauzimaša Travnika,
Zenice i Sarajeva dobili dosta novih boraca. Mnogi su bili

u domobranskim jedinicama, pa je sada teško sjetiti se imena poginulih. Jedinice su svakodnevno popuštavane, a u bor- bama je bilo više žrtava. U jednoj borbi izginula nam je čitava desetina, sa komesarom čete. Bio je to veoma dobar borac koji nam je došao iz domobrana i kao provjereni sa- radnik NOP-a postavljen za komesara čete.

Poslije zauzimaša Duge Rese krenuli smo preko Jastre- barskog na Samobor. Zatim smo nastavili prema Brežicama i Zidanom Mostu. Kod Zidanog Mosta smo zastali. Tu su razbijene i zarobljene veće neprijateljske grupacije. Tu smo i završili rat, maja 1945. godine.

Milan ĐAKOVITH

NAPAD NA BOSANSKU GRADIŠKU U SEPTEMBRU 1944.

Jedanaesta krajiška NOU kozarska brigada napala je Bosansku Gradišku septembra 1944. godine. Prvi bataljon Je napadao iz pravca Lužani — Čatrša — Krušik sa zadatkom da zaobiđe uporište u Čatrši, na petnaestom kilometru, i da zauzmu Obradovački most. Dalje je trebalo da ovlada nasipom i prodire dalje u grad, sve do sreskog načelstva u centru. Trebalo je da obezbjeđuje lijevo krilo svog rasporeda, do Save, kako neprijatelj ne bi neopaženo prešao rijeku iz Stare Gradiške i zašao našim snagama za leđa. Vrijeme nije bilo povoljno, a teren je bio blatnjav. Napad je počeo u 23 časa.

Drugi bataljon napadao je desno od 1. bataljona, pravcem Bukvik — Lužani — Žeravica i dvije stotine metara desno od Obradovca, sa zadatkom da ovlada prednjom linijom odbrane na nasipu i nastupa dalje ka žandarmerijskoj stanicu. Potom je trebalo da sadejstvuje sa našim bataljonom u osvajanju zgrade sreskog načelstva.

Treći bataljon napadao je pravcem Bukovac — Mokrice — Brestovčina — Nasip — lijevo od ceste Banja Luka — Bosanska Gradiška, sa zadatkom da ovlada prednjom linijom odbrane i likvidira bunker pred mostom na cesti Banja Luka — Bosanska Gradiška. Dalje je trebalo da ovlada trgov i zgradom gimnazije u sadejstvu sa 2. bataljonom i da izbije ka zgradi sreskog načelstva i mostu na Savi.

Četvrti bataljon, sa izviđačkom i jednim vodom mitraljeske čete, napadao je pravcem Berek — Liskovac i imao je zadatak da pređe cestu Baša Luka — Bosanska Gradiška i izbije u Kozince. Odatle je trebalo neopaženo da nastupa nizvodno rijekom Jurkovicom, izbije na most na Savi i da ga minira.

Ja sam bio komandant 1. bataljona, a komesar je bio Smail Šerić. Komandiri četa su bili Milan Stojaković, Petar Misirača, iz Vodičeva, Milan Starčević, od Bosanskog Novog, Mihajlo Janjetović, od Bosanskog Novog.

Četvrti bataljon je morao proći neopažen do mosta i minirati ga u samom početku napada. Međutim, bataljon nije uspio neopaženo stići u grad. Otkriven je još prilikom polaska od Kozinaca ka nasipu. Ostali bataljoni su napali na svojim pravcima nešto prije određenog vremena. Svi bataljoni na svojim pravcima ovladali su prednjim neprijateljskim odbrambenim linijama. Naš 1. bataljon je u brzom naletu poslije zauzimaša spoljne linije odbrane produžio naseljem Obradovca ka centru grada i uskoro izbio do džamije i Turalića pekare do pred samu bolnicu. Drugi i Treći bataljon imali su maše uspjeha, jer su se kretali nepogodnijim terenom i brisanim prostorom.

Naš bataljon napadao je od kuće do kuće. Nismo znali ništa o 4. bataljonu. Uskoro je naš bataljon, pored čelne, počeo dobijati i bočnu borbu, jer je 2. bataljon na desnom krilu zaostao nekoliko stotina metara. Na naš bataljon je otvorena vatra i iz Stare Gradiške sa zatvorskih kula. U jednom momentu oko 9 sati Nijemci i ustaše su izvršili protivnapad na naš bataljon. Baš u to vrijeme bio sam obavješten dokle su stigli ostali bataljoni. Saznali smo da 4. bataljon nije uspio ući neopaženo u grad. Tada smo shvatili da se naš bataljon isuviše uklinio i da nam prijeti opasnost od okružeša. Zato smo se povukli oko čvika - tri stotine metara, na nasip u visini rasporeda 2. i 3. bataljona. Privremeno smo smjestili štab bataljona u jednu malu muslimansku kuću. Ovdje nam je doveden jedan milicionar sa dugom starom francuskom puškom. Kada smo ga počeli ispitivati o neprijatelju, molio nas je da ga ne ubijemo, obećavajući da će sve kazati. Govorio je da je naš i da će raditi za nas. Ja i komesar nismo se obzirali na šegove priče, jer je tako činio svaki neprijateljski vojnik kada ga zarobimo. Tada smo saznali da se nalazimo baš u kući ovoga milicionara i da mu je tu i majka. Počela je plakati i moliti nas da joj ne ubijemo sina. Obećali smo joj da mu se neće ništa desiti. Ubrzo smo ga oslobodili s tim da se nikud ne udaljuje i da bude kod kuće ako nam za nešto zatreba.

Neprijatelj je navaljivao, ali smo ga iza nasipa dočekivali i vraćali. Negdje oko 10 sati obilazio sam borce duž nasipa i tu sam sreo maloprije zarobljenog milicionara. Išao je od borca do borca i davao im rakiju iz galona. Umorni i neispavani borci su uzimali i pili u većim količinama. Tada sam viknuo na šega i čak potegao revolver. On je ponovo plakao i molio za milost. Pomislio sam da je ovo svjesno činio da bi nam onesposobio borce koje bi pijane neprijatelj lako mogao da uništi. Zaista bih ga bio i ubio,

ali me zamoliše komandiri četa i komesar bataljona da to ne činim, jer da je to radio iz zahvalnosti što smo ga oslo- bodili. Najviše su ga branili intendant i kuvari koji su preko njega nabavili mnoge artikle, a razumije se i rakije, i cigareta i soli.

Oko 11 sati stiglo je naređeše štaba brigade da se po- vlačimo istim pravcem kuda smo i nastupali. Izvukli smo se sa položaja i krenuli preko sela Čatrnje, gdje je bilo nenrijateljско uporište. Saznali smo od mještana da po- sadu sačinjavaju domobrani i da bi se predali. Tada smo po jednom mještaniu poslali domobranima pismo u kome smo ih obavjestili da je Gradiška zauzeta i da su opkoljeni. Domobrani su nas obavjestili da će se predati ako im ga- rantujemo život. Među šima bilo je dosta onih koji su već bili zarobljavani, pa su puštani bez ikakvih posljedica, a bilo je i nekoliko ustaša koji su se pobunili. Domobran- ski komandir čete ih je odmah razoružao. Bataljon se pri- bližio do na stotinak metara blizu uporišta. Tad su se domobrani postrojili i sastavili oružje u kupe. Mi smo uzeli oružje i krenuli u Vrbašku i dalje ka Podgradcima, sa zarobljenim domobranima. Ustaše smo povezali i predali ih štabu brigade. Nekoliko domobrana je ostalo u partiza- nima, a većina je otišla svojim kućama.

Mirko BAŠITH

U 1. BATALJONU 11. KRAJIŠKE NOU KOZARSKE BRIGADE

Poslije desanta na Drvar, pod kraj maja 1944., naš 3. bataljon 6. krajiške brigade, u kome sam bio vršilac dužnosti pomoćnika političkog komesara bataljona, povukao se sa Hrgara na područje Podgrmeča. U Jasenici saopštio mi je politički komesar 4. krajiške divizije, Dmitar Bajalica, da sam raspoređen u 11. krajišku NOU kozarsku brigadu, na dužnost pomoćnika političkog komesara 1. bataljona. Ranije nisam ni razmišljao o tome kako bih se osjećao kada bi trebalo da napustim 6. brigadu, u kojoj sam proveo duže vrijeme.

Vjerovatno shvatajući moje trenutno raspoloženje, komesar divizije mi je rekao: „Ti sigurno znaš da su Kozarčani poznati kao dobri borci, a i ti si dobar borac, pa se takav pokaži i među šima. Ako budeš služio ličnim primjerom, biće ti među njima isto kao i među tvojim borcima iz Podgrmeča.”

Krenuo sam na novu dužnost. Prvi bataljon 11. krajiške NOU kozarske brigade nalazio se u to vrijeme u Podvidači. Prethodno sam se javio u štab brigade koji se nalazio u Brdarima.

U štabu sam našao Redžu Terzića komesara i Živka Rodića pomoćnika političkog komesara. Ukratko su me oba vjestili o stašu u 1. bataljonu. Nakon dan-dva krenuli smo Živko Rodić i ja u 1. bataljon, u Podvidaču. U štabu bataljona našao sam Mirka Bašića, komandanta, i šegovog zamjenika Radu Batića. Slavko Mikulić, komesar bataljona, zbog rašavaša bio je odsutan. Intendant je bio Radomir Pilipović, a referent saniteta Olga Dujmović.

Upoznao sam i tadašnje komande četa. U 1. četi komandir je bio Milan Stojaković (poginuo kod Zenice), a zamjenik komandira Stojan Grandić, politički komesar je bio Spasoje Bijelić, a pomoćnik komesara Ljuban Zec. U 2. četi komandir je bio Pero Misirača, a komesar Branko Rašić.

U 3. četi komandir je bio Mihailo Janjetović, a komesar Dunšo Lenart.

Veoma brzo sam se upoznao sa drugovima u štabu bata- ljona. Mirko Bašić, komandant bataljona, već u prvom mo- mentu postao mi je vrlo prijatan, simpatičan i blizak. On me je detaljnije obavjestio o radu i uspjesima bataljona, pričao mi o komandama četa, komandirima i komesarima i drugom. Bio sam tada, čini mi se, jedini Grmečlija u 1. ba- taljonu. U cijeloj 11. krajiškoj NOU kozarskoj brigadi tada je bilo malo Grmečlija. Znam da je u 3. bataljonu bio neki Peja koji je ovamo došao iz 3. bataljona 6. krajiške brigade.

Odmah sam pristupio poslu. Održao sam sastanak bata- ljonskog biroa Partije i štapske partijske ćelije. Upoznao sam se sa komunistima. Detaljnije smo raspravljali o da- ljem radu na političko-kulturno-prosvjetnoj aktivnosti i slično*

* Brigada je po ljudstvu bila mlada, sastavljena od omladinaca među kojima je djelovala brojna skojevska organizacija.

I.

„Broj članova SKOJ- a u brigadi Jeste 296, od toga broja 37 dru- garica.

Socijalni sastav SKOJ-evaca jeste: 20 radnika, 262 težak a i

14 đaka.

Bro j omladine van organizacije jeste: 219, od toga 21 drugarica. Socijalni sastav omladine: 5 radnika i 216 težaka.

Bro j novoprimitljenih omladinaca u SKOJ za protekli mjeseec dana jeste 35, od toga 6 drugarica.

Bro j primitljenih SKOJ-evaca u K.P.J. za zadnji mjesec dana jeete 19, od toga 2 drugarice.

II.

RAD PO SEKTORIMA :

Politički sekgor:

Za proteklih mjesec dana su održane 4 bataljonske i 36 četnih političkih konferencija. Na istim konferencijama prerađivan je materijal: Odluke II zasjedanja AVNOJ-a . Nema povratka na staro, ZAVNOBIH.

Diskusija omladine, naročito SKOJ-evaca bila je dosta živa.

Vojnički. rad:

Za prošlih mjesec dana SKOJ-evci su obučili rukovat sa p. mi- traljezom 103 druga, sa šarcem 88, bombom 61, sa teškim bacačem 27, sa lakim bacačem 17, sa teškim mitraljezom 21, a sa lakim 7 drugova. U ponekim jedinicama rukuju svi drugovi sa oružjem kojim dotična jedinica raspolaže. Takmičenje u vještini i brzini rukovanja auto- matskim oružje m je dosta živo. Skoro svi puško-mitraljezi su urukama omladinaca, a naročito SKOJ-evaca.

Uskoro su uslijedile i prve akcije. Predložio sam komandantu Bašiću da sa 3. četom Mihaila Jašetovića po-đem u akciju na neprijateljsko uporište na Martin-Brdu, na desnoj obali Sane. Ovo područje sam poznao, jer se tu ranije nalazio naš 3. bataljon 6. krajiške. Spustili smo se niz Radimirovac i postavili zasjedu na Sani. Negdje oko podne dočekali smo jednu grupu neprijateljskih vojnika. Ubijeno je sedam, a zarobljena su trojica. Glavnina čete bila je na lijevoj obali Sane, dok smo jednu desetinu sa Pajom Bešišrom (bio je komesar čete, a poginuo je kod Ze-nine januara 1945) prebacili na desnu obalu Sane. Oni su postavili zasjedu u jednom mlinu i tu zarobili dva neprijateljska vojnika, a kada smo mi na drugoj strani otvorili vatru po neprijateljskim vojnicima i oni su nam sadejstvovali, pa je ova akcija veoma dobro uspjela.

Poslije akcije povukli smo se u Radimirovac. Pripremali smo se da drugi dan pregazimo Sanu i napadnemo uporište na Martin-Brdu, ali je tu noć pala kiša, tako da je Sana brzo nadošla i nije bilo moguće da se pregazi.

Još neko vrijeme proveli smo na sektoru Podvidače, Starog Majdana i JBubije, a zatim smo se prebacili na područje Kozare. To je za mene bio poseban osjećaj, jer na Kozari nisam bio, sem kada smo u proljeće 1944. godine napu-

Kulturno-prosvjetni rad:

U brigadi postoji 15 horova, koji su za prošlih mjesec dana naučili 2—3 pjesme, sa kojim mogu istupiti.

Diletanatskih grupa ima 14, naučile su po 1—2 komada sa kojim mogu da istupe.

Tečajeva nepismenih u brigadi ima 24, za mjesec dana naučeni su 57 drugova pisati. Ostalo je nepismenih još 115.

Dopisništvo je dosta živo. Za mjesec dana dato je 207 dopisa. U brigadi postoji 11 zidnih novina, za ggrotekli mjesec su izašla 3 broja, i 2 bataljonska, i 3 četne džepne novine, od kojih je izašlo po 2 broja.

Omladinske konferencije:

Za mjesec dana su održane 3 bataljonske omladinske konferencije, na kojim je prisustvovalo ukupno 348 omladinaca. Na tim konferencijama bio je dnevni red: Značaj II Kongresa i biranje delegata. Osim bataljonskih održane su i 24 četne omladinske konferencije, na kojima je učestvovalo ukupno 591 omladinac i omladinka. Na tim konferencijama rađeni su članci iz „Mladog Krajišnika” i „Mi mladi”.

(Iz izvještaja brigadnog komiteta SKOJ-a od 28. aprila 1944. godine).

dali Prijedor, kada se naš 3. bataljon 6. brigade privremeno prebacio na sektor oko Brezičana.

Išli smo od Oštre Luke, preko Miljakovaca i Sani- čana, prešli željezničku prugu Prijedor — Kozarac — Omarska i cestu Prijedor — Kozarac i izišli na Kozaru. Baš u to vrijeme brigada je imala težak gubitak, u Sani nam se utopio komandant 2. bataljona Branko Popović. Naš 1. bataljon zadržao se jedno vrijeme u Palančištu.

Tu smo nastavili uobičajen svakodnevni rad. Održavali smo sastanke, radili na vojno-političkom uzdizašu boraca, na opismеšavašu, zatim smo sa narodom okolnih sela održa- vali konferencije i priredbe.

U to vrijeme počeli smo pripremati napad na garnizon u Bosanskoj Dubici, koji je uslijedio u noći 21/22. jula 1944. godine.

Naš 1. bataljon imao je zadatak da napada od Prijedora, a lijevo od nas napadao je 4. bataljon. Pred našim bataljonom bila je grupa boraca sa vodnikom Matijašem iz 1. čete, koji je kasnije poginuo kod Travnika kao komandir pratećeg voda. Ta grupa je imala zadatak da neopaženo upadne u neprija- teljsku odbranu. Sa grupom pošli smo Rade Batić, zamjenik komandanta i ja.

Ostalo mi je u sjećanju da smo se vrlo brzo uspjeli pro- biti kroz prvu odbrambenu liniju i produžiti u grad. Sti- gli smo do dvorišta jedne crkve. Tu je trebalo da dođemo u vezu sa našim drugim snagama. Naša izviđačka četa sa ko- mandirom Stojanom Grujičićem Jarugom, imala je zadatak da proдре do mosta na Uni, onesposobi ga i spriječi vezu sa Hrvatskom Dubicom. Međutim, pošto je neprijatelj pru- žio veoma jak otpor, izviđačka četa i 4. bataljon nisu uspje- li da izvrše dio zadatka.

Ne znajući šta se dešava na ostalim pravcima napada naših bataljona, mi smo se zadržali u gradu do svanuća. Osjetili smo da borba postepeno slabi, pa smo odlučili da se povučemo. Koliko mi je ostalo u sjećanju, imali smo jed- nog poginulog i dva rašena borca u cijelom bataljonu, dok je neprijateljskih vojnika dosta pobijeno. Jedan od naših boraca iz grupe koja se probila u grad gađao je iz „džon bula“ iza crkvene ograde oklopna kola koja su se kretala prema nama. Po ulicama su ustaše otkriveno trčale, jer nisu znale za nas. Mi smo ih veoma usjepešno tukli. Međutim, tu noć nismo uspjeli zauzeti ovo neprijateljsko uporište, iako su neki dijelovi već ušli u grad.

Vratili smo se na sektor prema Prijedoru. Naš bata- ljon bio je na položaju iznad Brezičana. Dobijeno je oba- vještenje da bi se posada u Brezičanima, koju je sačišavala

jedna domobranska jedinica, predala našim snagama. Sa nama je u ovu akciju na predaju domobrana pošao zamjenik komandanta 4. divizije Roca Bogunović koji je ispred štaba divizije rukovodio akcijom na neprijateljski garnizon u Bosanskoj Dubici.

Kada smo stigli iznad Brežićana, negdje poslije podne, dobili smo obavještenje da se neprijateljska jedinica ne želi predati. Uz to smo obavješteni da su prispjele nove neprijateljske jedinice u Prijedor. Nismo imali dovoljno snaga da izvedemo veću akciju i morali smo se povući.

Bataljon se u toku ljeta nalazio prema željezničkoj pruzi od Bosanskog Novog do Prijedora i u okolini Prijedora i Kozarca. Tu smo vodili borbe sa neprijateljskim snagama koje su pokušavale prodirati u oslobođena sela. Prelazili smo i na sektor Podgrmeča, u Podvidaču, Brdare, Radimirovce, Mijsku Glavu (Srediće) i okolna sela, a zatim se vraćali na Kozaru.

Početkom septembra 1944. snage naše brigade nalazile su se u okolini Prijedora. Pripreman je napad na neprijateljski garnizon. Obavještenje o stanju u garnizonu dobili smo preko naših obavještajaca, simpatizera i saradnika pokreta u gradu. Baš tih dana stigao je u naš bataljon iz Prijedora i jedan domobran koji je takođe pružio obavještenje o snagama u gradu. Izvodili smo ga na brda iznad Crne Doline odakle nam je pokazivao gdje se šta nalazi, gdje su bunker i ostalo.

U toku planiranja napada na Prijedor uslijedio je sastanak štabova bataljona u štabu brigade. Ovom sastanku prisustvovao je i načelnik Operativnog odjeljenja 5. korpusa Josip Mažar Šoša i zamjenik komandanta 4. divizije Roca Bogunović.

Na dan prije ovog sastanka u štabu brigade, Šoša je trebalo da ima sastanak sa jednim domobranskim oficijom iz garnizona u Prijedoru. Od ovog oficira očekivala su se obavještenja o snagama u garnizonu. Pričalo se da taj domobranski oficir nije došao na predviđeni sastanak zbog nekih nepredviđenih okolnosti u gradu.

Šoša nam je izložio plan napada na Prijedor, podvukavši da akcija mora uspjeti. Iznio nam je podatke o snagama neprijatelja, raspored, moral kod šegovih vojnika i sve što se moglo dobiti putem obavještenja o tom garnizonu.

Naš 1. bataljon dobio je zadatak da brzim prodorom željezničkom prugom od Brežićana prodre u centar grada. Po izvršenom zadatku i oslobađanju grada obećano nam je da će bataljon ostati u Prijedoru.

Poslije sastanka u štabu brigade, štab našeg bataljona odlučio je da formira udarnu grupu, jačine čete, koja bi bila sastavljena od dobrovoljaca, bombaša i puškomitra- ljezaca. Kad smo formirali ovu grupu, odlučeno je da njome rukovode komandir 3. čete Mihailo Jašetović i komesar iste čete Duško Lenart. Od štaba bataljona, za ovu grupu predviđeni smo Dušan Obradović i ja. Grupa je bila veoma dobro naoružana, a brojala je 50—60 boraca sa rukovodionicima.

Krenuli smo na zadatak. Brzo smo došli do žice koja je bila pred neprijateljskom odbranom. Prošli smo kroz ovu prepreku. Malo su nas uznemirili i naši minobacači koji su počeli da dejstvuju po neprijatelju. Nekoliko mina palo je blizu nas. Tu nam je teško rašen jedan puškomitra- ljezac iz naše grupe, rodом iz okoline Brežičana ili Svod- ne. Veoma mi ga je bilo žao. Bio je mlad i naočit dječko. Čini mi se da je poginuo odmah u početku našeg prodiraša u neprijateljsku odbranu.

Upali smo u grad i izbili do rimokatoličke crkve. Imali smo zadatak da uđemo u crkvu i da zvošešem oglasimo dokle smo stigli. Tu smo zarobili pet-šest domobrana. Pro- dužili smo dalje i stigli pred štab jedne neprijateljske jedinice koja je bila iznenađena. Dočekivali smo neprija- teljske oficire koji su trčali niz stepenice i zaroblja- vali ih. Ne znam kako je došlo do toga da je zgrada gimna- zije zapaljena, ali je gorjela dok smo se tu nalazili. Najvjero- rovatnije je da se zapalila slama koja se tu nalazila.

Negdje pred svašivaše susreo sam se sa komandantom naše brigade Mićom Kolundžijom koji je na toj dužnosti nešto ranije zamjenio Žarka Zgošanina. Mićo se interesovao šta ima novo na Silosu. Rekao sam mu da ne znam, jer se sa te strane ništa ne čuje. Pugšava se čula još samo prema Čarakovu i na sektoru prema Ljubiji. Komandant bri- gade mi je naredio da sa grupom krenem prema Silosu, oči- stim taj dio grada, ako tamo ima nešto, i da ga o tome iz- vjestim.

Pošao sam sa našom grupom prema Silosu. Išao sam na čelu sa Mihailom Jašetovićem, komandirом grupe. Kada smo bili negdje pred Silosem, Mihailo mi je glasno rekao da se sklonim dok on baci bombu i provjeri ima li nepri- jateljskih vojnika unutra. Tek što je bomba pala, otuda se začu glas: „Ne pucajte, predajemo se!“ Zatekli smo se na pruzi, pa smo se podigli. U isto vrijeme na nas je otvorena žestoka vatra iz flakova. Našao sam se s druge strane pru- ge. Nedaleko od mene pao je jedan puškomitraljezac. Poko- sio ga je neprijateljski rafal po vratu. Još je davao znake

života. ali nije mogao ništa da kaže. Osjetio sam da mi nešto mokro i vruće klizi niz nogu. Pritrčao mi je ko- mandir Janjetović i interesovao se da li sam živ, jer nas je neprijateljska vatra iznenadila i zbunila. Rekao sam mu da mi pomogne, jer ne mogu da ustanem. Tek tada sam vidio da sam rašen u desnu nogu. Povukli smo se oдавде prema jednom mostu. Tu je naišla Olga Dujmović - Rodić, refe- rent saniteta, koja me je previla. Rana nije bila tako te- ška. Geler me je pogodio u butinu, pa sam poslije previ- janja mogao da se krećem.

Nastavljena je borba sa neprijateljskom grupom u Si- losu. Poslije sat i nešto više borbe, savladana je i ova grupa neprijateljskih vojnika. Mnogo ih je zarobljeno. Su- tradan smo tu grupu domobrana sa satnikom koji se zvao Lju- devit, povelili u grad. Ovaj satnik je pokušao da pokaže lju- baznost prema nama. Čak je htio da mi predstavi svoju dje- vojku u gradu, ali sam to odbio. Bio sam pod utiskom njihove lažne predaje i žestokog otpora koji su pružali iz Si- losa i pogibije našeg mitraljesca, pa sam još oštrije rea- govao na njegova podilaženja.

Neposredno prije polaska u akciju na Prijedor, u naš bataljon su došli Šoša, komandant brigade Mićo Kolun- džija, komesar Joco Marjanović sa dvojicom stranih oficira i izvršili smotru bataljona. Jedan je bio sovjetski, a drugi američki oficir. Tom prilikom traženo je da im se predstavi najbolji borac u 1. bataljonu. Izveli smo Vica- novića, desetara iz 1. čete. Tada je dobio sovjetsku mašinku kao nagradu.

Kada smo oslobodili Prijedor opet smo se susreli sa Šošom i američkim oficirom (mislim da je bio potpu- kovnik). Ispričali smo im kako smo u toku noći vodili borbu. Šoša je primjetio mene i neke drugove krvave od rašavanja. Tu smo se častili cigaretama. Američki oficir je stalno zahvaljivao naklonom glave, što je nama bilo neo- bično, čak i smiješno.

Prijedor je konačno oslobođen. Mi smo se sa štabom 1. bataljona smjestili u jednu kuću i tu se zadržali sedam- osam dana, kao posada grada Prijedora, odnosno, garnizona. U oslobođenom Prijedoru zavladało je pravo veselje. U grad su stigli predstavnici i organi civilne i vojnopozadinske vlasti. Počelo je raščišćavaše grada. Tada je naš bata- ljon popušen novim borcima. Javilo se dosta mladića iz grada i okoline, a i jedna grupa domobrana, ših 10—15. Pretežno su bili rodom iz Zagorja, a nekoliko i od Bje- lovara.

U toku boravka u gradu organizovali smo krojačku radionicu. Povoljna okolnost je bila što je u našem bataljonu bio kao politički delegat u pratećem vođu krojač Salih Topić, rodom iz Bosanskog Novog. Salih je ovdje, u oslobođenom Prijedoru, organizovao da se svim borcima na prave lijepe kape i poprave i očiste odijela. Kada smo uskoro napuštali grad, pred polazak u napad na Bosansku Gradišku vojnici su bili svi uredno odjeveni. U bataljonu je bilo preko 350 boraca veoma dobro naoružanih, lijepo obučanih i odmornih. Većina boraca bili su mladići, upravo u cvijetu mladosti.

Poslije oslobođenja Prijedora, najznačajnija akcija naše brigade bio je napad na Bosansku Gradišku u sklopu takozvane bašalučke operacije snaga 5. udarnog korpusa. Mene je posebno radovala ova akcija, jer sam u Bosanskoj Gradiški proveo dio djetinjstva i pohađao gimnaziju. Tu mi je stric Pavle Radišić prije rata imao apoteku, na keju preko puta kafane — Pletilić i Petkovića dućana.

Napad je izveden 18. septembra 1944. Prije polaska u napad, po uobičajenoj praksi, opet je održan sastanak štaba bataljona u štabu brigade. I ovog puta, prema planu komandanta brigade, predviđeno je koji će bataljon imati glavni zadatak, koji će ga podržavati itd. Glavni zadatak dobio je naš 2. bataljon.

Napad na Bosansku Gradišku nije uspio. Naime, naše snage su se probile do parka preko mosta na Obrovcu i tu se praktično izmiješale sa neprijateljskim vojnicima — Čerkezima, koji su uveče, još za vrijeme našeg pokreta, stigli kao pojačanje u Bosansku Gradišku. Radilo se o 800 neprijateljskih vojnika, te smo se pod pritiskom brojno jačeg i dobro naoružanog neprijatelja morali povući,

Za vrijeme borbi u parku u Gradiški, gdje su se bili smjestili pristigli Čerkezi, dolazilo je do veoma smiješnih scena u toku borbi prsa u prsa. Tako se komandir naše 2. čete 1. bataljona, Palija, direktno susreo sa grupom Čerkeza. Bio je u novoj neprijateljskoj uniformi. Kad se sreo sa njima on je na brzinu, kao da popravljajući kapu na glavi, okrenuo petokraku nazad. Prišli su i potapšali po ramenu sa riječima: „Dobar ustaša.“ Koristeći tu situaciju, izvučao se iz vrtloga u svoju četu. Komično je bilo i sa jednim borcem iz 2. čete koji je utrčao u jednu kuću da tuče iz puškomitraljeza sa prozora, a unutra su se bili smjestili neprijateljski vojnici koji su ga onako u mraku bukvalno izbacili kroz prozor, što mu je omogućilo da se povuče sa četom.

Još u toku povlačenja iz Bosanske Gradiške, kada smo imali nekoliko rašenih, među kojima je bio i komesar ba- taljona Slavko Mikulić, dobili smo naređenje da zauzmemo položaj s. Dubrave i sadejstvujemo prema selu Mokricama i glavnom putu Bosanska Gradiška — Baša Luka. U Bašoj Luci bile su tada operacije u toku i vodila se borba za grad. Na ovom položaju smo ostali sve do prodora neprija- teljskih snaga od Prnjavora i Klačnjica i povlačenja snaga

5. korpusa.

Ovdje je naš bataljon vodio najkrvavije borbe od mog dolaska na Kozaru. Danonoćno smo odbijali nasrtaj čerke- ske konjice od Mokrica, nanoseći im velike gubitke. U više navrata smo napadali u sadejstvu sa našim snagama koje su stigle od Banje Luke (jedan bataljon 8. brigade i jedan bataljon 6. brigade) Topolu, gdje je posebno bio jak otpor iz takozvane crvene crkve. U ovim borbama imali smo i mi ve- like gubitke. U bataljonu je bilo nekoliko desetina ranje- nih i poginulih. Sjećam se hrabrog ratnika Kukavice (ime sam mu zaboravio) koji je teško ranjen na Topoli, sa crije- vima na zemlji, tražio vodu da bi brže umro.

U tim teškim borbama bilo je i veselih trenutaka. U prve dane borbi, u Dubravama i prema Topoli, patrola 1. čete sa komandrom Milanom Stojakovićem, dovela je u štab bataljona, koji je bio u jednoj kući u Dubravama, dva ili tri naoružana Muslimana. Rekli su da su iz ovih sela i da ih ima 60—70 naoružanih, da nisu na strani neprija- telja niti partizana, već da samo čuvaju svoje kuće od pljačke, a naročito od nasrtaja Čerkeza na žensku čeljad. Izjavili su da su došli da se nama priključe i u to ime donijeli su rakiju repovaču. Dogovorili smo se da zauzmu položaj pored naše 1. čete, a komandiru skrenuli pažnju na budnost u toku napada neprijatelja. Pretpostavljali smo da bi oni, pod jačim pritiskom, mogli zbrisati, mada su nam čvrsto obećali da će se dobro i lojalno držati. O tome smo izvijestili štab brigade. Mislim da sam lično otišao u štab brigade. Iznio sam sve o ovoj četi i predložio da se uključe u naš 1. bataljon kao 4. četa. Zaključeno je da ostanu na položaju, kako smo se dogovorili. Poslije akcije trebalo je dogovoriti se o šihovom rasporedu u brigadu, Lijevčan- ski odred, ili slično. Međutim, kad je neprijatelj jakim snagama navalio i mi se počeli povlačiti, „naša 4. četa” je nestala, upravo se razbježala baš onako kako smo pretpostavljali.

U vezi s tim me je zamjenik komandanta brigade Mikan Marjanović često peckao: „Radiša, gdje ti je četvrta četa?”

Po povlačenju od Bosanske Gradiške u Potkozarje uskoro smo saznali da je stiglo naređenje za pokret. Trebalo je da naša brigada krene prvi put na duže vrijeme sa svoje Kozare. Prethodile su detaljne pripreme za put sa kozar- skog područja.

Dragomir RADIŠIĆ Radiša

U 1. ČETI 1. BATALJONA 11. KRAJIŠKE NOU KOZARSKE BRIGADE U 1944. GODINI NA KOZARI

Početkom 1944. došao sam na dužnost komesara 1. čete 1. bataljona 11. krajiške NOU kozarske brigade. Komandant bataljona je bio Mirko Bašić, komandir 1. čete Milan Sto- Jaković, a vodnici Milan Zgošanin i Milan Matijaš.

Po mom dolasku, prvu veću akciju izveli smo na jače neprijateljsko uporište u Martin-Brdu, na željezničkoj komunikaciji Prijedor — Bosanski Novi. Utvrdeše se na- lazilo na jednom uzvišešu, pa ga je bilo teško zauzeti. Akcija na Martin-Brdo izvedena je početkom aprila, po danu. Sjećam se da se stražar nalazio pod jednom lipom. Privukli smo mu se neopaženo. Jedna grupa boraca sa Vidom Aljetićem, rodod od Klaššice, otišla je da minira že- ljezničku prugu. Uspjeli su da miniraju prugu, ali nisu imali vremena da se izvuku i svi su izginuli. Donijeli smo ih u toku noći i sahranili u groblje kod Tramošljana u Dragotiši.

Zatim smo izveli više maših akcija, pa je onda došlo do napada na Prijedor noću između 7. i 8. septembra.

Prije početka napada detaljno smo izviđali i osmatrali neprijatelja sa Pašince. Određeni su pravci napada poje- dinih četa, a početak je određen za 24 časa.

Neposredno pred napad postrojen je naš bataljon. Tu se našao i Roca Bogunović, načelnik štaba naše 4. divizije. Trebalo je da se odredi grupa boraca koja će se pred bata- ljonom probiti u grad. Traženo je oko 20 dobrovoljaca, bom- baša. Počeli su iz stroja četa da izlaze stariji borci, de- setari i vodnici. Za komandira je izabran Mihailo Jaše- tović, a za komesara Milan Subotić. Naš zadatak je bio da se probijemo u centar neprijateljske odbrane. Išli smo uz željezničku prugu od Bosanskog Novog i naišli na dva bunkera. Bombama i jakim vatrom uspjeli smo likvidirati bunkere. Tu je rašen jedan naš puškomitraljezac, rodod iz Piskavice. Oдавde smo produžili u grad i prodrli do štaba jedne neprijateljske jedinice, gdje smo zarobili gru-

pu neprijateljskih oficira. Uskoro su i ostale naše jedi- nice koje su napadale sa više pravaca upale u grad. Negdje između 8 i 9 časova izjutra prestao je otpor. Uništena je i posljedša otporna tačka prema Silosu. Tu nam je rašen i Stojan Graonić, zamjenik komandira čete. Nastavili smo gošeše neprijatelja prema rudniku JBubiji.

Naša grupa je dobila zadatak da nastavi čišeše grada od neprijatelja. Sjećam se kako smo ja i kurir Đurić naišli na jednu košušnicu u koju se sklonila grupa domobrana. Pozvali smo ih da se predaju i oni su se predali. Među šima je bilo i oficira.

Oko 13 časova dobila je naša grupa smjenu. Krenuli smo na odmor. Smjestili smo se negdje oko bolnice. Borci su bili umorni od borbe koja je trajala čitavu noć, pa su odmah po- spali. Namjeravao sam da poslije odmora prođem po gradu. Bio sam sa zamjenikom komesara JBubanom Zecom. U među- vremenu je iz pravca rudnika JBubije počela da tuče ne- prijateljska artiljerija. Nekoliko granata palo je oko ma- gacina koji su se nalazili nedaleko od nas. Skočio sam u obližši rov. Ali bilo je kasno. Bio sam rašen u ruku. Ra- šeno je još desetak boraca. Učinilo mi se da mi je ruka prosto odbijena, jer me je boljela. Palo je još nekoliko gra- nata, a onda se sve smirilo. Predložio sam komandiru da pretrese kuće u neposrednoj blizini. Kasnije su u Jednom podrumu pronađena dvojica Nijemaca sa radio- stanicom. Oni su, izgleda, vidjeli gdje se nalazimo i o tome su javili svo- JIM artiljercima, koji su nas onda precizno tukli.

Upućen sam na liječeše u bolnicu u Košuću. Nakon ozdravljenja poslat sam na dužnost sekretara Opštinskog komiteta KPJ za Turjak. Tu sam dočekao i oslobođenje 1945. godine.

Milan SUBOTITH

MOJA ZEMJBA ZATVORENA RUŽA

1

Rekao sam ljubav,
Ti si zemlja,
Bela od Beograda,
Prkosna od Pogleđeva, Uzmi
me — Procvetaće\p.

Tvoja Noć na Kozari,
Tvoji Grobovi na Kordunu.
Zatvaram oči, dom i vino:
Bojim te se, domovino.

Al' vidim te, opet.

Kroz moj život
Crnom majkom svetliš i kažeš: Ti si
čovjek, jesmo svoji;
Za tvojim stolom rastu krila
i nežnost;

Podigni me —
Uzletećemo.

Odozgo Rod u sjaju mrtvaca.

Ti si, zemljo, sova i mati.
Bojim te se, mati moja.

2

Moje je da te branim.

Branim te krikom sestre
Za čiji se život bore nežna braća.

Branim te ravnicom što povezuje Moje oči sa
morem.

Branim te kamenom koji jedva podignem, Zvezdom
koju čisto izgovorim.

Branim te istorijom koraka po leševima Među kojima
je i moj leš.

Branim te istinom i ničim drugim.

3

Bez tebe, zemljo,
Svaki cvet noć,
Svako srce kamen.

Uzmi me, mlada.

Bez tvoje pomoći
Svaka pesma samo crna reč,
Svaki glas samo slabi plač.

Bez tebe, zemljo,
Išao bih samo kroz mrak,
Kao plod prepun slasti i tamnine, Pun svoje
velike smrti.

Bez tebe, zemljo,
Lepo moje sklonište, Kućo,
koju izmislih,
Ruža sam zatvorena u svoj sanduk.

EPITAF ZA DECU STRELJANU NA KOZARI I U BOJNIKU

Ubili su nas
jer su naše nevine želje da se
radujemo
životu i rekama proglasili za
zločin

Najlepši stihovi ovih pesama
imena su dvadeset i osmoro
Kolundžija kojima su uzeli živote
u Jasenovcu ina

Kozari.

To su moji
i mojih stričeva
Sime, Milovana, Teše,
Mihaila, Marka i Dragutina
najbliži:
Tri Dušana,
Dva Miloša, Tri
Dragana,
I tri Milana.

I moji najrođeniji:
Nada i Stoja,
Jovan i Mile
„Crnog" Laze,
Simo Lazin.

Ljuban,
Slavko,
Branko,
Rade,
Marko,
Kojo,
Mikan,
Vaso,
Savo,
Mlađen,
Stevan i
Mihailo.

Njihovim senima posvećujem ovu knjigu
ljubavi i zemlje.

OSTAVLJENO SVETLO

1

Hleb je iz brda I
vino.

U komadima
Ima oca;

U kapima —
Matere.

Pripadam
Njegovom tvrdom zalogaju,
Njenom slatkom gutljaju.

2

Jabuku ovu
Čovek je usadio.

Velika Danas
stoji
Osamljeno.

Voćnjaku stari,
Pod njom voleh devojk
S rosnim očima.

Dovoljno je bilo Da
so pogledamo
I grane bi ozelenele

3

Da su šume ljubav
U mome kraju
Ne bi vladala
Surova klima.

Da su šume ljubav Ne
bi tako mračno
U našoj dubini bilo.

4

Vodičevo, Beograd, Pariz,
Grobovi mojih radovanja.
Na golom brdu naša kuća,
Gola.

Nema muže i sirenja,
Svečanog polaganja jaja
 pod kvočku,
Svađe i tvrdih runa ovnova.

U kući ne gori vatra
A bez nje ni krov ne znači ništa.

5

U velikoj sam sobi
Znao sve napamet.

Na skromnom stolu
Nema zdele skorupa.

O čavlima ne visi Očeva
lovačka puška.

6

Moram zaboraviti Da
sam plakao.

Ja imam i vidim suze,
Ali moram ih zaboraviti.

Otići i zaboraviti Kuću na
golom brdu.

Dragan KULUNDŽIJA

U DRUGOM BATALJONU 11. KRAJIŠKE NOU KOZARSKE BRIGADE 1944. GODINE

U aprilu 1944. došao sam u 11. krajišku NOU kozar- sku brigadu na dužnost zamjenika komandanta 2. bataljona. Sa komandantom Brankom Popovićem poznavao sam se odra- nije. jer smo jedno vrijeme bili u istoj četi u 3. bataljonu 2. krajiške NOU brigade.

Drugi bataljon 11. brigade nalazio se na sektoru prema Prijedoru. Ovaj teren sam veoma dobro poznavao, pošto sam •od početka 1942. godine bio u Miljakovačkoj četi. Neprija- telj je u to vrijeme vršio česte ispade, pa je trebalo pre- baciti jedan dio brigade na teren Miljakovci — Rakelići. I Sanski Most je bio oslobođen, pa je na tom pravcu nepri- jatelj često nadirao. Tako su, koliko se sjećam, 1. i 2. ba- taljon, sa komandantom brigade Žarkom Zgošaninom, bili na lijevoj obali Sane, prema Sanskom Mostu, a 3. i 4. u re- jonu Miljakovaca i Rakelića sa pravcem dejstva prema Pri- jedoru. Ja sam ostao sa ova dva bataljona, pošto sam pozna- vao teren. Sa tim bataljonima bio je zamjenik komandanta brigade Mikan Marjanović i načelnik štaba Ljuban Crno- brša.

Jedanaestog maja neprijatelj je jačim snagama prodro na •sektor Miljakovaca i Rakelića, gdje je pokušao da opkoli naš 3. i 4. bataljon. Napad su izvele dvije kolone šemačke 373. legionarske divizije, jedna iz Prijedora koja je nadi- rala prema Kozarcu, a druga iz Prijedora prema selu Theli. Nijemci su nas uspjeli iznenaditi. Došlo je do žestoke borbe. Nastojali smo da se izvučemo iz okružeša. Ja sam se tada zatekao u 3. bataljonu sa komandantom Đurom Milino- vićem. Treći bataljon je razbio neprijatelja na pravcu prema Gomjenici, brzim pokretom prešao ovu rijeku i željezničku prugu Prijedor — Kozarac i izbio prema Kozari. Četvrti bataljon, kojim je komandovao Trivun Pralica, uspio se ta- kođe probiti iz okružeša, ali je imao dosta poginulih i nestalih boraca. Poginuo je komesar 4. bataljona Đuka Trni- nić. Dosta je poginulo boraca iz prištapskih jedinica, na-

ročito iz intendanture, dok su neki nestali, i to oni što su nedavno bili došli u našu brigadu iz domobranstva.

Pod kraj juna jedinice naše brigade, sa jednom brigadom 39. divizije, napadale su Kozarac. Neprijatelj se jako utvrdio, pa nismo mogli uporište likvidirati. Gubici neprijatelja iznosili su oko 35 mrtvih i 30 rašenih vojnika, a naši 6 mrtvih i 6 rašenih boraca.

Početkom jula stradao je u Sani komandant našeg 2. bataljona Branko Popović. Komandant brigade Žarko Zgošćanin i komesar Redžo Terzić stavili su mi u zadatak da pronađem tijelo komandanta Popovića i preuzmem brigu oko šegove sahrane. Pronašli smo šegovo tijelo, odvezli ga i sahranili u šegovom rodnom mjestu, u selu Verićima.

Primio sam tada dužnost komandanta bataljona namjesto Branka Popovića. Komesar bataljona je bio Slavko Havić, za zamjenika komandanta imenovan je Vico Sladojević, dok zamjenika komesara bataljona u to vrijeme nismo imali. Komandiri četa bili su: Miloš Kasabašić 1. čete, Lazo Predojević 2. čete, Lazo Škorić 3. čete. Komandire 2. i 3. čete poznao sam od ranije, dok komandira Kasabašića koji je došao iz 1. bataljona, nisam poznao.

Jednog dana krenuli smo sa sektora Ljubije na područje Kozare da napadnemo Kozarac. Naš 3. bataljon, sa 4. brigadom i Timarskim odredom napao je to uporište, ali bez uspjeha. Ovo je bio četvrti napad na Kozarac.

Kad smo se sasvim približili Kozarcu dobio sam zadatak da spriječim eventualno izvlačenje neprijatelja iz tog uporišta. Imali smo obavještenja da se u Kozarcu nalazi oko 300 vojnika, uglavnom ustaša, oružnika i municije. Iste noći, po dolasku, razmjestio sam bataljon negdje oko Borića u Kozaruši. Prva četa nalazila se na cesti Prijedor — Kozarac i dalje prema željezničkoj pruzi Prijedor

— Kozarac — Baša Luka. Treću četvu rasporedio sam u Kozaruši, a 2. četvu sam uputio poviše Kozarca, u Lukiće. U prvo vrijeme imali smo zadatak da kontrolišemo neprijatelja da se ne izvuče iz uporišta.

Tek što je bataljon bio raspoređen, oko ponoći stigao je kurir iz štaba brigade sa naredjenjem da sutradan komandanti bataljona u 9 časova dođu u štab brigade.

Oko 3 sata čulo se u blizini puškaraše. Slavko Havić komesar bataljona, krenuo je u 2. četvu, u Lukiće, Vico Sladojević zamjenik komandanta u 3. četvu, a ja sam pošao u 1. četvu pošto se iz tog pravca čulo puškaranje. Smatrao sam da je bolje da pođem tamo gdje je već otpočela borba.

Kada sam stigao na cestu, u kuću gdje se nalazila komanda 1. čete, oni su već bili pošli. Primjetio sam i ne-

koliko mrtvih neprijateljskih vojnika. Četa je prodirala prema dubini neprijateljske odbrane u Kozarcu. Stigla je čak blizu mesnice. Napad je bio preuranjen. O početku napada trebalo je da odluči štab brigade. Naredio sam Kasa- bašiću da se povuče. On mi je saopštio dokle je već stigao i da je nemoguće bez većih žrtava izvršiti četuju. Imali smo i žrtava. Poginuo je desetar Bojić, rodnom iz Omarske. Kasa- bašić inače nije znao o planiranoj akciji na Kozarac. Ne- prijateljske snage takođe su se počele povlačiti. To se moglo ocijeniti po dejstvu neprijateljske vatre. I 3. četa prodi- rala je prema Kozarcu. Samo naša 2. četa nije stupila u borbu.

I Kasabašić i Škorić povlačili su svoje borbe. Već je bio dan. Uputio sam izvještaj komandantu brigade Žarku Zgošaninu o tome šta se na ovome dijelu desilo u toku noći i kako su dvije čete, naročito 1. četa, već prodrle u Ko- zarac. Iznio sam mišljenje da se Kozarac može likvidi- rati i da su neprijateljske snage u mjestu slabe. Predložio sam da se Kozarac odmah napadne. Tražio sam da naš bata- ljon krene u napad, uz obećanje da ćemo zauzeti Kozarac.

Čim je primio moj izvještaj, komandant brigade uputio mi je izviđačku četuju sa komandirskom Stojanom Grujićem Ja- rugom, i dva „džona bula“.

Pošao sam da pravim raspored četa i pravac napada bataljona. Kozarac sam dobro poznao, pa mi je utoliko bilo lakše. Međutim, neprijateljske snage u Kozarcu osje- tile su naš pritisak još u ranim jutarnjim časovima, za- tim i naše povlačenje, pa ih je to okuržilo, te su počeli da utvrđuju svoje položaje i da otvaraju vatru. Mi smo, ne obazirajući se na to, podilazili šihovim položajima. Ustaše su sada bile u povoljnijoj situaciji. Dan je a ši- hovi položaji dominiraju nad otvorenim prostorom kojim se mi krećemo.

Nalazio sam se uz komandira 1. čete. Dao sam mu zadatak da četa krene po vodovima, jer smo na taj način manje izlo- ženi neprijateljskoj vatri. Otišao sam i u 3. četuju i dao joj zadatak za napad. Baš kada je trebalo da krenem u 2. četuju, da bih odredio pravac kretaša u napadu, dotrčao je kod mene kurir, saopštivši da me traži komandant brigade. Htio je na licu mjesta da se uvjeri kako je bataljon raspoređen. Složio se sa mnom i Kasabašićem, dodavši samo da treba voditi računa da ustaše iz Kozarca ne pobjegnu. Tako je učinio i kod komandira 3. čete.

Na moj predlog da napad počne odmah, iako je dan, oko 14 časova, komandant brigade mi je rekao da potcješujem neprijatelja. Očekivao je jači otpor, kao i prošlog puta

kad napad nije uspio. Ipak je poslije dužeg razmišljanja odobrio da počne napad.

U međuvremenu sam izdao zapovjest i komandiru 2. čete. Znajući da se u Kozarcu nalaze samo ustaše koje su bile poznate po zlodjelima i upornosti u borbi protiv parti- zana, usmeno sam saopštio komandirima da ne želim zaro- ljenih neprijateljskih vojnika. Bila je to samovoljna od- luka, ali sam zaključio da se drugačije sa kozaračkim usta- šama ne može postupiti.

Negdje oko 14.30 krenuli smo u napad. Pozdravljajući se sa Žarkom rekao sam mu da za dvadesetak minuta dođe kod mene u Kozarac kod pošte. Neprijateljske snage nisu očeki- vale tako brzo napad. Prišli smo na blisko odstojaše. Tu se nalazila i izviđačka četa Stojana Grujičića Jaruge, za- tim pridodati „džon bul”. Otvorili smo žestoku vatru. Usta- še su počele da se povlače prema cesti za Prijedor. Tamo ih je sačekao naš 4. bataljon koji je takođe bio u pokretu. Otpočela je žestoka borba. U prvo vrijeme ustaše su uspjele da pruže jači otpor 4. bataljonu. Za to vrijeme čete našeg 2. bataljona prodirale su u Kozarac i vrlo brzo stigle u centar, a uskoro se tamo našao i komandant brigade.

Još se samo mjestimično čula pucšava. To su pojedine grupice ustaša pružale otpor. Jedan broj ustaša uspio se izvući prema željezničkoj pruzi. Napad je uglavnom uspio
— Kozarac je oslobođen.

Poginuo je zamjenik komandanta našeg bataljona, Vico Sladojević. On se u početku nalazio kod 3. čete, a kasnije, u toku pokreta, došao je kod 1. čete. Teže je rašen u Ba- lića voćaku. Umro je na putu za bolnicu. On je baš tih dana imenovan za zamjenika komandanta 2. bataljona. Bio je neustrašiv borac, dobar drug i rukovodilac.

Uskoro je stiglo obavješteše da jače neprijateljske snage nadiru iz Prijedora koji je udaljen svega desetak-dva- naest kilometara od Kozarca. Komandant brigade naredio je da odmah krenemo prema Prijedoru i zauzmemo položaje za odbranu.

Bilo je predveče. Neprijatelj je uspio doći do Vlačina, Marića i Garevaca. Po svemu sudeći, ni on nije namjera- vao da po noći kreće dalje. Jedna naša četa sukobila se sa neprijateljem na ovom pravcu i vratila ga prema Silosu. Zaplijeseno je nešto oružja.

Iza toga stiglo je naređeše da bataljon krene na kraći odmor kod Mandića i Borića, u selo Jaruge. Ostali bata- ljoni naše brigade vodili su žestoke borbe sa neprijatelj- skim snagama koje su pokušavale iz Prijedora da prodru u Kozarac.

Dok se bataljon nalazio na odmoru u Jarugama, stiglo je naređenje iz štaba brigade da komandanti i komesari bataljona krenu na konjima prema zbornom mjestu kod Borića, na cesti, odakle smo trebali da produžimo zajedno na savjetovanje u štab divizije, koji se nalazio u Lipniku, u Podgrmeču.

Na savjetovanju je bilo uglavnom riječi o daljnjim akcijama i proširivašu slobodne teritorije. Bilo je govora i o napadu na Kozarac i o pripremi napada na uporište u Bosanskoj Dubici.

U vrijeme priprema napada na Bosansku Dubicu u našu brigadu stigao je zamjenik komandanta divizije Roca Božunović. Išli smo na izviđanje neprijateljskih položaja i određeni su pravci dejstva pojedinih bataljona. Četvrti bataljon, sa komandantom Trivom Pralicom, bio je određen da se u vidu klina ubaci u uporište. Naš 2. bataljon bio je u rezervi.

Napad je izveden 21/22. jula 1944. Pošto uklinjavanje našeg 4. bataljona nije uspjelo, ni ostali nisu mogli sa uspjehom da izvrše svoj dio zadatka. Bili smo prisiljeni da se povučemo.

Neprijatelju su nanijeti gubici, ali uporište nije zauzeto.

Bataljoni su se povukli na raniji teren. Pod kraj avgusta ili početkom septembra 1944. kod nas, na Kozaru, došli su komandant 5. korpusa Slavko Rodić, komandant 4. divizije Petar Vojnović i komesar D Mitar Bajalica Baja. Bilo je to neposredno pred planirani napad na Prijedor. Sakupili smo se svi štabovi bataljona i brigade u Radakovićima, u Palančištu. Odavde smo pošli na izviđaše. Otišli smo na groblje u Crnu Dolinu kod Mušiza, odakle se dobro može izviđati prema Prijedoru.

I ovoga puta, s obzirom na iskustvo, predviđeno je prodiraše klinovima u dubinu neprijateljske odbrane. Pošto sam prije rata živio u Prijedoru, dobro sam ga poznao, a i učestvovao u šegovom oslobađanju u maju 1942. godine, pa je bataljon kome sam komandovao dobio tu ulogu.

Bataljon je dobio zadatak da se neprimjetno ubaci u neprijateljsku odbranu na pravcu željezničke pruge Brezicani — Prijedor, između pruge i hladnjače. Trebalo je da odmah zauzme zgradu Ustaškog doma, hladnjače, hotela „Balkan" i još neke od tvrdog materijala. Desno od nas, između Sane i željezničke pruge, napadao je 1. bataljon sa zadatkom da izbije prema mostu na Sani. Četvrti bataljon je napadao preko Rasadnika pravcem Urije i dalje u grad.

Kao prethodnicu odredio sam grupu boraca sa komandantom Milošem Kasabašićem koja će na čelu bataljona krenuti u napad.

Napad je bio dobro isplaniran i uspješno izveden. U lrvom naletu zauzeli smo Ustaški dom i stari hotel. Iz- nenadili smo neprijatelja i zarobili oko stotinu vojnika. Ustaški dom smo tukli „džon bulima“ i tek tada se predala domobranska posada sa jednim satnikom.

Obavjestili smo štab brigade o tome dokle smo stigli. Tada je komandant brigade bio Mićo Kolundžija. Naredio mi je da bataljon usmjerim prema Rasadniku, kuda je napadao 4. bataljon. Krenuli smo prema Urijama i došli domobra- nima iza leđa. Sa 4. bataljonom likvidirali smo neprija- teljske snage koje su ovdje pružale otpor.

Poslije toga upućeni smo u pravcu bolnice i ciglane i dalje prema Silosu. Tu, oko Silosa, osjećao se slabiji otpor već slomljenog neprijatelja. Pronalazili smo skri- vene grupice vojnika.

Tako je oslobođen Prijedor 8. septembra 1944.

Poslije oslobađaša Prijedora štab brigade je naredio da 2. bataljon krene na četnike Vase Mijatovića, zajedno sa Timarskim odredom. Prošli smo kroz Gomjenicu, gdje se na- lazio štab četničkog komandanta Vase Mijatovića, ali je ovaj uspio da izbjegne prema Topića brdu. Krenuli smo dalje za šim. ali je on uspio da se prebaci preko Sane prema Lju- biji, u lrvavcu Rasavaca. Pošto je u međuvremenu oslobođena i Ljubija. Mijatović je sa jednim brojem četnika, Nijemaca i ustaša, krenuo prema Bosanskom Novom. Negdje oko Svodne i Reljića kamena ove snage su dočekale jedinice naše di- vizije. Tu je neprijatelj imao veoma velike gubitke. U ovoj borbi su učestvovali i naš 1. i 4. bataljon, sa kojima se nalazio zamjenik komandanta brigade Mikan Marjanović.

Vratili smo se u Prijedor, a zatim u Japundže, u Bo- žiće, na kraći odmor. Štab naše divizije već je bio sti- gao u oslobođeni Prijedor.

Tih dana sam pozvan u štab divizije. U štabu sam na- šao komandanta Petra Vojnovića i Teufika Pletilića, na- čelnika štaba divizije. Saopšteno mi je da sam postavljen na dužnost načelnika odsjeka izviđačke službe divizije. Tako sam se rastao od 2. bataljona i 11. krajiške brigade. Bataljon sam predao novom komandantu, Dušanu Obradoviću.

Đuro VUČENOVITH Busen

U 2. BATALJONU 11. KRAJIŠKE NOU KOZARSKE BRIGADE NA KOZARI

Naš 2. bataljon Kozarskog odreda ostao je 2. bataljon brigade, sa istim pravcem dejstva od Prijedora, iznad Kozarca i dalje do Ivaške, a dijelom i preko željezničke pruge Prijedor — Baša Luka.

Baš u vrijeme prerastaša odreda u brigadu, septembra — oktobra 1943. godine, izveli smo akciju protiv četnika na Manjači. Čak smo mobilisali mlade ljude. Ovi mladi ljudi bili su jako vezani za svoja domaćinstva, nisu nikud išli dalje od kuće. Kada su prelazili željezničku prugu i čuli sirenu voza uplašili su se i počeli da bježe. Imali smo teškoća dok smo ih smirili i zadržali u jedinicama. Kasnije su se prekalili i postali dobri borci.

Bataljon je učestvovao u napadu na uporište Bosansku Dubicu. Uspjeli smo da brzo likvidiramo neprijatelja na našem pravcu napada i da prodremo u grad. Najžešće borbe vođene su oko zgrade sreza. Tu su naše snage zadržane. Te noći prebacivao sam se kroz vatrene linije sa komandantom bataljona Popovićem i kuririma, kada je na nas otvorena vatra iz podruma sreza. Još uvijek se tamo nalazila grupa ustaša koji su pružali otpor. Naknadno su likvidirani. Ja sam, inače, bio komesar bataljona, pošto je Brane Kovačević otišao na drugu dužnost.

U Bosanskoj Dubici smo zaplijenili dosta raznovrsnog materijala. Najveći dio toga podijeljen je narodu potkozarskih sela koji je u ofanzivi na Kozaru ostao bez igdje ičega. Bilo je tu odjeće, obuće, zatim, petroleja, soli, u čemu se naročito oskudjevalo.

Dok sam se nalazio na sektoru Lamovite uspio sam da dođem u vezu sa nekim prijateljima u Prijedoru. Znam da je na vezi bila neka Savička, zatim čovjek koji je stanovao iznad škole. Dobijali smo neke stvari, uglavnom sanitet- ski materijal, zatim nešto odjeće i obuće, ali i obavješteša o stanju u gradu.

Pod kraj 1943. godine glavnina snaga naše brigade na- lazila se na sektoru prema Lamovitoj i dalje ka željez- ničkoj pruzi Prijedor — Banja Luka. Bio je početak decem- bra, a naš bataljon iznad Verića, oko škole i crkve. Nje- mačke snage pokušale su da prođu cestom prema Prijedoru, pa su krenule cestom prema Verićima i Lamovitoj. Došlo je do žestokog okršaja 7. decembra. Borba je počela izjutra, a prekinuta je tek predveče. Nijemci su nekoliko puta po- kušavali da prođu, ali su odbijeni i prisiljeni da se vra- te. Nisu mogli da napuste cestu, jer su u svom sastavu imali i motorizovanu jedinicu. Mislim da su imali i dva tenka.

Naši su uslovi bili nešto povoljniji. Nalazili smo se iznad ceste, zaklošeni usjecima dubokih seoskih puteva koji su nam služili kao veoma dobri zakloni.

Koncem decembra 1943. počela je operacija snaga 5. udar- nog korpusa za oslobađanje Baše Luke. Naš 2. bataljon imao je zadatak da napada uporište Bosansku Gradišku. Trebalo je spriječiti prodor neprijateljskim snagama od Bosanske Gradiške prema Banjoj Luci. Napad na Bosansku Gradišku i Bašu Luku počeo je uoči Nove 1944. godine. Došli smo do kanala koji se nalazi uz grad. Borba je počela negdje oko ponoći. Uspjeli smo da pod vrlo teškom borbom prodremo u grad. I tek kada smo počeli napad doznali smo da su u grad stigle nove neprijateljske snage. Bile su to jedinice Čerkeza. Osnovni zadatak brigade bio je da poruši most na Savi, kako bi se onemogućilo doturaše materijala i dovo- deše novih snaga napadnutom neprijatelju u gradu.

U toku noći savladali smo spoljnu odbranu uporišta. Radovao sam se ulasku u Bosansku Gradišku, jer su mi se u to vrijeme dvije sestre nalazile u logoru u Staroj Gradi- ški. Očekivao sam da nešto preduzmemo i za oslobađanje logoraša na suprotnoj obali Save. Međutim, nepredviđene snage neprijatelja omele su nas i most na Savi nismo poru- šili. Već rano izjutra neprijatelj nas je potisnuo na do- stignute linije. Povukli smo se na kanal, pred gradom. Tog dana neprijatelj nije ni pokušao da prođe dalje, iako je na nekim mjestima bilo pritisaka na naš položaj. Kao da se zadovoljio time što je povratio grad.

Po naređenju štaba brigade počeli smo da se povlačimo prema Kozari.* Tih dana, početkom januara 1944. godine,

* Bitka za Banju Luku, Bos. Gradišku i ostala okolna uporišta septembra 1944. predstavlja jednu od najkрупnijih operacija NOV i POJ:

uslijedila je ofanziva neprijateljskih snaga. Najteže nam je bilo sa Čerkezima. Oni su sačinjavali glavninu neprijateljskih snaga sa kojima su naše snage dolazile u sukob. Vodili smo sa njima borbu i povlačili se u Kozaru. Oni su se kretali dosta brzo od Bosanske Gradiške preko potkorskih sela i dalje prema Bosanskoj Kostajnici i Bosanskom Novom. Na pravcu svoga nadiranja Čerkezi su vršili strašna zlodjela nad stanovništvom. U jednom selu prema Bosanskoj Gradiški naišli smo na grupu pobijenih ljudi, žena i djece. Čerkezi su poslije silovaša žena poklali i masakrirali žrtve. I kasnije smo na više mjesta nailazili na tragove šihovih zvjerstava.

Posebno su mi u sjećanju još neki događaji iz 1944. godine, u kojima je neposredno učestvovao i naš 2. bataljon.

BORBA NA BANJOJ LUCI

Poslije osam i po mjeseci, borci 5. korpusa ponovo su napali i ovog puta oslobodili i izvjesno vrijeme držali Banju Luku. Napad na sam grad počeo je 18. septembra u 22 časa, ali je to bio samo dio obimne kombinovane operacije za Banju Luku i uporišta oko nje. Operacije su počele još 15. septembra napadom na uporište Ivanjsku i trajale su sve do 30. septembra.

Po zamašnosti, ova će operacija ući u istoriju borbi naše vojske, kao jedna od najvećih bitaka i biće sjajan primjer uspješnog sadejstva svih rodova vojske, od pješadije do avijacije, i svih vrsta naoružanja, od puške i ručne bombe do tenka i aviona. U borbama na prostoriji Banja Luka, Gradiška naši borci i komandiri, komandanti i politički komesari pokazali su vanredno iskustvo, masovnu hrabrost, inicijativu i dovtljivost. Bitka za Banju Luku ostaće primjer kako manje snage svjesne i hrabre vojske, počesno tukući neprijatelja, mogu razbiti i uništiti mnogo nadmoćnijeg protivnika.

Banja Luka je bila snažno uporište

Poučeni iskustvom prilikom prvog našeg napada na Banju Luku, Nijemci i ustaše sasvim su preuredili sistem odbrane grada. U Banjoj Luci stvorena su četiri pojasa: spoljni, unutrašnji, „citadela“ i isturene utvrđene tačke. „Citadelu“ je sačinjavao skup tvrdih banjalučkih zgrada oko trga gdje je ranije stajala pravoslavna crkva, a najtvrdije tačke „citadele“ bile su: „Hotel Bosna“, Hipotekarna banka, Županija (bivša Banska uprava) i poglavnikov dvor (bivši banekini dvori). Isturene utvrđene tačke bile su: Poljoprivredna škola, Petričevac i Trapisti. Oko Banje Luke postojao je čitav niz uporišta: Ivanjska, Zalužani, Trn, Klačnice, Laktaši, Maglajani, Aleksandrovac, Gornja, Srednja i Donja Topola, Bos. Gradiška, Čelinac i Kotor Varoš. Osim toga, na mnogim mjestima bile su manje ili veće grupe žandarma, milicije i četnika, naročito na sektoru Šimići — Motike i Varoš — Jošavka — Javorani. U svim tim

Na primjer, oslobađanje Kozarca. Bio je početak jula kada se naš bataljon našao u blizini Kozarca, u selu Ja- rugama i šegovoj blizini. Jedinice brigade, posle teškog puta, tek su se vratile iz Podgrmeča. Neposredno po razmje- štaju na domaku Kozarca, u toku noći, zapravo, začula se pucšava. Dotrčao je kurir i obavjestio da su neprijatelj- ske snage iz Kozarca napale četu. Tamo je odmah krenuo za- mjenik komandanta bataljona Vico Sladojević koji je upravo tih dana došao na ovu dužnost. S šim je pošla četa Mi- loša Kasabašića koja je progonila neprijatelja u Kozarac. U toku tog progona Vico je smrtno ranjen. Bilo je još gubi- taka na našoj strani.

Našom brzom intervencijom, one snage koje su izašle iz Kozarca prema našim jedinicama razbijene su. Dijelovi naših snaga već su bili iznad Kozarca. Obavješten je štab brigade o tome dokle smo stigli. Ubrzo je kod nas došao ko-

uporištima se nalazilo, ne računajući četnike i milicionare, oko 15 hiljada Nijemaca, ustaša, domobrana, žandarma, policajaca i age- nata. Kasnije su u borbu stupile i druge snage, među njima jedna nje- mačka oklopljena divizija, Pavelićeva tjelesna bojna, pitomci usta- ske oficirske i podoficirske škole, jedna pukovnija kozačke di- vizije, esesovci iz Slavonije i ustaše zloglasnog Luburića iz Ja - senovca, tako da je u borbama u Banjoj Luci i oko nje učestvovalo pre- ko 25 hiljada neprijateljskih vojnika i oficira. Svim ovim snagama stajao je na čelu štab 69. njemačke divizije pod komandom general- majora fon Deviza. U sastavu tih jedinica bilo je nekoliko usta- ških bojni, čitav 3. gorski zdrug, 3. i 11. domobranska pukovnija, skoro 3 topnička sklopa itd. Neprijatelj je raspolagao odličnim aerodromom u Zalužanima, a osim toga imao je tenkove, kamione i ve- liku količinu pogonskog goriva i municije. Sva uporišta bila su snažno utvrđena. Po samom gradu, na ulicama i prikladnim mjesgima, bili su izgrađeni bunker. I ostala uporišta bila su obezbjeđena sistemom žičanih prepreka, mina, rovova raznog tipa, bunkera — od drveno-zemljanih do betonskih, kao i zgrada sa specijalno izgrađe- nim puškarnicama i mitraljeskim gnijezdima.

Juriš naših boraca na grad

Bitka za Banj u Luku i uporišta oko nje, kao što je pomenuto, počela je napadom na Ivanjsku, 15. septembra, kad se našim jedini- cama predala cjelokupna posada Ivanjske. Zatim smo napali upori- šte u Klačnicama i likvidirali ga. Klačnice po položaju pred- stavljaju spoljnu kapiju Banje Luke, pa su u toku operacija (kao i neka druga uporišta oko Bos. Gradiške) nekoliko puta prelazila iz ruku u ruke. Napadajući sam grad, naše su snage vrlo brzo likvidi- rale spoljnu i unutrašnju odbranu i do 6 sati izjutra naše se pred „citadelom". U toku noćnih borbi, na našu stranu prešli su domobranski tenkovi i artiljerija u neposrednoj blizini grada. Na- šim jedinicama predale su se i velike grupe domobrana. Njihova artiljerija i tenkovi stavili su se odmah na raspolaganje našim je-

mandant brigade Žarko Zgonjanin sa izviđačkom četom, čiji je komandir bio Stojan Grujić Jaruga. Kodmandantu bri- gade je predložen napad na Kozarac odmah, onako iz hoda. Neke čete gonile su neprijatelja pravo u Kozarac. Koman- dant brigade je za izvjesno vrijeme zadržao naš bataljon, s tim da u borbu ubaci još neke snage koje su trebale da obezbijede pravac od kozaračke željezničke stanice, odakle se mogla uputiti pomoć neprijatelju. S druge strane, tre- balo je, u slučaju pokušaja izvlačeša neprijatelja iz Ko- zarca, dočekati ga na ovom pravcu. Komandant brigade je ubrzo uveo u borbu 4. bataljon prema željezničkoj stanici i time su stvoreni uslovi za napad na Kozarac. Napad je bio munjevit. U Kozarcu su se branile ustaše koje su se ovdje nazivale muslimanska milicija. Zvali su ih po komandantu „redžinovci" ili „Redžina milicija". Pružali su žestok otpor. Bio je dan. Neprijateljski vojnici poznavali su do- bro mjesto i znali su svaki mogućan naš prilaz, pa su se

divicama i u daljšem toku bitke aktivno učestvovali na našoj strani. Ipak, predaja i prelazak domobrana uslijedili su tek kad je to bilo omogućeno borbom naših jedinica.

Došavši pred „citadelu", dio naših snaga upućuje se ka istu- renim tačkama odbrane Banje Luke i uporištima van nje, dok osta- tak počinje borbu za likvidaciju središnje banjalučke odbrane. U ovim borbama naši borci su pokazali pravo herojstvo i dovrtljivost. Hipotekarna banka zauzeta je tek nakon što je zapaljena bacačkom vatrom i kad je pred njom eksplodirala mina od 1.000 kilograma koju je uz samu zgradu na kolima dogurao tenk. Banski dvori likvidirani su već nakon teškog bombardovanja bacačima i topovima sa odstojanja od 30 do 50 metara. Najdramatičnija je bila borba za Bansku upravu koja je tučena haubicama iz neposredne blizine. U Bansku upravu su naše udarne grupe provalile probijajući krampovima zidove su- sjednih kuća i provlačeći se kroz rupe koje su načinili topovi.

Likvidacija okolnih uporišta

Ne manje žestoke i krvave bile su borbe za isturene tačke od- brane, od kojih su zauzete sve, osim Kaštela. Od 18. do 26. septembra naše jedinice su likvidirale gotovo sva uporišta na prostoriji Banja Luka, Bos. Gradiška. Redom su padale isturene tačke: Trapisti, Petričevac i Poljoprivredna škola, a zatim uporišta: selo i aero- drom Zalužani, Trn, Čelinac, Klačnice, Laktaši, Aleksandrovac, te gornja i Srednja Topola. U ovim operacijama, i na našoj i na neprijateljskoj strani su učestvovala haubice, teški bacači, tenkovi i avioni koje smo zaplijenili na aerodromu u Zalužanima. Dolazi do tenkovskih i zračnih dvoboja: naši avioni bombarduju Kaštel; jedan naš avion u daljem toku operacija zapaljen je protivničkom vatrom itd. Naše su jedinice u svim oblicima borbe i taktike, od danonoćnog napada i uličnih borbi do manevra opkoljavanja, zabijanja klinova, artiljerijskih napada, juriša, nastupanja i upornog gonjenja neprijatelja pokazale nečuvenu izdržljivost i hrabrost.

tako i postavljali. Borci su bili odlučni i jurišali su. Bili su ogorčeni zbog gubitka zamjenika komandanta i još nekih boraca, a znali su da se unutra nalaze poznati ustaški zlikovci. Borba je, iako vrlo teška, relativno kratko trajala. Kozarac je oslobođen. Neprijatelj je imao dosta gubitaka a neki šegovi vojnici su uspjeli da se probiju prema željezničkoj stanici Kozarac. Panično su bježali. Ostavljali su poginule i ranjene i probijali se kroz re-dove našeg 4. bataljona oki ih je nemilosrdno kosio. Ipak, neki su uspjeli da prođu.

Ljeta te 1944. godine uspjeli smo da razbijemo četnike Vase Mijatovića. On je bio prisiljen da sa svojim štabom pređe u garnizon Prijedor. Povremeno bi sa svojim četnicima izlazio u obližnja sela radi pljačke. Istina, još su se prema Manjači nalazile izvjesne snage sa kojima smo se takođe sukobljavali i vodili borbe oko Maričke, Jeličke i okoline.

U vrijeme kada je naš bataljon bio prema Banjoj Luci, došli su neki odbornici i obavjestili da domobranci koji su se nalazili prema Klačnjicama, žele da uhvate vezu sa

Veliki gubici neprijatelja

U ruke naše vojske pao je ogroman ratni plijen koji se još prebrojavao. Zaplijenjeno je 30 aviona, od kojih 7 ispravnih, 4 tenka, od kojih su dva već učestvovala u borbama, 25 topova, 50 bacača i preko 200 mitraljeza i puškomitraljeza. Među plijenom nalazilo se 500 hiljada litara benzina, od čega je evakuisano preko 100 hiljada litara, 7 lokomotiva, 20 vagona municije, ratne zastave SS bataljona itd.

U toku borbi ubijeno je, zarobljeno ili prešlo na našu stranu oko 10 hiljada neprijateljskih vojnika i oficira. Zarobljen je čitav štab njemačke 69. divizije sa zapovjednikom general-majorom fon Devicom, ustaški razbojnik Blaž Gutić, šef banjalučke policije za vrijeme ustaškog pokolja 1941. godine, članovi ustaškog prijekog suda i oko 600 ustaških činovnika, agenata i koljača. Potpuno su likvidirani 3. gorski zdrug, 5. lučka bojna, velik broj Nijemaca, dok su sve neprijateljske jedinice sa područja bitke pretrpjele teške gubitke.

Stanovništvo Banje Luke dočekalo je naše borce sa ogromnim oduševljenjem. Bez obzira na to što su još trajale borbe u gradu, ono je izišlo pred naše borce, pomagalo im u borbi, hvatalo ustaške zlikovce i odmah u velikom broju stupalo u Narodnooslobodilačku vojsku i stavljalno se na raspolaganje narodnooslobodilačkom pokretu. Kad je neprijatelj pomoću oklopljene divizije prodro u grad, sa našim borcima, prema dosadašnjim podacima, pošlo je preko 3.000 građana koji su time pokazali ljubav prema našoj borbi i riješenost da ne dočekaju ponovo okupatora.

To je svakako naša najljepša pobjeda u borbama za Banju Luku. (Iz

„OSLOBOTHEŃJA“, broj 14, 17. oktobra 1944).

partizanima. Interesovali su se da li među partizanima ima i Hrvata, te bi željeli da sa njima dođu u kontakt i da razgovaraju. Tražili su da ih informišemo o našem Po- kretu.

Određeno je da sa jednim vodom odabranih boraca krenem kući odbornika koji je donio obavještenje. Ugovorili smo dolazak predstavnika domobrana na razgovor. Iznenadio sam se kad je na sastanak došlo desetak domobranskih starje- pina — narednika, podnarednika i jedan oficir. Bio je to uglavnom rezervni domobranski sastav. Ispričali su da Klačnjice drži jedna njihova satnija, da se među njima nalazi nekoliko Nijemaca. Nijemci su kod minobacača i vrlo su odlučni da se bore. U razgovoru koji je trajao ne- koliko časova, uz obilatu gozbu, jedan od njih je ispričao da se u njihovoj jedinici nalazi i nekoliko ustaša koje su oni zapazili po držanju. Inače, ove ustaše nisu bile, da tako kažem, ničim obilježene, i kao i svi ostali, nose do- mobranske uniforme. Bila je to, u stvari, nova taktika ne- prijatelja da u redove domobranskih jedinica ubacuje i ustaše koji su imali zadatak da prate raspoložeše domo- brana, da ih špijuniraju.

Domobrani su nam saopštili da očekuju premještaj sa ovog područja, pa je odlučeno da se istog dana izvede akcija. Plašili su se i četnika koji su se nalazili na drugoj stra- ni Brbasa, u sredšoj Bosni. Trebalo je da početak napada najavimo jednom crvenom raketom. Konačno smo se sporazu- mjeli i otišli da se pripremimo.

Istog dana uveče krenuli smo na zadatak. Jedna četa bataljona, mislim da je to bila četa Laze Predojevića Mrko- ša, imala je zadatak da zarobi ovu domobransku jedinicu, dok su druge dvije obezbjeđivale izvršavanje zadatka.

Domobrani koji su bili na razgovoru, dali su nam tačna obavještenja o Nijemcima i pokazali kako im se može pri- či. Isto tako su nas upozorili na pojedina mjesta gdje bi se mogao očekivati otpor ustaša.

U određeno vrijeme stigli smo na mjesto. Međutim, de- silo se nešto nepredviđeno. Nismo ponijeli raketni pi- štolj. Imali smo rakete, ali bez pištolja. A dogovor je bio da se pođe poslije ispaljene crvene rakete. Inače, bez ovoga znaka ne treba da krećemo, jer će oni pucati, pošto se plaše da će ih napasti četnici. Nastao je pravi problem kako da se ispalji crvena raketa. Sve smo pokušavali. Stav- ljali smo rakete na pušku i pokušavali da je ispalimo. Nije uspjevalo. Raketa bi, tek što je bila ispaljena, padala u našoj neposrednoj blizini. I tek nakon izvjesnog vre- mena došlo se na ideju da se raketa obloži nekim plehom,

a zatim stavi na automat i ispali. Uspjelo je. Raketa je ispaljena. Nije daleko otišla, ali dovoljno da domobrani zaključe da smo to mi.

Akcija je uspjela. Samo su Nijemci pružili otpor, ali su likvidirani. Negdje u zoru izvukli smo satniju domo- brana nekoliko kilometara prema Kozari, dalje od upori- šta. Nosili su cjelokupno naoružanje. Pratili su ih naše čete.

Štab bataljona je odlučio da im oduzme oružje. Na- stala je neizvjesnost. Domobrani su se tome iznenadili. Objasnili smo im da svi oni koji odlože oružje, u stvari, nemaju čega da se plaše, već da žele da nam pomognu. Me- đutim, oni koji hoće da zadrže oružje, znači da su spremni da pružaju otpor. Napomenuli smo da znamo da među šima ima i ustaša.

Domobrani su odložili oružje. Zapravo, svi su ga pre- dali. Ustanovili smo da se među njima nalazi desetak usta- ša u domobranskim uniformama, od kojih i dva podoficira. Jedan od njih je čak bio na pregovorima sa nama, ali su ga, dok smo razgovarali, poslali na obezbjeđenje, pa nije znao kada će početi akcija. Pošto se radilo o ustašama za koje smo imali obavješteša da su zlikovci, osuđeni su na smrt.

Ova satnija bila je dobro naoružana. Imala je desetak puškomitraljeza, preko stotinu pušaka, dva minobacača i dosta municije i drugog materijala. Ovo je bila jedna od veoma uspješnih akcija bataljona, jer nismo imali ni jed- nog rašenog borca.

Većina domobrana izrazila je želju da se vrati kući i da će da stupi u partizane u svom kraju.

Između 7. i 8. septembra 1944. oslobođen je Prijedor. Bila je to jedna od većih akcija ne samo naše brigade nego i čitave 4. divizije NOV. Naš 2. bataljon imao je zadatak da nastupa prema katoličkoj crkvi u centru grada i preko Urija u pravcu ciglane. Uspjeli smo da se probijemo u grad veoma brzo. Neke jedinice su u vidu klina ušle u grad, tako rekuć, neopaženo. Bilo je dogovora i sa našim saradnicima u gradu da i oni potpomognu akciju.

Već negdje u zoru izvršili smo zadatak. U neprijatelj- skoj policijskoj arhivi pronađen je spisak naših ljudi koje je trebalo likvidirati. Među njima se nalazila i moja majka. Bio sam veoma sretan kada sam došao u Prijedor i vidio da mi je majka živa.

Drugi dan nakon oslobađaša Prijedora krenuli smo pre- ma Ljubiji. Išli smo dalje prema Zecovima i progonili ne- prijateljske snage koje su se izvlačile na ovom pravcu pre-

ma Bosanskom Novom. Zadržali smo se nekoliko dana na či- šćenju terena.

U međuvremenu uslijedilo je naređeše da se brigada uputi prema Bosanskoj Gradiški i Lijevcu polju. Radilo se o takozvanoj drugoj bašalučkoj operaciji 5. udarnog kor- pusa protiv njemačkih, ustaško-domobranskih i četničkih snaga, a cilj je bio da se zauzme prostorija Baša Luka, Bo- sanska Gradiška, Kotor Varoš.

Uskoro smo se našli prema Bosanskoj Gradiški. Naša brigada je obezbjeđivala od Bosanske Gradiške snage 5. kor- pusa koje su napadale Banju Luku. Trebalo je zatvoriti pravac Bosanska Gradiška — Banja Luka, preko Lijeve polja.

Napadali smo prema Bosanskoj Gradiški. Nismo znali brojno staše snaga u gradu. Naime, nismo imali obavješteša o tome da su u Bosansku Gradišku, neposredno pred naš na- pad, stigle, u sklopu opštih pokreta neprijatelja na ovom pravcu, nove snage. Zbog toga nismo uspjeli u napadu na taj grad i morali smo se povući.

Povukli smo se iznad ceste Bosanska Gradiška — Banja Luka i nastojali da zatvorimo put prema Banjoj Luci. Drugi dan nalazili smo se na obroncima ispod Kozare, kada je iz Bosanske Gradiške krenula jedna jača neprijateljska ko- lona. Posmatrajući taj pokret, zaključili smo da se radi o motorizovanoj jedinici. Napravili smo prepreke na neko- liko mjesta, prekopali puteve, postavili zasjede. Nismo ni očekivali da bi se mogle pojaviti tenkovske snage, a bili smo i bez oružja za borbu protiv tenkova. Na putu je bila velika prašina i nismo mogli bolje da osmotrimo tu moto- rizovanu kolonu. Tek kada su nam prišli bliže vidjeli smo da se radi o koloni tenkova. Odstupaša nije bilo. Takvo je bilo naređenje, a s druge strane, nije ni bilo moguće, jer smo se našli u neposrednoj blizini neprijatelja. Uslije- dilo je naređeše da se dvije čete izvuku, ali da i dalje tuku neprijatelja. Određeni su bombaši koji su imali za- datak da bacaju mine u gusjenice tenkova. Sve je to rješa- vano na brzinu. Ostavljene su maše snage da zadržavaju ne- prijatelja, a glavnina je imala zadatak da se pod borbom izvlači, zauzme nove položaje i nastavlja borbu.

Međutim, neprijatelj je munjevito napredovao. Tenkovi su krčili put i išli naprijed. Uslijedilo je ono najgore: pomiješali smo se sa neprijateljem u njegovom poretku. Na- stao je pravi krkljanac. Uspjeli smo da zaustavimo kolonu i pješadija nije mogla da prati tenkove koji su se slobodno kretali. Trebalo je tada nastojati da se izvuku borci, da se spasu iz ovoga pakla, a istovremeno neprijatelj zadrži

što duže. Obračun je trajao nekoliko časova. Već je nastupala noć kada smo se izvlačili.

Bilo je dosta poginulih i ranjenih boraca. Bilo je teških i prosto nevjerovatnih prizora. Neprijateljski vojnici izlazili su iz tenkova i pokušavali da na bliskom odstojanju tuku naše borce. Bio sam očevidac jednog takvog događaja. Iz tenka je izišao vojnik sa puškomitraljezom i htio da puca na nas. Ali to je primjetio Lazo Predojević Mrkoš koji se takođe nalazio u blizini i sa nekoliko metara iz automata oborio ovog tenkistu. Sreća nas je poslužila što nas vojnici nisu mogli da primjete iz tenkova, jer smo bili u mrtvom uglu. Kada smo se izvukli, ustanovili smo da smo imali dosta velike gubitke. Ipak smo neprijatelja zaustavili, a to je mnogo značilo za naše snage koje su napadale i već bile u Bašoj Luci.

Bilo je teških slučajeva. Pričali su mi da su se jedan vodnik i jedan delegat ubili kako ne bi rašeni pali neprijatelju u ruke. Na žalost, zaboravio sam imena ovih hrabrih drugova. Blizu mene poginula je mala partizanka Tidža, iz Prijedora.

Poslije ove akcije došli smo na područje Prijedora. Bio je oktobar 1944. Naša 4. divizija spremala se na put prema Bugojnu i Travniku. Na tom putu stiglo je naređenje da krenem na novu dužnost, za političkog komesara 8. krajiške NOU brigade. Tako sam se rastao od boraca 2. bataljona, sa kojima sam proveo dosta veoma teških, ali i prijetnih ratnih dana.

Slavko HAVITH

U 1. ČETI 2. BATALJONA 11. KRAJIŠKE NOU KOZARSKE BRIGADE

U zimu 1944. godine premješten sam iz 1. bataljona na dužnost komandira 1. čete u 2. bataljonu u 11. krajiškoj kozarskoj brigadi. Bataljon se u to vrijeme nalazio u pot- kozarskim selima Božićima i Palančištu. Komanda 1. čete bila je u Palančištu sa pravcem dejstva prema Prijedoru.

Neprijatelj je u to vrijeme pokušavao prodirati u pot- kozarska sela radi pljačke. Jedan vod 1. čete nalazio se prema Prijedoru, negdje bliže Pašince. Neprijatelj je kre- nuo u pljačku, ali ga je ovaj vod dočekao. Odmah smo krenuli sa ostala dva voda da mu pomognećo. Stigli smo na vrijeme. Nakon oštre i kratke borbe neprijatelj je pobjegao prema Prijedoru, ostavivši 15 mrtvih i više ranjenih vojnika.

Poslije nekoliko dana napali smo jedne noći neprija- teljsku jedinicu koja je iz Prijedora krenula i zadržala se u Garevcima. Vrijeme je bilo kišovito. Nismo dovoljno po- znawali raspored neprijatelja. Koristeći kišu i noć, upali smo u neprijateljski logor. Prosto smo se bili izmiješali, tako da je teško bilo raspoznavati ko se gdje nalazi. Nai- šli smo na komoru u kojoj je bilo više mazgi. One su se uznemirile i počele da bježe, pa je to stvaralo pometnju. Tukli smo se u toku noći nekoliko časova i nanijeli ne- prijatelju gubitke od oko 20 mrtvih, tako da se sutradan povukao iz ovog sela.

U toku ljetnih mjeseci 1944. godine prelazili smo i na teren Rakelića i Miljakovaca. Tu su se nalazile grupe čet- nika Vase Mijatovića. Bježali su pred nama i napuštali čim bismo pristigli.

Često sam obezbjeđivao prelaz preko željezničke pruge Prijedor — Baša Luka na terenu Rakelića i dalje prema Sanskom Mostu, kuda su prolazili neki naši rukovodioci odlazeći na konferencije i slično. Na terenu su se nala- zile četničke jedinice, pa je trebalo osigurati prolaz. Ne sjećam se da su nas četnici ikad napali.

Jedno vrijeme, u proljeće 1944. godine, naš bataljon se nalazio na lijevoj obali Sane, između Prijedora i Sanskog Mosta prema Ljubiji. U to vrijeme štab brigade je sa dva bataljona bio u Rakelićima. Iznenadili su ga jače neprijateljske snage koje su krenule iz Prijedora u nekoliko kolona i uspjele da okruže dva bataljona i štab 11. brigade, pa su morali pod jakim vatrom da se probijaju prema Kozari. Naš bataljon se nalazio prema Ljubiji. Sjećam se da je tada Stojan Grujičić Jaruga, sa svojom izviđačkom četom, upao u donji dio Ljubije i napao posadu, razbio je, a zatim se povukao.

Učestvovao sam u napadu na Prijedor početkom septembra 1944. godine. Bio sam u udarnoj grupi, u kojoj je bilo oko 60 odabranih boraca. Grupa je imala zadatak da se neprimjetno ubaci u garnizon. Bili smo dobro naoružani, sa dovoljnim brojem puškomitraljeza i bombi. Čak smo imali i bacače „džon bul“. Poveo sam ovu grupu kao komandir prugom i za kratko vrijeme smo došli do žičane ograde. Savladali smo ovu prepreku i ušli u grad. Tu nam je pružen slabiji otpor iz jedne zgrade. Ispalili smo nekoliko mina iz „džon bula“, a zatim produžili prema mjestu gdje se nalazila artiljerija. Veoma brzo smo prodirali kroz grad, a naročito poslije likvidacije artiljerije. Naša udarna grupa probijala se kao i prilikom prvog oslobađaća Prijedora, maja 1942. godine.

Poslije oslobađaća Prijedora vratio sam se u svoju

1. četu 2. bataljona koji se nalazio na sektoru prema Bosanskoj Gradiški. Sjećam se da nam se tada organizovano predala neprijateljska satnija u Klačnjicama. Četa je dobila zadatak da izvede ovu jedinicu. Bilo je ugovoreno vrijeme za predaju. Sporazumjeli smo se da prilikom polaska, kad dođemo na određeno mjesto, ispalimo jednu raketu. Međutim, desila se nesmotrenost — zaboravili smo pištolj za rakete. Imali smo problema da ispalimo raketu, ali smo ipak uspjeli. Na naš znak, oficir koji je učestvovao u pripremaš predaje, takođe je dao znak raketom. Pošli smo naprijed. Svakako da smo pomalo i sumnjali, naročito kad smo ušli u krug posade koji je bio ograđen žicom i preprekama. I sam sam pomišljao da bi nam neprijatelj mogao pripremiti klopku, pustiti nas u žičanu ogradu i tada otvoriti vatru. Međutim, sve se dobro završilo. Jedino je pružilo otpor nekoliko Nijemaca i ustaša koji nisu znali za ovako pripremljenu akciju. Opalili su nekoliko metaka i pobjegli. Dovedi smo ovu grupu kod nas. Neki su ostali u partizanima.

Prije napada na Prijedor, početkom jula 1944. napadnut je Kozarac. Prvom polovinom jula 1944. godine, 1. četa 2. bataljona 11. brigade nalazila se u Božićima. U to vrijeme jedan vod je bio u zasjedi na cesti Prijedor — Kozarac. Jednog jutra začula se pucnjava. Na brzinu sam se spremio i pošao da vidim o čemu se radi. Ispostavilo se da je vod stupio u dejstvo sa neprijateljem koji je pošao iz Kozarca. Uz pomoć ostalih vodova odbili smo napad i krenuli za neprijateljem. Vod koji ga je gonio toliko je prodro u mjesto, da se više nije mogao povući. Bilo je potrebno da i druga dva voda stupe u akciju. Neprijatelj je pružao dosta jak otpor. Obavjestio sam komandanta bataljona. Nije bilo uslova za povlačenje, a naprijed se nije moglo zbog jakog otpora ustaša. Uskoro nam je stigla pomoć, ali se više ne sjećam koja je to bila četa. Sa ovim borcima došao je i zamjenik komandanta bataljona Vico Sladojević. Vico je bio veoma dobar i skroman drug i hrabar borac. Sjećam se kako mu je bilo neprijatno što je postavljen za zamjenika komandanta bataljona. Rekao je da sam to mogao biti ja, pošto sam stariji komandir čete.

Kada je stigao Vico sa pojačanjem uspostavili smo vezu i nastavili koncentrične napade na ustaše. Imali smo i minobacače iz kojih smo uspješno tukli po gnijezdima neprijatelja. Pod jakim pritiskom pokrenuli smo ga iz utvrđenja i nastavili gonjenje. Tako smo i oslobodili Kozarac. Na strani neprijatelja bilo je više ranjenih i poginulih. Većinom su to bile ustaše.

U toj borbi nam je poginuo i Vico Sladojević, zamjenik komandanta bataljona. Bilo je to u prvim okršajima sa ustašama. Mi smo bili na odstojašu od nekoliko desetina metara od neprijatelja. Ustaše su se branile iz objekata. Nama je jedino preostajalo da zauzmemo neke maše zaklone i da se tako štitimo. Trebalo je rukovoditi akcijom, a to je zahtijevalo česte pokrete. Vico je veoma vješto rukovodio akcijom. Prilikom prebacivanja od objekta do objekta pri mjecen je i pogođen.

Među značajnije akcije naše čete na Kozari spada i napad na Bosansku Gradišku, drugom polovinom septembra 1944. godine. Četa je napadala cestom koja vodi od Baše Luke prema Bosanskoj Gradiški. Pošto smo prešli na desnu stranu ceste izbili smo prema jednom kanalu. Tu su se našle slabije neprijateljske snage koje smo brzo likvidirali. Zaplijenili smo ovdje jedan teški mitraljez. Naša četa je imala da izbije do mosta na Savi i da pomogne miniranje mosta, kako bi se onemogućilo pristizanje pojačanja nepri-

Jatelju. Zadatak da direktno obezbjedi miniranje mosta, čini mi se, imao je 3. bataljon Đure Milinovića.

Ovaj napad nije potpuno uspio. U gradu su se nalazile jače neprijateljske snage, o čemu nismo bili obavješteni. Tu smo dočekali i dan, pa smo bili prisiljeni da se povlačimo. Teški mitraljez smo postavili na podesno mjesto i počeli da gađamo. Neprijatelj je to osjetio, pa je počeo da nas tuče iz minobacača. Jedna mina pala je nedaleko od mene kada sam tukao iz mitraljeza. Od šenog dejstva sam kontuzovan. Bio sam potpuno izgubio sluh. Našao sam se u veoma teškoj situaciji. Nisam ništa čuo niti znao šta se dešava oko mene. Međutim, tu su se našli Uroš Stojaković, zamjenik komandira, i Luka Vujić, zamjenik komesara. Izvučen sam oдавде, pa sam oko mjesec dana proveo u bolnici i tek na sektoru Travnika, gdje se nalazila naša brigada, javio sam se u jedinicu.

Miloš KASABAŠIĆ

U 2. BATALJONU 11. KNOU BRIGADE

Oko 1. juna 1944. premješten sam iz 8. brigade za pomoć- nika političkog komesara 2. bataljona 11. brigade. U to vri- jeme premještaše iz jedne brigade u drugu bilo je rijet- kost. Komesar divizije Baja saopštio mi je naređeše za premještaj, dodajući: „Ideš među Kozarčane i gledaj da opravdaš povjereše.”

Bataljon je tih dana zatvarao pravac od rudnika Lju- bje prema Sanskom Mostu. U Starom majdanu bio je štab bataljona, u kojem su bili Branko Popović, zamjenik Đuro Vučenović, komesar Slavko Havić, referent saniteta Mi- leva Kusošić i obavještajni oficir Duško Babić, koga je tih dana zamjenio Ostoja Novaković.

Prvi susret sa Kozarčanima bio je prijatan. Tome je najviše doprinio komandant bataljona Branko Popović. Upoznavaše sa borcima posebno je bilo interesantno. Ja sam po formaciji došao u bataljon za partijskog rukovodioca, pa sam detaljnije upoznao rad partijske organizacije. Ko- mande četa, vodnici i najveći dio puškomitraljezaca bili su stari članovi Partije. Koliko se sjećam, u bataljonu je bilo oko 60 članova Komunističke partije Jugoslavije, 90 članova SKOJ-a, a bataljon je brojao oko 320 boraca.

U junu je naš bataljon, sa 1. bataljonom 11. brigade, vo- dio svakodnevno borbe sa neprijateljem oko rudnika JBubije. Ova dva bataljona smješivala su se na položajima prema JBubiji. Tako je jednog dana, početkom jula, 2. bataljon bio na odmoru. Štab je odlučio da borci provedu cio dan na odmoru, u kupašu i prašu veša. Pri kraju dana, kada smo po planu završili kupaše, praše, sušenje i krpanje veša i odjeće, komandant bataljona Branko Popović predložio je da se nas nekolicina još jednom okupamo. To su neki pri- hvatili. Na košima su pošli preko Sane u namjeri da i ših okupaju. Komandant je prvi, kao i uvijek, prešao rijeku bez smetnji. Pri povratku najednom smo primjetili da su konj i komandant bataljona nestali u vodi. Pojavljivali su

se na površini nekoliko puta i nestajali. I onda su nestali. Za nas je to bio šok. Odmah smo pošli na onu stranu Sane. Tu je rijeka bila dublja. Imala je virove dubine pet-šest metara. Pored svih napora, ovog dana nismo uspjeli pronaći i izvaditi tijelo komandanta bataljona Branka Popovića. Preko noći postavili smo stražare, a sutradan smo nastavili tražiti tijela u virovima. Uspjeli smo ga naći oko 11 sati, uz pomoć mještana.

Gubitak Branka Popovića teško je podnio sav sastav bataljona. Branko je uživao veliki ugled i poštovaše kod boraca.

Glavna akcija u ovom periodu bila je napad na Kozarac, početkom jula. Tu je 2. bataljon iznio glavni teret i odigrao odlučujuću ulogu u oslobađanju Kozarca. U tim borbama je poginulo 206, a rašeno 58 ustaša. Brigada je imala 8 mrtvih i 16 rašenih boraca. Poginuo nam je zamjenik komandanta bataljona Vico Sladojević.

Drugi bataljon se nalazio u tom trenutku orijentisan prema Kozarcu, sa zadatkom da spriječi neprijatelja da se izvuče prema Prijedoru. Te noći, uoči napada, 1. četa, sa komandirorom Milošem Kasabašićem, bila je na položaju prema Kozarcu. Druga, 3. i Prateća četa, sa štabom bataljona, bile su u neposrednoj blizini Kozarca. Neprijatelj je noću pokušao da se izvuče prema Prijedoru i u tom pokušaju naišao je na zasjedu 1. čete. Žestoka vatra probudila je nas u štabu. Po rasporedu štaba ja, Vico i obavještajni oficir Ostoja Novaković krenuli smo u 1. četv. Neprijatelj je sačekao na 20—30 metara iz zasjede i nanijeti su mu veliki gubici. Kod 1. čete sam ostao sve do 10 časova. Do tog vremena borba za Kozarac se uveliko razbuktala. Prva četa na pravcu Prijedor — Kozarac, ušla je u grad i probila se u prve rovove. To su istovremeno učinile

3. četa, zatim Izviđačka četa brigade, a sa pravca Kozarskog kamena i samostalna partizanska četa, sastavljena od Muslimana iz tog mjesta.

Tako je, u stvari, napad na Kozarac počeo na inicijativu 1. čete 2. bataljona. On je postepeno prerastao u opšti napad brigade, gdje je, sem 2. bataljona, učestvovao još 4. bataljon, Izviđačka četa brigade i partizanska četa Muslimana iz Kozarca.

S obzirom na takav tok napada nismo bili u mogućnosti da izvršimo posebne političke pripreme, tako da je u toku borbe, koja je bila žestoka, svako samostalno djelovao.

Ustaše, najvećim dijelom mještani, po zlu već poznati, pružali su ogorčen otpor. Zbog toga i drugih okolnosti

došlo je do nedopustivih ispada pojedinaca. Čim smo to uočili energično smo intervenisali.

Poslije ovog napada bataljon je prebačen na gradiški srez, da zatvori pravac od Gradiške za Bašu Luku, Kozaru i Dubicu. Pored ovog imali smo zadatak da mobilishemo nove borce iz Lijevča polja i da izvlačimo žito. Ljudi iz ovog dijela Lijevča polja, veoma bogatog kraja, nesebično su davali žito i drugo za NOV. Znalo se da će se ona jedinica koja ide na položaj prema Bosanskoj Gradiški, dobro snab- djeti hranom i popuniti novim borcima.

U Lijevču polju tukli smo se sa neprijateljem skoro svaki dan, a najčešće na petnaestom kilometru od Gradiške prema Dubici i Podgradcima. Bez obzira na ravan teren bataljon se uspješno nosio sa Nijemcima i Čerkezima. Naj- veću teškoću zadavala nam je čerkeska košica koja je brzim dejstvom znala da nas napada i s leđa.

Napad na Bosansku Dubicu izveden je onog dana kada je u Njemačkoj pokušan atentat na Hitlera. Sjećam se dobro, 2. bataljon bio je u brigadnoj rezervi, pa smo ovu vijest, nekako oko 14 sati, uoči napada, čuli od drugova iz štaba brigade i Okružnog komiteta koji su se nalazili u nepo- srednoj blizini. Drugi bataljon nije uveden u ovu akciju i ostao je u rezervi.

Jedna od naših značajnih akcija je napad na Prijedor, početkom septembra 1944. kojim je lično rukovodio koman- dant 5. korpusa Slavko Rodić, tada najmlađi general na evropskom ratištu.

Drugi bataljon, dobro ojačan, solidno vojnički i poli- tički pripremljen, dobio je zadatak da se neprimjetno ubaci V Prijedor između željezničke pruge i hladšače, da u prvom naletu zauzme Ustaški dom, hladšaču, hotel Balkan i jače zgrade. Trebalo je da bataljon iznutra, svojom poja- vom i dejstvom razbije i zbuni neprijatelja i omogućiti uspje- šnije dejstvo ostalih jedinica.

Štab bataljona je odredio 1. četu sa komandiror Milo- šem Kasabašićem da dejstvuje na čelu. Neprimjećeni smo ušli kroz žicu, između bunkera i spoljnih zgrada, i sti- gli u sam grad. Bez borbe smo došli do Ustaškog doma i ho- tela Balkan. U tom iznenadnom prodoru zarobili smo oko

100 neprijateljskih vojnika sa jednim satnikom.

Ovaj uspjeh omogućio je brže dejstvo 1. bataljona uz Sanu ka centru grada, a posebno 4. bataljonu, koji je napa- dao od dubičke ceste, preko Urija.

Situacija je bila takva da smo se našli iza leđa ne- prijatelju koji je branio spoljne linije. Na jednoj raskrsni- ci bio je betonski bunker, sa oko 20 vojnika. On je sprečavao

dijelu 4. bataljona da izvrši svoj zadatak. U blizini smo se našli ja i Busen, komandant bataljona. Razmišljali smo kako da likvidiramo bunker. Plašili smo se da će se naljutiti komandant 4. bataljona Trivo Pralica koji je mnogo teže prihvatao da neko drugi, osim šega, može bolje uspjeti u borbi. Mićo Kolundžija je osjetio da nešto smeta napredovašu 4. bataljona. Došao je kod nas da to provjeri. Bila je noć, pa nije mogao najbolje da osmotri ovaj bunker. Objasnili smo mu situaciju. Predložili smo da 2. bataljon likvidira bunker, samo da se to kaže Pralici.

Komandant bataljona i pomoćnik komesara, po nekom običaju, nalazili su se u akcijama najčešće zajedno. To se desilo i ovog puta.

Ja sam sa nekoliko puškomitraljezaca i komandrom 2. čete Lazom Predojevićem Mrkošom vatrom zatvorio puškar- nice na bunkeru, a Busen se sa dva kurira uputio prema bunkeru. Za najviše deset minuta Busen nam je dao znak za prekid vatre. Vidjeli smo ga kako puže uz bunker i, u ležećem stavu, odozgo, iznad dve puškarnice, najprije aktivira i ubacuje bombe na jednu, a zatim u drugu puškarnicu. Nastaje detonacija. Dva kurira istovremeno ubacuju bombe na vrata bunkera. Cijela posada od oko 15 do 20 vojnika više nije davala otpor.

Grad je uskoro bio potpuno oslobođen. Ubrzo su počele pripreme 11. brigade za pokret prema Travniku. Kozarčani su znali da nije lako neke borce, pa i starješine, odvajati i pokretati sa terena Kozare. Zato su i preduzete političke, vojne i organizacione mjere. One su urodile uspjehom. Izvršen je marš i jedinice su dovedene u rejon Travnika, mada je bilo pojedinačnih izostanaka. Međutim, i ti borci su naknadno došli u svoje jedinice.

Vožo VIGNJEVIĆ

RAZORUŽAVANJE DOMOBRANSKE SATNIJE NA PETNAESTOM KILOMETRU

U sklopu prve baljalučke operacije 5. korpusa, jedinice 11. krajiške NOU kozarske brigade napadale su uporište Bosansku Gradišku noću 31. decembra 1943. / 1. januara 1944. godine.

Naša 2. četa 2. bataljona, čiji je komandir bio Dragoja Gavranović, dobila je zadatak da zauzme položaj između Bosanske Gradiške i 15. kilometra. Na tom kilometru, u vidu predstraže i spoljnog obezbjeđeša garnizona od Kozare, neprijatelj je držao jednu satniju domobrana. U sklopu napada na Bosansku Gradišku, zadatak Naše 2. čete bio je da onemogući ovoj jedinici da se spoji sa glavninom svojih snaga u Bosanskoj Gradiški.

Naše jedinice su veoma brzo napredovale. Neprijatelj je najveći otpor davao u centru grada, kod mosta na Savi. Pred samo svitanje grad je oslobođen, osim nekoliko zgrada u najužem rejonu oko mosta, gdje se vodila odlučujuća borba. Domobranska satnija na 15. kilometru, za sve vrijeme napada na Bosansku Gradišku bila je mirna, tako da smo pomišljali da se nije možda negde izvukla. Ni metak nije opaljen sa te strane.

Dok smo bili na položajima, cijelu noć se oko nas vrzmao neki sitan i okretan starčić. Od šega smo ispočetka malo zazirali, a poslije, kada smo saznali da se nalazimo u njegovoj kući, sve češće smo sa šim razgovarali. Starac nam je ispričao da se u utvrdešu nalazi satnija domobrana, da su u šemačkim uniformama, da ih ima oko stotinu, a pored pušaka, automata i mitraljeza imaju i dva teška mitraljeza i jedan top i tako dalje. Rekao je da im je komandir Jozo Smerdo sa kojim se on često nalazi.

Napisali smo vrlo miroljubivo pismo. Naime, satniku smo čestitali Novu 1944. godinu, a zatim smo izložili situaciju u Bosanskoj Gradiški i predložili da se preda sa satnijom i naoružanjem. U protivnom, bićemo prisiljeni, nakon brzog oslobađaša Bosanske Gradiške, da se sa svim

snagama okomimo na njegovo uporište. Na kraju smo predložili da, ako želi, može sa još jednim pratiocem doći na pola puta između nas i njih, gdje će sa naše strane biti upućena dva druga radi pregovora.

U cik zore poslali smo čičicu sa pismom satniku. Satnik se brzo vratio. Saopštio nam je da satnik želi da pregovara. Dogovorili smo se u komandi čete da ja sa jednim drugom pođem, jer je trebalo da komandir sa četom ostane na položaju. Iako nije bilo dovoljno vremena za temeljitu pripremu za pregovore, a posebno za naše obezbjeđenje, ipak smo nešto preduzeli. Određen je Žaco (tako smo zvali jednog starog borca, kome sam, na žalost, zaboravio ime) koji je bio najbolji strijelac u četi, da se postavi iza jednog ivičnjaka sa puškomitraljezom. Ako bi na zbornom mjestu gdje nije bilo udaljeno više od 400 metara, došlo do kakve gužve, Žaco je trebalo da interveniše.

Bilo se već prilično razdanilo. Sa automatima u rukama i otkočenim pištoljima krenuli smo na pregovore. Istovremeno su se i od bunkera u neprijateljskom uporištu odvojile dvije osobe i cestom uputile prema nama. Međutim, odmah iza njih pojavila se još jedna, treća, osoba, koja ih je pratila na kratkom odstojanju. Imajući veliko povjerenje u puškomitraljesca Žacu, nisam reagovao sve dok nismo prišli na kraće odstojanje.

Pozvao sam satnika Jozu, pitajući zašto idu s njima kada je bio dogovor da dođemo po dvojica. Jozo je odgovorio da su samo njih dvojica. Kada sam pokazao na trećega koji se nalazio dvadesetak metara iza njih, satnik se stvarno iznenadio i počeo vikati na domobrana, pridošlicu. No, ovaj je, ne zaustavljajući se, prošao pored satnika sa riječima: „Pregovaraj ti sa svojim ćaćom. U mene je kod kuće četvero djece, idem ja ovamo.“ Prošao je pored nas i otišao da se preda.

Prilikom razgovora Jozo je izrazio želju da se lično uvjeri da li smo zauzeli Bosansku Gradišku, dodavši kako se čuje još neka pucšava. Pristali smo i odveli ga kroz naš položaj u štab brigade u zgradi gdje se doskora nalazio štab neprijateljske bojne kojoj je pripadala i Jozina satnija. Tu sam Milanu Vrhovcu, komesaru brigade, iznio slučaj oko Joze i šegove satnije. Poslije toga Vrhovac je u kratkom razgovoru vrlo brzo uvjerio satnika u neophodnost predaje. Na tome se sav razgovor oko predaje završio.

Pošli smo nazad. Komesar Vrhovac zadržao me je samo kraće vrijeme, insistirajući da što prije izvršimo zadatke oko razoružavanja domobranske satnije, jer se most na Savi prema Staroj Gradiški ne može zauzeti i srušiti.

Zato prijeti opasnost da sa te strane stigne veće pojačanje neprijatelju koji bi nas ubrzo mogao potisnuti i natjerati na odstupanje preko Lijevča polja prema Kozari.

I stvarno, na naše insistiranje i lično uvjeravanje satnika Smerde, tek što je otišao, počelo je postrojavanje satnije. Sve smo to posmatrali i čuli satnikovo komando- vaše. Krenuli su uskoro prema nama. Naša četa je skočila na noge. Skakali smo od radosti.

Satnik je doveo satniju u najvećem redu. Oštrom komandom je zaustavio, okrenuo frontom prema komandi naše čete. Stajali smo na širokoj cesti. Vojnički je raportirao komandiru da predaje satniju sa 110 domobrana, a on je bio sto jedanaesti, sa toliko pušaka, nekoliko puškomitraljeza, automata, pištolja, dva teška mitraljeza, ogromnom količinom municije i jednim kamionom.

Saopšteno im je da odlože oružje u kupe. Ispraznili smo oružje i sa ostalim naoružanjem, opremom i municijom, sa kamionom koji je vozio njihov šofer, u pratnji nekoliko naših boraca, uputili u Podgradce, prema Kozari. Razoružane domobrane, takođe sa pratnjom od nekoliko boraca, uputili smo pješice prema Kozari. Pratiocima smo skrenuli pažnju da se što brže kreću, jer smo pretpostavljali da će i nama uslijediti skoro povlačenje pod borbom.

Sve ljudstvo, naoružanje, municija i oprema stigli su na vrijeme u Kozaru. Satniku Jozi Smerdi nismo čak oduzeli ni oružje. Predao je satniju, pa smo ukazali i poštovanje prema njemu kao oficiru.

Domobranci koji su se ovom prilikom predali, a izrazili su želju da ostanu u partizanima, mogli su da ostanu kod nas. Oni koji su željeli da se vrata kućama pušteni su i omogućeno im je da idu svom domu. Ove koji su ostali kod nas rasporedili smo po četama, kako ne bi bila veća grupa u jednoj jedinici. Kasnije su mnogi postali dobri borci, pa i starješine.

Satnik Jozo Smerdo izrazio je želju da ostane u našoj četi. Štab brigade dozvolio mu je to. Nama je skrenuta pažnja da ga pripazimo, jer su uslovi života u partizanima mnogo teži, a on kao domobranski oficir nije imao dovoljno snage da se snađe i prilagodi novom, partizanskom životu. I stvarno, Jozo je išao sa nama stalno. Njegovo uglađeno oficirsko odijelo se sve više cijepalo. Kretali smo se po raskvašenim putevima i čizme su mu se počele raspadati.

Poslije smo se nalazili na položaju iznad Bosanske Dubice. Bilo je to u proljeće 1944. godine. Toplješe snijega i kiše još više je učinilo puteve neprohodnim. Uslovi života bili su teški. Nama, partizanima, koji smo se na

to navikli, nije smetalo. Međutim, Jozi je to bilo neizdržljivo. Odijelo mu je sve lošije izgledalo. Na šemu je to nekako bijedno djelovalo.

Osjetili smo da Jozo teško podnosi partizanski način života. Počeo je da traži da ide sam u izviđanje, da odlazi u patrole, posebno onih dana kada smo se nalazili poviše Bosanske Dubice, na Kruškovcu, odakle se veoma lijepo vidjelo neprijateljsko uporište. Da ne bi osjetio našu sumnju i nepovjerenje, upućivali smo ga sa našim borcima u patrole, na izviđaše i slično. Već je bio mart. Smatrali smo da ga možemo i samoga uputiti na izviđanje. Jednog dana predugo se tamo zadržao. Uputili smo borca da provjeri što je sa Jozom. Vojnik koga smo poslali uskoro je dotrčao i obavjestio nas da je primjetio kako Jozo trči prema neprijateljskom uporištu u Bosanskoj Dubici.

Blagoja MIODRAG

U SANITETU 2. BATALJONA KOZARSKOG NOP ODREDA I 11. KRAJIŠKE NOU KOZARSKE BRIGADE

Pod kraj maja 1943. godine, 5. krajiška NOU kozarska brigada krenula je u srednju Bosnu. Rastala sam se od boraca brigade i ostala u novoformiranom Kozarskom odred.

Štab odreda sačinjavali su: Dragan Marin komandant, Milan Vrhovac politički komesar, Ljuban Crnobrnja zamjenik komandanta i Vaso Petrović zamjenik političkog komesara.

U prvo vrijeme živjeli smo u potkozarskim selima prema Bosanskoj Gradiški. Pretežno uz Kozaru. Bilo je vrlo teško. Nismo imali ništa od sanitetskog materijala. Trebalo je čekati dok nešto stigne preko veza iz gradova. Komesar odreda Milan Vrhovac zadržao me je u štabu da se malo oporavim. Uvijek je imao razumjevanja za ljudske potrebe. Razgovarao je sa borcima i imao za njih toplu drugarsku riječ. Tu se nalazila i njegova drugarica, Mica Vrhovac. Oboje su se istinski brinuli oko mog ozdravljenja.

Nakon oporavka tražila sam da me upute u čet. Mogla sam da im prišivam dugmad, perem veš, pravim petokrake i oznake za činove. Upućena sam u čet. Miloša Kasabašića, u kojoj je tada komesar bio Smail Šerić, a njegov zamjenik Milan Subotić. Bila sam bolničarka.

Sa mnom su bile još dvije drugarice. Jedna je bila Hatidža Burazorović, rodom iz Prijedora, veoma mlada i zgodna djevojka. Nije željela da bude bolničarka. Tražila je da se bori sa puškom u ruci. Poginula je u jednoj akciji prema Bosanskoj Gradiški. Hatidža je bila veoma smjela i odvažna. Druga je bila Stojanka, rodom iz Lijevča polja. Žao mi je što sam joj zaboravila prezime.

U prvo vrijeme nas tri drugarice brinule smo se o borcima u čet. Prale smo veš, krpile, a što je najvažnije, borile smo se protiv vaški. Pravile smo petokrake, uređivale sobe gdje su spavali itd. To je za nas bilo zadovoljstvo, veće nego da smo bile u štabu odreda.

Uslijedilo je i formiranje bataljona. Tada sam upućena na dužnost referenta saniteta u 2. bataljon. Štab su sačinjavali: Branko Popović komandant, Brane Kovačević politički komesar, Mlađo Stanić zamjenik komandanta i Slavko Havić zamjenik političkog komesara. Svi su mi oni bili od ranije poznati. Među njima se posebno isticao komandant Popović. Bio je ne samo energičan, nego i odvažan i hrabar.

Ostali su mi u sjećanju mnogi borci iz ovog bataljona a najviše Gojko Babić komandir jedne čete. Bio je nevjerojatno hrabar. Borci su ga cijenili i voljeli. Kada bi se išlo u akcije, znalo se da će Gojkova četa izvršiti zadatak. Jedno vrijeme komesar ove čete bio je Milan Trnić, a zamjenik komandira Branko Bjelovuk, jedan od najhrabrijih boraca u bataljonu. Zamjenik komesara čete bio je Milan Borovnica koji je kasnije poginuo kao komesar čete. Među komandirima četa bio je i Dragoja Gavranović, zatim Rade Batić, kasniji komandant bataljona u 11. brigadi. Rade se posebno isticao. Uvijek miran i staložen za svakoga je imao lijepu riječ. Komandir čete Lazo Predojević Mrkoš bio je poznat kao junačina. Komandni kadar našeg bataljona bio je zaista takav da su nam, tako rekuć, mnogi zavidjeli.

Sanitet u bataljonu u onim uslovima, kada je teško bilo doći do neophodnog materijala, ipak je uspješno djelovao. Poslije odlaska Brane Kovačevića, za komesara bataljona imenovan je Slavko Havić, a za njegovog zamjenika Mirko Predojević. Havić je dobro poznao teren na kome je djelovao bataljon. Tu je radio još 1941. godine, kada se nalazio u štabu odreda. Povezivao se sa narodom i odbornicima, partijskim radnicima na terenu. Hrane smo imali

dovoljno zahvaljujući ljudima na terenu.

Pored hrane dobijali smo ponešto i sanitetskog materijala. Snabdjevene su i bolničarke u četama. Ostale su mi u sjećanju neke drugarice koje su obavljale bolničke poslove. Jedna od njih bila je Desa Dragaš, koju smo zvali Dosa. Rodom je od Bosanske Dubice. U jednoj četi bila je bolničarka Milja Lekić, rodom iz Lijevča polja. Bile su tu i Stevka Jović, Olga Repajić, Stana Tubin, Zora Banjac i Milja, rodom od Bosanske Dubice.

Svaka bolničarka imala je svoj sanitetski materijal. Nosile su ga u torbicama. Kao dezinfekciono sredstvo alkohol je zamjenio rakiju. Pred pripremu svake akcije održavala sam sastanke sa čestim bolničarkama i nosiocima ranjenika. Govorilo se o merama i poslovima za što bolje izvlačenje ranjenika i pružanje prve pomoći.

Bilo je više veoma uspješnih akcija bataljona. Branko Popović i Slavko Havić često su samoinicijativno pripremali i izvodili akcije. Jedna takva, vrlo smjela akcija, bila je na Verića polju. Tu se kraće vrijeme zadržala neka njemačka jedinica. Štab bataljona je odlučio da bez znanja štaba brigade izvede napad. Bio je dan, vrijeme kada je bilo teško iznenaditi Nijemce. Pošli smo i usred bijela dana munjevito napali. Na naše veliko zadovoljstvo akcija je uspjela. Istina, imali smo nekoliko ranjenih i jednog poginulog. Mislim da se zvao Gojko Babić. Bio je desetar u 3. četi. Njegov brat Duško bio je sa njim u istoj četi. Sve ranjenike i poginulog borca smo iznijeli.

Vraćali smo se radosni, a i tužni zbog poginulog druga. Kada smo već biti bliže logoru bataljona, susreli su nas komandant i komesar brigade, Miloš Šiljegović i Milan Vrhovac.

Bilo je još akcija. Znam da smo učestvovali u napadu na Omarsku. Proveli smo čitavu noć pod neprijateljskom vatrom. Uporište je bilo jako utvrđeno i ograđeno bodljikavom žicom.

Posebno su bile uspješne akcije prema željezničkoj komunikaciji Prijedor — Baša Luka i dalje od Prijedora, prema Bosanskom Novom. U brigadi je bio jedan veoma istaknuti miner Jozo, rodom od Makarske. On je umješno postavljao mine između željezničkih šina.

U napadu na neprijateljsku kolonu koja se kretala od Prijedora prema Bosanskom Novom, učestvovao je i naš 2. bataljon. Ovoga puta sa nama je bio i Ilija Bursać, sekretar Sreskog komiteta KPJ za srez Prijedor. Na žalost, pred sam završetak akcije Ilija je poginuo. Svima nam je bilo teško što smo izgubili takvog rukovodioca.

Pod kraj jula 1944. bataljon je imao težak gubitak: u Sani se utopio komandant bataljona Branko Popović.

Komesar bataljona Slavko Havić, u jesen 1944. godine, otišao je za komesara 8. krajiške brigade. Bilo je više kadrovskih pomjeranja, naročito u štabovima bataljona i komandama četa.

Tada sam postavljena na dužnost zamjenika referenta saniteta u brigadi. Referent je bila Jovanka Bajić - Maran. Ona je uskoro otišla na novu dužnost u Sanski Most, pa sam tako imenovana za referenta saniteta u brigadi.

Organizacija saniteta u brigadi bila je veoma dobra. Na tome je vrlo uspješno radio doktor Ivo Šalek.

Ostala mi je u posebnom sjećanju pažnja odvažnih boraca izviđačke čete komandira Stojana Grujičića Jaruge.

Kada su se vraćali iz jedne akcije donijeli su mi naliv-
-pero. Bilo mi je potrebno, jer sam poslije svake akcije pi- sala
opširan izvještaj o ranjenicima, težim i lakšim, gdje se nalaze,
kako su prošli i slično.

Odlazila sam u štab divizije na sastanke. Tamo je ru- kovodilac
saniteta bio Josip Krešo. On se veoma pohvalno izražavao o radu našeg
saniteta. Cijenio je i rad ostalih drugarica, Vlaste Lenardić, referenta saniteta
iz 8. kra- jiške brigade, Anđelke Tubin, referenta saniteta iz 6. kra- jiške
brigade.

U našem 4. bataljonu referent saniteta bio je Nuriya, kome sam
prezime zaboravila. Bio je veoma dobar i stručan. Bio je već stariji
čovjek. U 2. bataljonu referent saniteta bila je Stevka Jović, a
poslije Olga Repajić. Olga se sva unosila u posao. Brinula se o
svakom borcu ulažući maksi- mum truda. U ovom bataljonu isticale
su se bolničarke Du- šanka Prpić i Jovanka Lončar. U 1. bataljonu
referent sa- niteta bila je Olga Dujmović koja je došla iz 8. krajiške
brigade, a u 3. bataljonu Milja Novaković. U ovom bataljonu isticala
se bolničarka Anka Vujčić.

Pored bolničarki i referenata saniteta, u brigadi je bilo i
drugarica istaknutih boraca. Jedna od ših je Milja Bijelić, udata
Vuković. Ona je bila poznata kao veoma hra- bra. Odlučeno je da se
Milja povuče iz čete, jer smo se pla- šili da će zbog izvanredne
hrabrosti poginuti. Povučena je na dužnost rukovodioca SKOJ-a.
Opet je stalno bila na terenu, među borcima. Još u toku rata je
odlikovana Par- tizanskom zvijezdom III stepena, a dobila je i
ličnu po- hvalu druga Tita.

Isto tako kao borac isticala se i Vuka Kučuk, iz 3. ba- taljona. I ona je
odlikovana Partizanskom zvijezdom III stepena. Kao borac ranjena je u
ruku.

Među hrabrije žene spada i Stana Oljača. Ona je bila u
našoj izviđačkoj, odnosno, udarnoj četi. Stana je željela samo da
bude borac i da ide u akcije. Istina, ukazala bi i pomoć kad je bilo
potrebno, previla bi ranjenog borca, ali htjela je da bude samo borac i
ništa više.

Slična pomenutim drugaricama bila je i Hatidža Bura- zorović,
djevojka iz Prijedora. Koliko se sjećam, bila je jedinica u majke.
Još dok smo bile skupa u četi, Hatidža nikako nije htjela da bude
bolničarka, već borac sa puškom u ruci. Bila je lijepo građena,
čvrsta, snažna, puna poleta. Poginula je u napadu na Bosansku
Gradišku.

Mileva VUJČITH - KUSONITH

FORMIRANJE 3. BATALJONA 11. KNOU KOZARSKE BRIGADE I NJEGOVI RATNI PUT U 1943. GODINI

Od prezdavelih Kozarčana iz 1., 2., 5. i 12. krajiške NOU brigade koji su bili rašeni ili su болоvali od ti- fusa i na taj način izostali iza svojih brigada, formiran je na Kozari, koncem juna 1943, 3. bataljon Kozarskog NOP odreda. Prvi štab ovog bataljona sačinjavali su komandant Đuro Vučenović Busen, politički komesar Milan Kalinić, zamjenik komandanta Milan Novaković (poginuo), zamjenik političkog komesara Pavle Marin, intendant Vajo Đurašinović i referent saniteta Milja Novaković. U prvoj četi bio je komandir Rajko Gavrilović, politički komesar Smail Šerić, zamjenik komandira Vid Sladojević (poginuo) i zamjenik političkog komesara čete Milan Subotić. U dru- goj četi komandir je bio Pero Bokan, politički komesar Milan Boššak (poginuo), zamjenik komandira Milan Kača- venda i zamjenik političkog komesara Drago Karasijević. U trećoj četi komandir je bio Mihailo Kovačević, poli- tički komesar Jovica Kos i zamjenik komandira Miloš Kondić.

Borački sastav ovog bataljona i niži rukovodioci (vod- nici, vodni delegati i desetari) pretežno su bili rodom iz Lijeve polja, zbog čega je ovaj bataljon i tretiran kao li- jevčanski. Mnogi omladinci, među kojima je bilo dosta Mu- slimana, dolazili su iz Bosanske Gradiške i Lijeve polja u bataljon, da se kao dobrovoljci bore u redovima NOV i POJ protiv okupatora.

Prilikom formiranja 11. KNOU brigade, septembra 1943. 3. bataljon je ušao kompletan u sastav brigade, tako da je zadržao i svoj raniji redni broj koji je nosio u Ko- zarskom odred.

Na dan formiraša brigade, u bataljonu su izvršene manje kadrovske promjene. Za zamjenika komandanta došao je Stevan Jašetović, a za zamjenika političkog komesara Jo- vica Kos. Bilo je još nekih maših promjena kod komandi četa i vodova.

U danima ulaska u sastav 11. KNOU brigade, 3. bataljon Ze brojao 263 borca. Od naoružanja je imao: 1 bacač ručni, 7 puškomitraljeza, 1 automat, 125 pušaka, 9 pištolja i 45 ručnih bombi. Pored naoružanja imao je 2 jahača i 9 tovar- nih konja, 2 kožna sedla i 5 samara.

Tada je u bataljonu bilo oko 50 članova KPJ, 51 član SKOJ-a i 16 kandidata za članove Partije. Znači, bilo je organizovano oko 117 boraca i starješina, odnosno, više nego svaki treći čovjek u bataljonu bio je član KPJ, SKOJ-a ili kandidat za člana Partije. Ta snaga je ovom bataljonu davala polet, disciplinu, udarnost, poštovanost, borbe- nost i političku svijest.

Sve do formiranja 11. brigade, čete 3. bataljona dejstvo- vale su uglavnom na teritoriji Lijevča polja. Tu su izvele nekoliko zapaženih akcija. U to vrijeme štab bataljona se najčešće nalazio oko Gornjih Podgradaca, dok su čete bile u rejonima sela Grbavci, Donji Podgradci, Trebovljani, Ja- blanica i Vojskova.

Odmah po formiranju brigade bataljon je prebačen na sektor Prijedora i Bosanskog Novog. To je učinjeno iz dva razloga: ovdje je bataljon imao više mogućnosti da ispolji dejstvo na neprijateljska uporišta na pruži Baša Luka — Prijedor — Bosanski Novi — Dobrljin, i drugo, trebalo je da se borci i starješine privikavaju na pokrete i dejstva na drugim terenima.

Tako su čete 3. bataljona već prvih dana oktobra uče- stvovala u rušežu 3,5 kilometara željezničke pruge između Prijedora i Bosanskog Novog.

Na ovom sektoru bataljon je ostao sve do 10. oktobra, kada je krenuo u pravcu Bosanske Dubice.

U vrijeme pripremanja napada 11. brigade na posadu u Bosanskoj Dubici, 3. bataljon je dobio zadatak da se prebaci U Pucare.

Dvanaestog oktobra komandant i politički komesar bili su na komandantskom izviđanju, gdje su, pored pismenog, do- bili i usmeno naređenje za napad. Bataljon je dobio detaljno razrađen zadatak za napad na Bosansku Dubicu i način dejstva u pojedinim fazama borbe. Napao je neprijatelja u Bosanskoj Dubici sa istočne strane, uz desnu obalu Une, sa pravcem dejstva cestom Orahova — Bosanska Dubica. Imao je zadatak da razbije i uništi odbranu na mostu na rječici Crnac, a zatim, da što prije produži dejstvo i izbije na most na Uni u gradu, gdje je trebalo da se spoji sa ostalim jedinicama brigade.

Poslije povratka sa komandaitskog izviđanja izveli smo komandire i političke komesare četa na teren i na licu mjesta utanačili pravce napada četa i dali im detaljne za- datke. Na ovom izviđanju u bataljonu je formirana udarna grupa, jačine dva voda, na čijem se čelu nalazio Stojan Su- botić. Grupa je dobila zadatak da se kreće na čelu borbenog poretka bataljona. Trebalo je jurišem da zauzme most na Crncu i na taj način omogućiti ostalim snagama upad u Dubicu.

Jedna četa je dobila zadatak da se kreće odmah iza udarne grupe, vatrom potpomaže dejstvo udarne grupe i pro- širuje njezin uspjeh. Druga je dobila zadatak da dijelom snaga obezbjeđuje napad bataljona sa pravca Gradina — Ja- senovac, a dijelom da bude u bataljonskoj rezervi. Poslije izviđanja, komande četa vratile su se u jedinice, gdje su izvršene i posljedše pripreme za napad. Sve što nije bilo direktno potrebno za ovu borbu ostavljeno je u selu i jedi- nice su krenule prema Bosanskoj Dubici.

U zapadnom dijelu sela Klekovci, komandiri četa su upoznali komandire vodova sa zadatkom svakog voda. Odatle su čete krenule u napad, izlazeći na svoje jurišne polo- žaje. Tačno u određeno vrijeme, 12. oktobra 1943. 3. bataljon se nalazio na svojim položajima, spreman da na dati znak krene na juriš.

Kada je artiljerija 11. brigade, iz rejonu Kruškovca, otvorila vatru po položajima u Bosanskoj Dubici, udarna grupa 3. bataljona izvršila je juriš na neprijateljsku je- dinicu koja se nalazila na mostu na Crncu. U prvom naletu grupa je uspjela da ovlada bunkerom na mostu, prokrči ži- čanu prepreku -na cesti i na taj način omogućiti ostalim jedinicama bataljona da pređu ovu rječicu i ovladaju prvim borbenim položajima neprijatelja u tom rejonu.

Poslije ovog uspješnog proboja, jedinice bataljona su energično krenule na izvršenje slijedećeg zadatka, tako da je udarna grupa produžila dejstvo uz desnu obalu Une (da- našnja obala Avde Thuka), da bi što prije izbila do mosta na Uni. Treća četa je produžila napad cestom Orahova — Dubica u pravcu zgrade gdje se ranije nalazila banka, sa zadatkom da se u tom rejonu spoji sa ostalim jedinicama brigade koje su dejstvovala lijevo od ovog bataljona. Rezerva bataljona kretala se za 3. četom.

Za kratko vrijeme udarna grupa je stigla do današnjih zgrada Doma zdravlja, gdje je daljše napredovanje zaustav- ljeno jakom vatrom iz zgrada tadašnjeg zatvora i kotara (da- našnje opštinske zgrade). U tom vremenu 3. četa je stigla do blizu zgrade banke, gdje je i zaustavljena. U kraćem, ali

vrlo oštrom okršaju, neprijatelj je savladan u zgradi ban-ke i na taj način snage bataljona spojile su se sa jedini- cama našeg lijevog susjeda. Neprijateljske snage iz ovoga dijela grada su protjerane.

Napredovaše udarne grupe i dalje je ometano jakom va- trom, te je štab bataljona odlučio da na ovom pravcu upo- trebi i rezervu. U samo svanuće udarna grupa, ojačana re- zervom bataljona, izvršila je još jedan juriš na neprija- telja u zgradi zatvora i kotarskom načelstvu, ali ni taj juriš nije uspio. Neprijatelj je davao grčevit otpor iz utvrđenja koja je još ranije pripremio za odbranu.

Negdje oko 10 sati u grad je privučena brigadna arti- ljerija. Uz njeno i dejstvo ostalih jedinica brigade, čete 3. bataljona izvršile su juriš. Tada su zauzeta i ova po- sljednja uporišta neprijatelja u Bosanskoj Dubici. Tako su ovaj grad po prvi put oslobodile 13. oktobra 1943. jedinice

11. KNOU brigade.

Odmah po slamanju otpora neprijatelja, jedinice bri- gade, izuzev 3. bataljona, povučene su iz grada i upućene u okolna sela. Po naređenju štaba brigade, 3. bataljon je ostao u gradu sa zadatkom da obezbjeđuje evakuaciju ratnog pli- jena i ostale opreme. Bataljon je ostao u gradu sve do 15. oktobra, kada je i on povučen, a neprijatelj je toga dana po- novo ušao u grad i počeo da posjeda porušene i popaljene bunkere oko grada.

U ovoj borbi brigada je zarobila 128 neprijateljskih vojnika, dva narednika, jednog zastavnika i pet oficira. Zapliješene su 322 puške, 7 puškomitraljeza, 3 teška mi- traljeza, 3 minobacača, 15 automata i mnogo drugog ratnog materijala. Na Uni je porušen most.

U ovoj borbi 3. bataljon nije imao gubitaka.

Poslije povlačenja iz Bosanske Dubice bataljon se pre- bacio na teren Omarska — Prijedor, gdje je u nekoliko na- vrata učestvovao u rušenju željezničke pruge na ovoj rela- ciji. Na tom terenu je ostao sve do konca oktobra. U to vri- jeme, pored manjih i uspješnih akcija na neprijateljske objekte, u bataljonu je izvođena i vojnostručna nastava.

Pošto je uskoro predstojao pokret sa Kozare, održa- vana je sa borcima i starješinama politička i partijska priprema, kako bi pokret što bolje uspio. Naravno, borci i niže starješine nisu znali nešta o pokretu, ali se sa šima u vezi s tim radilo. I najzad, tih dana izvršene su i neke kadrovske promjene. Ja sam postavljen za komandanta bataljona, a na mjesto zamjenika komandanta došao je Rajko Gavrilović. Bilo je još promjena u komandama četa i vo- dova.

Noću 27/28. oktobra bataljon je, u sastavu ostalih jedinica 11. brigade, krenuo sa terena Kozare na teren Podgrmeča. Bio je ovo prvi pokret 3. bataljona sa terena Kozare. Imajući odranije iskustvo da se Kozarčani teško pokreću sa Kozare, u jedinicama su još ranije vršene političke pripreme. Sa svim članovima Partije i SKOJ-a održani su sastanci, na kojima je pretresano ovo pitanje. Svaki skojevac i član Partije bio je zadužen da o tome porazgovara sa ostalim borcima i da im predloži teškoće koje predstoje u ovom pokretu. Četama i samostalnim vodovima naredeno je da borce koji su nesposobni za pokret upute u brigadnu ambulantu koja ih je upućivala u bolnicu u Kozari, ili u Kozarski odred. Isto tako im je naredeno da se borci raste- rete nepotrebnih stvari.

Tako je 3. bataljon spremno dočekao ovaj pokret i spremno ga izvršio. Noću 29. oktobra bataljon se prebacio preko Sane u rejonu sela Svodna — Petkovac i produžio preko Vitasovca i Radomirovca u pravcu Potkališa.

Na teritoriji Podgrmeča bataljon je ostao sve do pred kraj novembra. U međuvremenu nisu sa neprijateljem vođene veće borbe. U sastavu ostalih jedinica brigade bataljon je noću 6/7. novembra napao neprijateljsko uporište u Rudinama i Čulića Brdu. Ovaj napad nije uspio zbog toga što je neprijatelj sa tenkovima izvršio protivnapad od Bosanskog Novog. Sem ove akcije, vođeno je još nekoliko borbi protiv neprijateljskih jedinica koje su iz Prijedora pokušavale da se probiju u pravcu rudnika JBubije i Sanskog Mosta.

Noću 23/24. novembra bataljon se ponovo prebacio preko Sane na teren Kozare i smjestio u selo Prusce. Dvadeset i petog novembra u ovom selu je održano savjetovaše starješina bataljona, na kome je konstatovano da je disciplina, za vrijeme bavljenja na terenu Podgrmeča i prilikom forsiranja Sane bila vrlo dobra. Isto tako je konstatovano da u toku mjeseca nije bilo ni jednog pokušaja dezerterstva. Na tom sastanku je zaključeno da su borci i starješine spremni, i vojnički i politički da se bore i na svim terenima naše zemlje. To su dokazali jednomjesečnim boravkom i bor- bom na teritoriji Podgrmeča.

Čitav decembar čete 3. bataljona provele su blizu željezničke pruge Ivaška — Prijedor — Bosanski Novi — Dobrljin. Tu su imale nekoliko uspješnih akcija na ruševima pruge i drugih objekata. I ostale jedinice 11. brigade napadale su ovu prugu, tako da je bila totalno porušena i onesposobljena za dužu upotrebu.

Dvadeset osmog decembra jedinice 3. bataljona nalazile su se u Vodičevu, dok je štab bataljona sa jednom četom bio u Pruscima. Toga dana, pred samo veče, štab bataljona je dobio naređenje od štaba brigade: „Treći bataljon sa svim svojim jedinicama da se hitno prebaci u rejon Gorši Pod- gradci, gdje će dobiti novo naređenje." Odmah su čete pri- kupljene u Pruscima. Borcima je podijeljena večera, a ko- mandama četa izdato naređenje za pokret. Još u toku iste noći čete su krenule u određenom pravcu i već 31. decembra osvanule su u selu Dragelji. Tu su se razmjestile za odmor.

Na dan 31. decembra, komandant i politički komesar bataljona prisustvovali su sastanku u štabu brigade koji se toga dana nalazio u Grbavcima. Tu su bili i komandiri i politički komesari samostalnih četa. Ovdje su potčinjeni štabovi i komande obavješteni o skoroj operaciji na Banju Luku i Bosansku Gradišku.

Miloš Šiljegović, komandant brigade, detaljno je iz- nio cilj i značaj akcije. Između ostalog, rekao je da napad na Bosansku Gradišku ulazi u sklop operacije na Banju Luku, koju napadaju i ostale snage 5. bosanskog korpusa NOVJ, i da je cilj napada da se pomogne snagama Narodno- oslobodilačke vojske u istočnoj Bosni koje su ovih dana zahvaćene šestom neprijateljskom ofanzivom. U ovom na- padu učestvovalaće sve snage našeg korpusa, ojačane 3. kra- jiškom i 3. ličkom proleterskom brigadom.

Procjenjujući da će u napadu na Bosansku Gradišku najteži zadatak imati jedinica koja se bude kretala uz desnu obalu Save, komandant brigade je za napad na ovom pravcu zatražio dobrovoljce. Imajući u vidu da su borci i starješine našeg bataljona pretežno sa ovog terena i da im je ovaj pravac najpoznatiji, javili smo se da sa svojim bataljonom napadamo na ovom pravcu. To su komandant i po- litički komesar brigade sa zadovoljstvom prihvatili.

Zatim je komandant brigade izdao usmenu zapovjest za ovu akciju, u kojoj je, između ostalog, stajalo da 3. bataljon, kome se pridaje jedna minerska grupa iz inženjerijske čete brigade, napada Bosansku Gradišku sa istočne strane, uz desnu obalu Save, sa zadatkom da što prije ovlada objektima na spoljnom nasipu, a zatim energično produži napad u pravcu centra grada, oslobodi prilaze mostu na Savi i tako omogućiti minerskoj grupi da poruši most. Ukoliko bi do mosta stigli jednovremeno sa snagama našeg 1. bataljona, mi- nerske grupe oba ova bataljona će zajedničkim snagama da miniraju i poruše most. Pošto je 3. bataljonu najduži put do izvršenja zadatka, ostaviće sva teška oruđa i komoru u selu Dragelji pod komandom jednog oficira.

Poslije primljene zapovjesti krenuli smo hitno u svoj bataljon da bismo još u toku dana mogli izdati potčišenim naređenja za napad. Vrijeme je bilo vrlo kratko, put dug, a zadatak prilično delikatan. Bataljonsku komoru i teška oruđa (teški mitraljezi i teški minobacači) ostavili smo u prvi šumarak i krenuli na zadatak. Prije noći nije se moglo kretati kroz sela, jer bismo bili otkriveni i napad kompromitovan.

Put do prvih odbrambenih položaja bio je dug oko 15 kilometara. Trebalo ga je preći do ponoći, a vodio je kroz sela iz kojih je priličan broj ljudi bio u neprijateljskoj vojsci. Pored toga, moralo se preći i preko ceste Bosanska Gradiška — Baša Luka. Sve je to otežavalo jedinicama bataljona da na vrijeme stignu na zadatak. Krenuli smo usiljenim maršem, a na pojedinim mjestima i trčećim korakom, samo da na vrijeme stignemo do određenog cilja.

Uz veliki napor čete su uspjele da na vrijeme stignu do prednjih odbrambenih položaja neprijatelja i, tako reći, iz marševske kolone da pređu na juriš. Još u marševskoj koloni 1. četa koja se nalazila na čelu bataljona, naišla je na žičane prepreke pred nasipom. Ne razvijajući se u streljački stroj, u najvećem trku borci su prosto zgazili prepreku i uskočili u rovove i bunkere na samom nasipu. Neprijatelj je bio toliko iznenađen da nije uspio ni da otvori vatru.

Tako su se borci našeg bataljona odjednom našli na nasipu, uskakali u bunkere i hvatali neprijateljske vojnike koji su se čudom čudili šta se to sa njima događa. U tom prvom naletu zarobljeno je dosta domobrana. Zaplijenjen je 1 teški mitraljezi, 1 teški minobacač i nekoliko pušaka. Snage neprijatelja koje su uspjele da pobjegnu sa prednjeg nasipa, zaustavile su se na drugom koji je ranije bio pripremljen za odbranu. Sa ovog položaja neprijatelj je pružio vrlo jak otpor. Nasip na kome su se nalazile naše jedinice ubrzo je obasut jakim mitraljeskom i minobacačkom vatrom. Pošto smo za zaklone koristili neprijateljske bunkere i rovove, nismo trpjeli veće gubitke od te vatre. Koristeći ove rovove za kratko vrijeme, čete su se prikupile za dalji napad. Za to vrijeme i neprijatelj se uspio srediti i zaposjesti drugi nasip. Naš novi napad je dočekan vrlo jakim vatrom.

Štab bataljona i komande četa, znajući da nas dan ne smije zateći na ovom nasipu, naredili su svojim jedinicama da se iz svih raspoloživih oruđa otvori najjača mogućna vatra, a zatim da se energično krene na juriš. Poslije kratke, ali vrlo jake mitraljeske i pušane vatre, jedinice

su jednovremeno izvršile juriš i za kratko vrijeme zauzele i ove položaje, iz kojih se neprijatelj uspio povući u centar grada i zaposjesti nekoliko utvrđenih zgrada koje su odranije bile za to uređene. Naročito jaka odbrana bila je blizu mosta. Iz nekoliko zgrada u neposrednoj blizini mosta na Savi, neprijatelj je sprečavao našim snagama prilaz ka mostu.

U samo svitaše naše jedinice su izvršile i treći juriš i tom prilikom zauzele još nekoliko zgrada, ali se neprijatelj uspio održati u svega tri-četiri zgrade, iz kojih je pružao žilav otpor. Već tada su naše snage tučene vatrom i sa lijeve obale Save. Napad i juriše jednovremeno su izvodile i ostale snage 11. brigade.

U ovom jurišu obasuti smo jakom minobacačkom i mitraljeskom vatrom sa lijeve obale Save, tako da smo bili prisiljeni da se zaklonimo za zidove zgrada. U to vrijeme neprijatelju su stigla pojačanja preko mosta, iz Stare Gradiške. Još nekoliko puta naše jedinice su pokušavale da ovladaju zgradama koje je neprijatelj držao, ali u tome nisu uspjele. Tako je i dan osvanuo, a most na Savi nije porušen, što nam je bio jedan od glavnih ciljeva u napadu.

Treći bataljon, kao i ostali bataljoni brigade, ostali su u gradu sve do podne. Na ših je neprijatelj nekoliko puta jurišao, ali su naši bataljoni uzvraćali protivjurišem. U prvim popodnevnim časovima 3. bataljon, sa kojim se nalazio i načelnik štaba 11. brigade, Ljuban Crnobrša, dobio je naređenje od štaba 11. brigade da se povuče zapadno od ceste koja vodi od Bosanske Gradiške u pravcu Banje Luke. Prilikom povlačenja i prelaska preko ceste 3. bataljon i dio 4. bataljona sudarili su se sa neprijateljem na samoj cesti. U ovoj neprijateljskoj koloni bila su tri tenka i sedam kamiona punih vojnika. U kratkoj, ali vrlo žestokoj borbi naše jedinice su uspjele da vrate neprijatelja u pravcu Baše Luke i tom prilikom da zapale četiri kamiona. U ovoj borbi bataljon je imao dva poginula i dva ranjena druga.

U svim ovim borbama naša brigada je zarobila oko 90 neprijateljskih vojnika. Zaplijenjene su 92 puške, 5 puško-mitraljeza, 1 minobacač, 1 teški mitraljez. Ubijeno je oko

70 neprijateljskih vojnika i mnogo više ranjeno. Mi smo imali 11 poginulih i 61 ranjenog borca.

Đuro MILINOVITH

DOBILI SMO PRELAZNU ZASTAVU PETOG KORPUSA KAO NAJUSPJEŠNIJI BATALJON U BORBENOM TAKMIČENJU U LJETO 1944. GODINE

U proljeće 1944. godine štab 5. bosanskog korpusa NOV raspisao je u svojim jedinicama borbeno takmičeše između bataljona, po brigadama. Prema ustanovljenim normama, predviđeno je da onaj bataljon koji u toku tri mjeseca postigne najbolje rezultate dobije prelaznu zastavu.

Aprila 1944. štab 5. bosanskog korpusa dostavio je svim jedinicama Uputstvo o takmičešu. U šemu je, između ostalog, stajalo: cilj i način takmičeša, šta ono treba da obuhvata, kako prikupljati i voditi evidenciju o takmičenju, kako sačinjavati i dostavljati petnaestodnevne izvještaje. U štabovima bataljona i brigada trebalo je zadužiti ljude koji će voditi tačnu evidenciju o takmičenju po jedinicama. U štabu korpusa određena je komisija koja će prikupljati izvještaje. Ona je sabirala podatke po bataljonima i na kraju svakog tromjesečja donosila odluku, kojom je proglašavan najbolji bataljon i njemu je dodjeljivana prelazna zastava.

Takmičenje je počelo 1. aprila 1944. i trajalo do kraja juna.

Pošto je plan obuhvatao četiri sektora, iznijecu ih onim redom kako su i bile planom predviđene.

I VOJNIČKI SEKTOR je obuhvatao sljedeća питаša:

1. Koja će jedinica izvršiti više uspješnih akcija na neprijateljske posade i tom prilikom nanijeti im što veće gubitke uz što manje sopstvenih gubitaka.

2. Koja će jedinica napraviti neprijatelju što više uspješnih zasjeda i tom prilikom nanijeti mu što veće gubitke u ljudstvu i materijalu, uz što manje sopstvenih gubitaka.

3. Ko će više ubiti, raniti i zarobiti neprijateljskih vojnika.

4. Ko će više zaplijeniti oružja, municije i druge ratne opreme.

5. Koja će jedinica imati manje sopstvenih gubitaka (poginulih, ranjenih i nestalih boraca).

6. Koja će jedinica više porušiti, uništiti i onesposobiti lokomotiva, pruga, mostova, propusta, puteva i drugih objekata koji neprijatelju služe za saobraćaj.

7. U kojoj jedinici će biti bolja disciplina i bolji odnos između boraca i rukovodilaca.

8. Koja će jedinica obučiti više boraca da rukuju puškomitraljezom, teškim mitraljezom, lakim i teškim minobacačima, protivtenkovskim puškama, automatima i ostalim naoružanjem kojim jedinice raspolažu.

9. Ko će bolje obučiti borce i rukovodioce načinu dejstva i partizanskog ratovanja.

10. Ko će bolje obučiti kurire u brzini i tačnosti u prenošenju pismenih i usmenih naređenja i izvještaja potčišćenim i pretpostavljenim, u redovnim i vanrednim pri-likama i uslovima.

11. U kojoj će jedinici biti ispravnije i čistije oružje.

II POJITIČKI SEKTOR je obuhvatao sljedeća питаša:

1. Koja će jedinica bolje i sa većim uspjehom upoznati svoje borce i starešine o odlukama AVNOJ-a.

2. Koja će jedinica bolje i uspješnije upoznati svoje borce i starješine o odlukama ZAVNOBiH-a.

3. Koja će jedinica, o tim питаšima, održavati više četinih i bataljonskih konferencija. Na čijim konferencijama će biti uspješnija diskusija.

4. Koja će jedinica više dati pomoći narodu i narodnoj vlasti u sjetvi i drugim poljoprivrednim radovima.

5. U kojoj će se jedinici više opismeniti nepismenih boraca. U kojoj će jedinici više boraca naučiti četiri osnovne matematičke radnje.

6. U kojoj će se jedinici napisati više i sadržajnijih članaka za zidne i džepne novine.

7. Koji će bataljon izdati više sadržajnijih bataljonskih listova.

8. Koji će bataljon imati maše političkih i vojničkih prestupa i ispada, manje nediscipline.

9. U kom će bataljonu biti manje samovoljnog napuštanja jedinica.

10. Čiji će se borci i starješine pravilnije odnositi prema narodu i šegovoj imovini.

11. Koja će jedinica primiti više novih boraca.

12. U kojoj će jedinici novi borci biti pravilnije i bolje upoznati s ciljevima i značajju NOB-e.

13. Ko će bolje i pravilnije upoznati svoje borce i rukovodioce o ulozi i zadacima KPJ i SKOJ-a u NOB i partizanskim jedinicama.

III SANITETSKI SEKTOR je obuhvatao sljedeća pitanja:

1. Čije će bolničko osoblje prije i bolje da savlada davanje prve pomoći ranjenim i bolesnim borcima.

2. Čije će sanitetsko osoblje imati više i bolje sredstava sanitetski materijal.

3. U kojoj će jedinici biti manje oboljelih boraca i rukovodilaca.

4. U kojoj će jedinici ranjeni i bolesni borci i rukovodioci prije da budu izliječeni i vraćeni u svoje jedinice.

5. U kojoj će jedinici biti bolje zastupljena higijena i opšta čistoća kod boraca i uopšte.

6. U kojoj će jedinici borci i starješine redovnije da se kupaju i peru veš.

7. U kojoj će jedinici više boraca i rukovodilaca da se dobrovoljno ošiša.

8. U kojoj će jedinici biti čistija vojnička kuhinja i pribor za jelo.

9. U kojoj će se jedinici bolje i redovnije vršiti sanitetski pregledi.

10. Koja će jedinica imati u mjestu logorovaša urednije poljske klozete.

11. U kojoj će jedinici biti čistiji veš, odjeća i obuća kod boraca.

IV INTENDANTSKI SEKTOR je obuhvatao sljedeća pitanja:

1. Koja će jedinica imati bolju i redovniju boračku i stočnu ishranu.

2. Čije će intendantsko osoblje da se bolje i pravilnije odnosi prema borcima i starješinama.

3. U kojoj će jedinici intendantsko osoblje biti bolje obučeno u vršenju službe.

4. U kojoj će jedinici biti manje bosih i pocijepanih boraca.

5. Koja će jedinica izraditi više odjeće i obuće za borce.

6. U kojoj će jedinici biti bolje hrašeni i čišćeni tovarni, tegleći i jahaći koši.

7. Koja će jedinica više napraviti novog i popraviti starog tovarnog i teglećeg pribora (samara, amova, uzdi, ula- ra, kola i ostalog).

8. Koja će jedinica imati maše nažuljanih tovarnih i teglećih koša.

9. U kojoj će jedinici komora biti spremnija da u što kraćem vremenu bude gotova za pokret.

10. U kojoj će jedinici biti bolje organizovane zanat- ske radionice, neophodne za jedinicu, kao na primjer: kro- jačka, obučarska, potkivačka, berberska i druge.

11. U kojoj će jedinici biti maše neispravnog oružja.

12. Koja će jedinica imati više municije u rezervi. I tako dalje.

Pošto sam se za vrijeme takmičeša nalazio na dužno- sti komandanta 3. bataljona 11. KNOU brigade, reći ću ne- što o načinu sprovođeša takmičeša u mom bataljonu, a ona su bila slična i u ostalim.

Odmah po prijemu raspisa o takmičešu, u jedinicama ovog bataljona održani su skojevski i partijski sastanci po četama i samostalnim vodovima, na kojima je detaljno pro- rađeno Uputstvo o takmičešu. Poslije ovih sastanaka, po svim četama i vodovima održane su konferencije sa svim borcima i starješinama, gdje su detaljno upoznati sa uslo- vima takmičeša. Posebno je održan sastanak sa vodnicima, vodnim delegatima, komandama četa i štabom bataljona, gdje je do detalja prodiskutovano o načinu takmičeša. Svi borci i starješine, komunisti, skojevci i vanpartijci sa zado- voljstvom su prihvatili uslove takmičeša i dali obećanja da će se svi do jednoga svim srcem zalagati i boriti za osva- jaše prvog mjesta.

Poslije svega toga, u štabu bataljona je razrađen plan takmičeša koji je upućen svakoj četi i samostalnom vodu, a do detalja su ga upoznali svi borci i starješine. U planu je bilo detaljno razrađeno u čemu se takmiči i ko, šta i kada treba da radi, kako će se voditi evidencija i obavje- štavati štab bataljona.

Pošto su pripreme dobro izvedene, i takmičeše je mo- glo na vrijeme da počne i uspješno da teče.

Bataljon se tada nalazio prema Bosanskom Novom, od- nosno, držao je položaje od Dobrljina do Prijedora. Za vri- jeme prvog tromjesečja ovog takmičenja, bataljon je najviše vodio borbu sa neprijateljem na željezničkoj pruzi Do- brljin — Prijedor, tako da je u ovom periodu postigao do- bre rezultate u uništavanju lokomotiva, vagona, u rušešu pruge, ceste, mostova i drugih objekata, zatim, ubio, ranio

i zarobio mnogo neprijateljskih vojnika, zaplijenio dosta ratnog i ostalog materijala. Isto tako, o svim ostalim pitalnjima koje je ovo takmičenje tražilo, bataljon je postigao dobre rezultate.

Nakon završenog prvog tromjesečja, zahvaljujući jedinstvu, upornosti i nesebičnom zalaganju svih boraca i starješina, svih komunista i skojevaca, bataljon je postigao najbolje rezultate u 5. NOU korpusu, ja sam imao čast i zadovoljstvo da u ime svih boraca i starješina 3. bataljona 11. KNOU brigade, kao komandant bataljona, primim prvu prelaznu zastavu, koju mi je, u ime štaba 5. KNOU korpusa, predao komandant brigade Žarko Zgošanin.

Sljedeća tri mjeseca, na čelu kolone 3. bataljona violirala se prelazna zastava kojom su se borci i starješine i ovog bataljona i čitave 11. brigade ponosili. Svojim vijorešem na čelu kolone bataljona, zastava je govorila o uspjesima u takmičenju i mjestu ove jedinice među ostalim bataljonima 5. korpusa. Ona je davala još više elana svim borcima i starješinama u borbi protiv neprijatelja svih boja.

Početkom 1945. godine rastao sam se sa borcima i starješinama ovog bataljona. Oni su ovu jedinicu svrstali među prve bataljone 5. korpusa čiji broj nije bio mali. Oni su osvojili prvu prelaznu zastavu u ovom borbenom takmičenju i nosili je ponosno i zasluženno tri mjeseca iz borbe u borbu, iz pobjede u pobjedu.

Đuro MILINOVITH

U BORBAMA ZA OSLOBOĐENJE BOSANSKE GRADIŠKE

Pred napad na Bosansku Gradišku, krajem decembra 1943. primio sam dužnost komesara 1. čete u 3. bataljonu 11. krajiške NOU kozarske brigade. Komandir čete bio je Milan Kačavenda.

Četa je imala zadatak da napada od Srpca, uz desnu obalu Save. Naime, jedan dio čete sa kojim sam se ja nalazio, štitio je naše snage od Srpca, dok su ostali vodovi na čelu sa komandirskom četom imali zadatak da napadaju grad. Milan Borić sa minerskom grupom trebalo je da minira most na Savi. Napad je djelimično uspio, ali nismo mogli mini- rati most.

Vod sa kojim sam se nalazio na položaju razoružao je nekoliko domobrana. Ujutro rano morali smo se povući, jer su u pomoć neprijatelju stigle nove snage, pa je uz šihovu pomoć potisnuo naše dijelove iz grada. Negdje oko 9 časova poveo sam ovu grupu boraca da se izvučemo. Trebalo je preći cestu Bosanska Gradiška — Banja Luka. Kada smo prešli cestu iznad kanala, naišli smo na našu 2. četvu sa komandirskom Vicom Sladojevićem. Dok smo se ovdje zadržavali, postavljen je vod Branka Lukića radi zaštite prema Bašoj Luci. U to vrijeme naišla je motorizovana kolona Nijemaca, sa 12 kamiona. Na tom pravcu, prema Topoli, nalazile su se jedinice Liječanskog odreda, ali su se bile povukle, tako da su Nijemci izbili iznenadno kod nas. Počela je žestoka borba. Tu su poginuli Obrad Grahovac i Branko Rakas. Zarobili smo 7 neprijateljskih vojnika, a zapalili 3 njemačka kamiona. Zarobljeni šemački vojnici govorili su o tome kako ih prati sedam aviona od Baše Luke. Predložio sam komandantu 3. bataljona, Đuri Milinoviću, da se povučemo sa ovog mjesta što je on i prihvatio. Nalazili smo se u Vasića groblju, pored ceste Bosanska Gradiška — Baša Luka. Tek što smo odmakli od groblja naletjelo je nekoliko aviona i bacilo bombe na groblje. Tu je poginulo nekoliko boraca iz 4. bataljona naše brigade.

Povukli smo se prema Mašićima i tu malo zastali. Pristigle su nas jače neprijateljske snage koje su imale podršku tenkova. U borbi koja je vođena u Mašićima poginuo je komesar čete iz 4. bataljona, rodom iz Lijeve polja (zaboravio sam mu ime). Naš bataljon povlačio se dalje prema Grbavcima. Ovdje smo prenoćili, a zatim krenuli prema Bošanskom Novom. Smjestili smo se u jedno selo, možda Prusce, ili neko drugo. Uskoro nam javiše da nastupaju neprijateljske snage. Istrčali smo iz kuća i sukobili se sa šima. Ovdje nam je poginuo Uroš Karan, borac iz naše 1. čete. On je potrčao za neprijateljem preko nekog potoka, gdje je bio pogođen u čelo. Ostao je na mjestu mrtav. Bio je stari borac i komunista. Sahraniли smo ga na groblju u Jutrogušti.

Milan SUBOTIĆ

S TRETHIM BATALJONOM 11. KNOU BRIGADE U 1944. GODINI

Poslije napada na Bosansku Gradišku, naš 3. bataljon je povučen sa Liječva polja na teren bosanskonovskog sreza i usmjeren prema željezničkoj pruzi Prijedor — Bosanski Novi — Dobrljin. Tu je bataljon proveo skoro cijelu zimu i izveo nekoliko uspješnih akcija na neprijatelja.

Sredinom januara 1944. godine bataljon je popušen sa oko pedeset domobrana koji su zarobljeni ili su se predali našim jedinicama u borbi za Banju Luku i Bosansku Gra- dišku. Za prevaspitavanje ovih domobrana rađeno je mnogo, kako vojnički tako i politički, kako bi se što prije ospo- sobili da postanu dobri, poštteni i odani borci Narodno- oslobodilačke vojske. Pored ovih domobrana, u toku zime ba- taljon je još nekoliko puta popunjavan mobilisanim bor- cima sa Liječva polja, Kozarca i Omarske.

Ovdje ćemo iznijeti samo nekoliko važnijih akcija koje su jedinice 3. bataljona izvele na rušenju željezničke pru- ge i vozova u toku zime i proljeća.

Noću 27/28. februara 1944. jedinice 3. bataljona posta- vile su zasjedu kraj pruge Bosanski Novi — Dobrljin, u rejonu Vodičeva. Iste noći grupa minera iz minerskog voda brigade postavila je minu sa električnim paljenjem na prugu. Ujutro 28. februara prugom je naišla neprijateljska patrola. Ona nije uspjela da otkrije minu, niti čete koje su se nalazile u obližšim šumama i živicama uz prugu.

Oko 10 sati, od Dobrljina je naišao mješoviti voz. Kada su prednji točkovi lokomotive nailazili na minu, čuveni miner Franjo okrenuo je ručicu dinamo-mašine. Uz zaglu- šujuću eksploziju, lokomotiva se odjednom našla u dimu i stropoštala u jarak. Nekoliko vagona se u istom momentu našlo na lokomotivi, tako da se za svega nekoliko sekundi stvorila čitava gomila gvožđa i drveta. Sve se to tek na- ziralo kroz ogromnu prašinu i dim.

U isti mah jedinice koje su se nalazile u zasjedi jedno- vreme no otvorile žestoku vatru po porušnim vagonima.

U isto vrijeme iz gomile vagona otvorena je vrlo žestoka vatra po našim položajima. Za svega nekoliko minuta počela je i jaka artiljerijska i minobacačka vatra sa druge strane Une, iz rejonu Dvora na Uni. Pored toga, iz Bosanskog Novog i Dobrljina neprijatelju je poslala pomoć, ali su je naše jedinice dočekale i odbile.

Borba oko porušene kompozicije voza trajala je oko dva sata. Naše jedinice nisu uspjele da potpuno ovladaju porušenim vozom. Neprijateljski gubici u ovoj borbi iznosili su oko 80 mrtvih vojnika, među kojima je bio veći broj Niemaca. Mi smo imali pet mrtvih i 35 rašenih. To su bili za nas teški gubici. Poginuo nam je jedan komandir voda, a među rašenim bio je i komandir 3. čete, Miloš Kondić. Najveće gubitke pretrpjeli smo od artiljerijske vatre iz Dvora na Uni.

U ovoj akciji su naše snage zaplijenile: 20 pušaka, 1 puškomitraljez, 1 protivavionski mitraljez, dosta pušakamunicije, 50 pari cipela, dosta druge vojničke opreme, osam miliona kuna i mnogo ostale opreme.

U ovoj akciji naročito su se istakli borci 3. čete ovog bataljona, sa komandirima čete Milošem Kondićem. U borbi se takođe posebno istakla Milja Bijelić, sekretar skopske organizacije u četini. Pošto je rašen komandir čete i neki od komandira vodova, Milja Bijelić je preuzela komandu nad četom i uspješno šom rukovodila u ovoj borbi. O tom šenom podvigu i uspjehu naših snaga u ovoj akciji čulo se i preko radio-stanice „Slobodna Jugoslavija“.

Dvadesetog marta jedinice 2. i 3. bataljona postavile su zasjedu između Dobrljina i Bosanskog Novog, digle u vazduh voz i uništile lokomotivu i oko 45 vagona. U ovoj borbi neprijatelj je imao 37 mrtvih i rašenih, dok je pet neprijateljskih vojnika zarobljeno. Zaplijeseno je: 1 puškomitraljez „šarac“, 10 pušaka, 50 kilograma duvana i ostale vojničke opreme. Usled brze intervencije oklopnog voza, naše jedinice nisu mogle potpuno evakuisati sav materijal iz porušenog voza, te su morale da ga zapale.

Istog dana drugi dio snaga ova dva bataljona porušio je prugu između Prijedora i Bosanskog Novog. U toj borbi neprijatelj je imao oko 40 mrtvih dok je 6 zarobljeno. Mi smo imali 3 mrtva i 2 rašena.

Dvadeset i drugog marta jedinice 2. i 3. bataljona minirale su voz na pruzi Prijedor — Bosanski Novi. U ovoj akciji zarobljeno je 5 neprijateljskih vojnika, 34 su ubijena, a 32 rašena. Pored zarobljenih vojnika, uhvaćena su 2 žandarma i 9 civila, koji su odmah po završenoj akciji pušteni kućama. Zaplijeseno je 5 karabina, 8 sanduka šećera,

3 sanduka suvih šljiva, 15 ćebadi, 340 šatorskih krila, 1 radio-stanica, 1 radio-aparat i nešto ostale opreme. Mi smo imali 4 poginula i 2 rašena druga.

Devetnaestog aprila 1944. snage 4. KNOU divizije na- pale su Prijedor. U napadu je 3. bataljon 11. KNOU brigade imao zadatak da se bez borbe probije kroz vašsku odbranu, da uđe u grad, a zatim da djeluje u pravcu hotela Balkan i katoličke crkve. Pravac napada bataljona bio je: Krpe- lijevo — Čejreci — katolička crkva u Prijedoru. U ovom napadu bataljon nije uspio da se neopaženo probije u grad, te je cijelu noć vodio ogorčenu borbu sa neprijateljskim snagama na periferiji grada. Bunker i su bili dobro maski- rani i ukopani u zemlju, tako da naša artiljerija nije mogla da spriječi šihovu vrlo jaku vatru, kojom su kočili na- predovaše naših jedinica. Samo u toku ove noći 3. bataljon je imao 7 poginulih i više rašenih boraca.

Četvrtog maja jedna neprijateljska četa krenula je iz Dobrljina u pravcu planine Pastirevo. Kada su patrola 3. bataljona primjetile pokret, izvjestile su drugu čet 3. ba- taljona koja se nalazila najbliže. Četa je nabrzinu izašla na položaje i dočekala neprijatelja koji je pred glavninom imao isturene patrola. Naši borci su iznenada otvorili vatru po koloni koja se uskoro razbježala po okolnim šu- mama i živicama. U ovoj borbi ubijeno je 6 neprijateljskih vojnika, dok su ostali uspjeli da pobjegnu za Dobrljin. Za- pliješeno je 2 automata, 4 puške i nešto vojničke opreme, kao i 3 jahaća koša sa kompletnom opremom. Naša četa ima- la je dva lakše ranjena borca.

Desetog maja 1944. po naredjenju štaba 11. KNOU bri- gade, čete našeg 3. bataljona zauzele su položaje, prva u Pejićima i Gaćanima, druga u Miljakovcu, a cijela 3. četa to selo. Zadatak bataljona bio je da kontroliše i sprečava pokret neprijatelja dolinom Sane u pravcu Sanskog Mosta. Četvrti bataljon naše brigade nalazio se na položajima: Marička — Rakelići, sa zadatkom da obezbjeđuje i

osmatra od Baše Luke i Kozarca.

Štab brigade sa prištapskim jedinicama bio je u Ra- kelićima (rakelička crkva). Dva bataljona sa komandantom i političkim komesarom brigade nalazili su se ovih dana na lijevoj obali Sane.

Toga dana uspostavljena je i telefonska veza između štaba 3. bataljona i štaba brigade. Oko 22 časa, 10. maja, patrola 3. bataljona privedle su u štab bataljona tri domo- branska vojnika, od kojih je jedan bio natporučnik. U raz- govoru koji je te noći vođen u štabu bataljona između ko- mandanta i komesara bataljona i natporučnika, saznalo se

da u Prijedoru ima dosta vojnika koji su tih dana došli i da imaju namjeru da u najkraćem vremenu napadnu partizanske jedinice koje se nalaze blizu ovog mjesta. Tom prilikom natporučnik je izvjestio da neprijatelj u Prijedoru raspolaže većim brojem tenkova.

O dolasku ovih domobrana i šihovom razgovoru u štabu

3. bataljona izvješten je još iste noći štab brigade koji je preko telefona naredio 3. bataljonu da se idućeg dana domobrani upute u brigadu.

U toku dana i noći nije primijećena nikakva promjena u Prijedoru i bližoj okolini. Patrole su odlazile na zadatke i vraćale se bez ikakvih novosti. Četa koja se nalazila na Topića groblju, iznad samog Prijedora, nije izjavljivala o nikakvim pokretima neprijatelja.

U svanuće 11. maja komandanta 3. bataljona probudio je telefon koji se nalazio pored njegove glave. Kada je podigao slušalicu, čuo je glas zamjenika komandanta brigade koji mu je tom prilikom rekao: „Neprijateljski tenkovi napali su nas s leđa. Hitno prikupi bataljon. Dolazim.” Zatim je veza prekinuta. Komandant bataljona odmah je uputio kurire po četama, sa usmenim naređenjem da se čete najhitnije prikupe kod štaba bataljona, u Miljakovcu. Samo što su 3. četa i prištapske jedinice uspjele da izlete iz kuća, u Rakečima je počela borba oko štaba brigade, odakle su pušćana zrna dolijetala do naših glava.

U tom momentu je na konju dojurio zamjenik komandanta brigade i još sa koša upitao komandanta: „Da li je bataljon prikupljen?” „Samo 3. i nešto 2. čete,” odgovorio je komandant bataljona. Zatim je zamjenik komandanta brigade, ne silazeći s koša, rekao: „Neprijatelj nas je s leđa napao tenkovima od Kozarca i Marićke. Sa vašim snagama pravac Kozara!” Pošto je ovu zapovjest izdao glasno pred strojem, komandant 3. bataljona je samo dodao: „Čuli ste naređenje zamjenika komandanta brigade. Treća četa na čelo bataljona,

2. četa sa jednim vodom sa položaja Topića groblja obezbjeđivaće bataljon od Prijedora. Ostale snage pravac za 3. četom! Trkom! Pravac Kozara!” Zapovjest komandira četa ovoga puta bila je još kraća. Ona je samo glasila: „Trkom! Za mnom!”

Sunce je već bilo ogranulo. Nije bilo vremena o razmišljaju, o izdavanju opširnije zapovjesti. Već su počele da pristižu i manje grupe boraca iz nekih prištapskih jedinica brigade, a borba u Rakelićima prerasla je u pravi okršaj. Pušćana i topovska paljba, pomješana s bukom tenkovskih motora, parala je uši. Parčad eksplodiranih to-

povskih i minobacačkih granata, kao i ispaljena zrna iz pušaka i mitraljeza, zviždali su nam oko glava.

Jedan vod 2. čete otrčao je prema Ropića groblju da bi što prije zauzeo položaj prema Prijedoru, a ostale jedinice bataljona i nekoliko boraca iz prištapskih jedinica brigade, u najvećem trku, kroz voćnjake i bašte, pojurile su prema rječici Gomjenici. Samo što su se jedinice sjurile u prijedorsko polje, naišla su dva aviona i sa visine, manje od stotinu metara, mitraljirala naš streljački stroj i komoru, koja je jurila prema Gomjenici. Pljuštali su kuršumi po streljačkom stroju kao kiša iz oblaka. Zaklona nikakvih nije bilo. Moralo se što prije kretati naprijed, u pravcu Kozare. Desno od nas nalazili su se sanički ribari, te nam sa te strane nisu mogli da dolaze tenkovi, pa nam je desno krilo bilo unekoliko osigurano. Sa lijeve strane, od Prijedora, neprijatelj nas nije napadao, te smo jedino trpjeli žestoku vatru iz vazduha i od tenkova koji su nam se nalazili, tako reći, za petama.

Kada su jedinice bataljona izbile na lijevu obalu Gomjenice, tek tada nas je obasula mitraljeska i puščana vatra sa desne obale i pruge koja prolazi pored same rječice. Nije bilo ni najmanje vremena za razmišljanje. Borci su se sjurili u rijeku, čija je dubina na ovom mjestu bila do vrata. Nije se pitao ko zna ili ko ne zna plivati. Skakalo se u vodu i hvatajući se jedan za drugoga, borci su prelazili na drugu obalu i odmah jurišali na željezničku prugu, odakle nas je tukla jaka vatra. Da bi nam situacija bila još teža, na ovom mjestu je dno rječice bilo muljevito i blatšavo, te su nam se svi tovarni i jahači konji koji su uspjeli da živi dođu do rijeke, zaglavili i sa teretom ostali u rijeci, gdje ih je i neprijatelj zatekao. Za spasavanje konja i njihovog tereta nije bilo vremena. Moralo se što prije jurišati na neprijatelja i probijati se u pravcu Kozare.

Bez ikakvog dvoumlješa borci su, predvođeni starijima, iskakali iz rijeke i kao lavina sjurili se na neprijatelja, koji je zaposio prugu. Bacajući ručne bombe, uz grozomoglasan uzvik „Juriš! Naprijed!“, uskakali su u rovove i hvatali se ukoštac sa neprijateljskim vojnicima. Tuklo se svim i svačim, samo najmanje iz pušaka i drugog vatrenog oružja. Prvenstvo je ovoga puta dobilo hladno oružje: kunjaci, noževi, bajoneti, kamenje. Hvatalo se golim rukama za vratove i bukvalno se davilo. Tuklo se svim i svačim, jer našim borcima nije preostajalo ništa drugo nego proboj. Neprijatelj nije imao vremena za bježanje. Morao je biti pregažen. Na našu sreću, njegove snage na pruzi nisu bile

mного jake, niti dovoljno utvrđene, te smo ih za kratko vri- jeme savladali.

U ovoj borbi, zamjenik komandanta brigade, Mikan Marjanović, uhvatio se direktno u koštac sa jednim njemačkim oficerom koji ga je kamom uspio da posječe po licu, od čega Mikan još i danas nosi dosta vidljiv ožiljak na glavi. Niti Mikan, a izgleda niti Švabo, nisu više imali me- taka u pištoljima, te su se morali latiti hladnog oružja i borbom prsa u prsa, hvatanjem za gušu, podijeliti megdan. Na Mikanovu sreću, blizu šega našao se šegov kurir koji ^MU J^e U pravom momentu priskočio u pomoć. Tako su savla- dali Švabu, a zatim, sa ostalim borcima produžili juriš u pravcu Kozare. Jurišao je Mikan i šegov kurir, oba krvava — jedan od rane, a drugi od Švabe. U ovom jurišu bilo je još mnogo drugova krvavih i okrvavljenih. Bilo ih je i koji su u ovoj borbi, pored vatrenog oružja, upotreb- ljavali i hladno — noževe i pesnice.

Pošto je neprijatelj na pruži bio pregažen, naši bor- ci su pohitali u pravcu Kozare. Trebalo je još preći cestu od Prijedora prema Kozari i Banjoj Luci koju je neprija- telj mogao lako da posjedne i brani. Udaljenost do ceste bila je oko četiri kilometra. Na našu sreću, i u toj ravnici bio je tu-i-tamo poneki šumarak, što nam je dobro došlo za zaklone iz napada iz vazduha, a i sa zemlje, jer su nas i dalje pratili neprijateljski avioni.

Borci su bili mokri do kože, nešto od vode, nešto od znoja, a neki i od krvi. No, cilj i zadatak bio im je jedan: što prije preći cestu Prijedor — Kozarac i dohvatiti se prvih obronaka Kozare. Ovog puta neprijatelj nije zaposio pomenutu cestu, pa smo je bez borbe prešli i tako se odvo- jili od neprijatelja koji nas je u stopu gonio.

Mnogi borci 3. bataljona koji su preživjeli ovaj okr- šaj, i danas se sjećaju sela Garevaca i južnih obronaka Kozare, gdje su onog dana mogli da sjednu i da se odmore, da jedan drugom zaviju rane, da se prebroje i saznaju ko je iz ovog okršaja došao, a ko nije. Tu je ustanovljeno da je ba- taljon izgubio 25 boraca i da ih je 15 ranjeno. Izgubili smo bataljonsku komoru i oružje koje su tovarni konji nosili.

Na sličan način prošao je i 4. bataljon naše brigade, kao i prištapske jedinice.

Ovo je bio najveći okršaj bataljona od dana formiraša. I gubici u ljudstvu i materijalu bili su takođe veliki.

Dvadesetak dana kasnije dočekali smo i posebno radosne trenutke.

. | 1ŠTŠ IIIIt •». g- t n ^ p
Skojevci 3. bataljoia 11. brigade poslije sastanka 1944. godine

Prvog ili drugog juna, štab 3. bataljona primio je od brigade prelaznu zastavu 5. krajiškog NOU korpusa, kao najbolji bataljon u tromjesečnom takmičenju.

Već noću 2/3. juna jedinice 3. bataljona uništile su voz na pruzi Prijedor — Bosanski Novi. Tom prilikom je uništeno pet vagona i jedna lokomotiva. Ubijeno je 5 neprijateljskih vojnika, rašeno 3, a zarobljeno 5.

Osmog juna 1944. iz bataljona je otišao politički komesar 3. čete Milan Boššak na dužnost političkog komesara 4. bataljona. Poslije nekoliko mjeseci, prilikom napada na Bosansku Gradišku, Milan je poginuo.

Osamnaestog juna, za zamjenika komandanta 3. bataljona postavljen je Ilija Mandarić koji je došao sa dužnosti zamjenika komandanta bataljona u 8. krajiškoj brigadi.

Dvadeset četvrtog juna jedinice bataljona digle su u vazduh voz na pruzi Prijedor — Brežićani. Tom prilikom je uništeno osam vagona i jedna lokomotiva. Poginuo je jedan neprijateljski vojnik i tri rašena.

Sredinom avgusta 1944. došlo je do nekih kadrovskih promjena u bataljonu. Politički komesar Milan Kalinić koji se nalazio na ovoj dužnosti još od formiraša bataljona, otišao je na novu dužnost, a na njegovo mjesto došao je Rajko Kukolj. Zamjenik komandanta bataljona Ilija Man-

darić bio je teško rašen, te je upućen na liječenje, pa je na ovo mjesto postavljen Branko Borovnica, dotadašnji ko- mandir 1. čete.

Dvadeset i drugog avgusta 1944. 1. desetina 3. voda 2. čete ovog bataljona, pod rukovodstvom obavještajnog oficira bataljona Desimira Smitrana, napravila je zasjedu u selu Zecovi, blizu Prijedora, na cesti Prijedor — Sanski Most i tom prilikom ubila ozloglašene četnike u ovom kraju: Lazu Marčetića, Ljubu Ostojića i Perušića, čijeg se ime- na ne sjećam, dok je jedan četnik uspio da pobjegne u Prije- dor. Tom prilikom je zaplijenjen 1 puškomitraljez, 1 šmaj- ser, jedan automat, 3 pištolja, 9 ručnih bombi i 500 metaka.

Za ovu dobro izvedenu akciju, štab 4. divizije pohva- lio je pismenom naredbom ovu desetinu sa komandirskom Mir- kom Indiće i puškomitraljeskom Tihomirom Despotovi- ćem. Posebnom naredbom je pohvaljen obavještajni oficir 3. bataljona, Desimir Šmitran.

Šestog septembra komandant i politički komesar ovog bataljona prisustvovali su komandantskom izviđanju za na- pad na Prijedor.

Početak napada određen je za 6. septembar 1944. u 22.00 časa. Odmah poslije ovog izviđaša četama su data uputstva i pismena zapovjest za napad.

Noću 6/7. septembra 1944. jedinice 4. KNOU divizije, Kozarske grupe odreda i Podgrmečkog NOP odreda 5. korpusa napale su neprijateljska uporišta u Prijedoru i rudniku Ljubiji. Napad je bio vrlo energičan i već u prvom naletu spoljna odbrana je likvidirana. Jedinice 1., 2. i 3. bata- ljona 11. KNOU brigade našle su se već u 24 časa u centru Prijedora, uništavajući i razgoneći neprijatelja po gradu.

Čete našeg 4. bataljona nisu uspjele da u toku noći pro- biju jaku spoljnu odbranu na svom pravcu dejstva. Zato je 3. bataljon dobio zadatak da iznutra pomogne dejstvo ovog bataljona. Dvije čete 3. bataljona krenule su 7. septembra, izjutra, iz centra Prijedora od željezničke stanice u prav- cu bunkera koji su se nalazili prema selu Crna Dolina i na cesti Prijedor — Dubica. Jednovremenim napadom snaga 4. bataljona izvana i ovih dviju četa 3. bataljona iznutra, neprijatelj je već u 5 časova likvidiran i na ovom pravcu napada.

Poslije likvidiraša neprijatelja i na ovom pravcu, štabovi 3. i 4. bataljona dobili su zadatak da sa svojim jedinicama krenu u pravcu Brezičana i likvidiraju po- sadu. Borba u ovom selu bila je vrlo kratka. Neprijateljska jedinica, čim je osjetila naš dolazak, povukla se u pravcu Petrovca i Martin Brda, gdje se spojila sa tamoššim posa-

dama. No, i ove posade bile su prisiljene da se još istog dana predaju našim snagama.

Po oslobođašu Brežićana, 3. bataljon je ostao u ovom selu na odmoru.

U prvom sumraku 7. septembra patrola i straže 3. bataljona izvjestile su komande četa da se u neposrednoj blizini nalazi neprijatelj koji se prebacuje preko Sane i da nadire prema Brežićanima. Samo što su jedinice bataljona uspjele da izađu iz kuća u kojima su bile na spavaštu, pred njima se, oči u oči, našao neprijatelj koji se u najvećem trku povlačio u pravcu Bosanskog Novog. U prvom momentu naši borci se nisu mogli snaći. Nije im bilo jasno odakle ovaj neprijatelj dolazi, pošto je išao od Prijedora, a znali su da je Prijedor u toku dana oslobođen. Prošlo je nekoliko sekundi dok se saznalo da je to neprijatelj koji, pod pritiskom snaga 8. KNOU brigade, bježi u pravcu Bosanskog Novog. Tek tada su i čete ovog bataljona otvorile vatru po neprijatelju i tom prilikom ubile oko 40 njegovih vojnika koji su ostali na obali Sane. Da su jedinice 3. bataljona ranije saznale o povlačenju ove kolone i da su je dočekale na obali Sane, sigurno bi bila totalno uništena ili zarobljena. Međutim, umalo neprijatelj da zatekne bataljon na spavanju.

Tako su grad Prijedor i rudnik Ljubija tog dana definitivno oslobođeni. Zarobljeno je mnogo neprijateljskih vojnika i zaplijenjena velika količina oružja i druge ratne opreme.

Petnaestog, 16. i 17. septembra 1944. 3. bataljon, sa ostalim jedinicama brigade, bio je u pokretu u pravcu Bosanske Gradiške.

U sklopu druge bašalučke operacije koju su izvodile jedinice 5. udarnog korpusa protiv njemačkih, ustaško-domobranskih i četničkih snaga da bi zauzele prostoriju Baša Luka, Bosanska Gradiška, Kotor Varoš, jedinice 11. KNOU brigade imale su zadatak da napadnu Bosansku Gradišku, likvidiraju posadu u ovom uporištu i poruše most na Savi, te na taj način spriječe pristizanje pomoći neprijatelju u Bašoj Luci sa ovog pravca.

Treći bataljon 11. brigade imao je zadatak da napadne Bosansku Gradišku sa istočne strane, uz desnu obalu Save, sa zadatkom da probije spoljnu odbranu koja se nalazila na prvom i drugom nasipu, a zatim da produži napad u pravcu mosta na Savi, gdje je trebalo spojiti se sa ostalim snagama naše brigade. Po spajanju snaga 1. i 3. bataljona, oni su imali za zadatak da obezbijede njegovo rušenje, koje je trebalo da izvede minerska grupa brigade.

U prvom naletu jedinice bataljona uspjele su da probiju odbranu i zauzmu prvi nasip, a zatim su odmah izvršile juriš i osvojile i drugi nasip na svom pravcu napada. Neprijatelj se ogorčeno branio i na prvom i na drugom nasipu, ali se nije mogao oduprijeti našem iznenadnom silovitom jurišu, te se morao povući u grad, gdje je zaposjeo ranije utvrđene zgrade za odbranu.

Tek kada je bataljon zauzeo i drugi nasip, nastala je ogorčena borba. Neprijatelj je vršio protivnapad, nastojeći da nas potopito odbaci od grada i povрати svoje prvobitne položaje na nasipu. Po jačini ovog protivnapada moglo se zaključiti da tu nisu samo one snage kojima je neprijatelj odranije raspolagao u ovom gradu. Ali tada nismo znali da mu je toga dana stiglo pojačanje. Jedinice bataljona pružile su snažan otpor, nastojeći po svaku cijenu da se održe na dostignutoj liniji. Napadi neprijatelja postajali su sve jači i žestići, tako, iako smo koristili njegove bunkere na nasipima, ipak smo se jedva održavali na položajima. Poslije četveročasovne borbe došlo je naradeše od štaba brigade da se jedinice povuku iz grada.

Tako se 3. bataljon, sa ostalim snagama brigade, povukao iz Bosanske Gradiške 19. septembra, gdje je još nekoliko dana nastavio borbe oko Gradiške i Topole.

Ni ovoga puta Baša Luka i Bosanska Gradiška nisu oslobođene, ali je neprijatelj i u ovim borbama pretrpio ozbiljne gubitke u ljudstvu i materijalu.

Poslije povlačeša bataljona iz Lijevča polja, šegove čete bile su razmještene u okolini Prijedora, gdje su vršene obimne pripreme za odlazak sa Kozare. Svi borci koji su bili nesposobni iz bilo kojih razloga za ovaj pokret izdvajani su i upućivani u prekomandu, u Kozarski ili Gradiško-lijevčanski NOP odred. Jedinice su popuštavane sa novim borcima koji su zarobljeni ili su se predali našim snagama u borbama oko Baše Luke i Prijedora. Popravljana je odjeća i obuća boraca, a suviše oružje, za koje nije imalo dovoljno municije, predavano je partizanskim odredima.

Šestog oktobra 1944. štab 11. brigade izdao je naradeše za pokret sa Kozare. U ovom naradešu je, između ostalog, stajalo da sve jedinice brigade moraju biti na zbornom mjestu u Prijedoru 7. oktobra 1944. u 6 časova, gdje će se izvršiti smotra jedinica, a zatim pokret sa Kozare.

Tako je 3. bataljon, sa ostalim snagama 11. brigade, krenuo sa Kozare pravcem: Prijedor — Sanski Most — Mrkošić Grad — Jajce — Donji Vakuf, gdje se, poslije četiri dana marša, našao u okolini Travnika.

Duro MILINOVICH

U 4. BATALJONU 11. KRAJIŠKE NOU KOZARSKE BRIGADE

Jedinice 11. krajiške NOU kozarske brigade vraćale su se od Bosanske Gradiške i iz Lijevča polja i prolazile kroz selo Koturove, gdje se nalazila komanda vojnog područja. Tu je trebalo da prenoće i da se odmore. Kao kurir komande vojnog područja dobio sam zadatak da razvedem borce po se- lima, u Kadin Jelovac, Gornjoselce, Maglajce i druga. Ovdje je izvršena i dopuna brigade od boraca vojnog područja.

Učinilo mi se da je u brigadi znatno bolje nego na te- renu. Vidio sam kurire koji su bili lijepo obučeni i nao- ružani šmajserima, pištoljima i bombama. Poželio sam da i ja stupim u brigadu. Na moju veliku sreću, tu je bio Josip Rukavina koji je, čini mi se, bio pomoćnik komesara jedne čete. Pozna- vao sam ga iz Bosanske Dubice, gdje smo bili komšije. Obratio sam mu se i pitao ga da li bi me primili u brigadu. On je na to pristao i tako sam stupio u 1. četu 4. bataljona 11. krajiške kozarske brigade. Komandir čete bio je Mirko Bjelajac, a komesar Mirko Tomić. Zadržao sam se kraće vrijeme u četi, a zatim sam premje- šten za kurira u štab bataljona.

Komandant 4. bataljona u to vrijeme bio je Lazo Predo- jević, zvani Mrkoš, a komesar Đeldum Muhamed. Pomoćnik komesara bataljona bio je Gligo Stojaković.

Uskoro nakon dolaska u bataljon, krenuli smo u Lijevče polje. Ovdje su vođene žestoke borbe sa neprijateljem. Teren je bio nepodesan, jer je ravnica. Neprijateljske snage na- stojale su da očuvaju komunikaciju Bosanska Gradiška — Banja Luka, dok su jedinice naše 11. krajiške brigade ugro- žavale ovaj sektor.

Jednoga dana pripremali smo napad na posadu u Novoj Topoli. Toga dana nismo dobili ručak, jer se smatralo da je bolje da borci pođu u akciju sa praznim želucem, kako bi se u slučaju ranjavanja mogli lakše liječiti.

Ovog puta probili smo se do ceste Bosanska Gradiška — Baša Luka. Stigli smo i do bunkera. Bio sam tada sa vod- 356»

nikom voda Radom Bašićem koji me je često privlačio uz sebe, govoreći: „Mali, ti ćeš ići sa mnom.“ Bašić je tada bio vodnik voda u 1. četi 4. bataljona. U ovoj akciji uništena su jedna borna kola. Neprijateljski vojnici su ih napustili. U blizini ših našli smo se vodnik Bašić i ja, te smo pritrčali do bornih kola. Tu sam primjetio še-mački šmajser i ručni sat. Ponio sam to. Kasnije je ko-mandir čete uzeo od mene ovaj sat i predao ga referentu saniteta Vuki Kučuk.

U ovoj akciji bilo je dosta rašenih i poginulih boraca. Nisam ih još poznavao, ali se sjećam da su neki bili rodom od Prijedora. Poginuo je i Dragan Grbić, od Bosanske Dubice, te Cikota, iz Maglajaca. Mislim da mu je bilo ime Mirko.

Prilikom povlačeša poginuo je i komesar bataljona Milan Bošnjak. On je naišao na minu i tako nastradao.

Povukli smo se u selo Rogolje. Još u toku povlačenja naišli su Čerkezi. Naša 2. četa ostala je na položaju u Dubravama. Dobio sam zadatak od komandanta bataljona da krenem u 2. četu i da joj prenesem naređenje za povlačenje. Kada sam stigao na mjesto gdje je trebalo da se nalazi, čete tamo nije bilo. Pošao sam dalje prema mjestu gdje je bio štab bataljona. Kretao sam se pored jedne živice, uz neki put. Čuo sam nerazumljiv razgovor. Pogledao sam kroz živicu i primjetio grupu neprijateljskih vojnika sa šlemovima. Bio sam blizu ših na stotinjak metara. Uplašio sam se. Noge su mi bile klonule, kao paralizovane. Pomislio sam da mi je samo potrčati. Međutim, strah koji mi je obuzeo kada sam u blizini primjetio neprijateljske vojnike, smetao mi je, pa sam se teško kretao.

Vratio sam se malo nazad, gdje sam primjetio jednog seljaka kako kupi telefonsku liniju. Upitao sam ga gdje se nalaze naši borci, pa mi je rekao da su odstupili. Već sam bio prikupio malo snage, pa sam produžio dalje da bih se izvukao iz klopke u koju sam upao iznenadnom pojavom neprijateljskih vojnika. Iako se moglo desiti da im padnem u ruke. Uspio sam da se izvučem i dođem kod komandanta bataljona, kome sam ispričao kako sam bio u neposrednoj blizini neprijatelja. Iznenadio se što sam uspio da se izvučem. Inače, i kasnije je bilo sličnih slučajeva. Kuriri su se često provlačili kroz neprijateljske rovove. Ponekad se dešavalo da dođemo veoma blizu neprijatelja, da ga vidimo ili čujemo razgovor, a onda se na brzinu izgubimo. Često smo išli po noći, po nevremenu. Najteže je bilo kada se putovalo nepoznatim terenom. Često smo bili iscrpljeni, umorni i pospani. Bili smo još djeca i željni

sna. Međutim, ratni zadaci to nisu dozvoljavali. Obično smo uvijek bili u pokretu, čak i kad se jedinica odmarala. I tada smo odnosili izvještaje u štab brigade i razna naređena po četama. Čete nikada nisu bile skupa, već razbacane po selima. I dok bismo ih obišli, opet bi uslijedio pokret. Kao kurir bio sam, tako rekuć, u stalnom pokretu.

Do jeseni 1944. godine najviše smo bili na području Kozare. Iz tog perioda ostao mi je u sjećanju napad na Prijedor, izveden septembra 1944. Prije polaska u napad bili smo koncentrisani u Palančištu i okolini Prijedora. U jedinicama su održavani skojevski i partijski sastanci i govoreno o napadu. Kao i u svakoj akciji, tako su i u ovoj traženi hrabri borci za bombaše.

Naš bataljon je napadao cestom Bosanska Dubica — Prijedor. Prethodno je trebalo da naš top, sa komandiranjem baterije Raljom Čadom, djeluje na ovom pravcu. Kao kurir saznao sam da je naš bataljon dobio zadatak da se u vidu klina ubaci u odbranu. Međutim, prilikom napada, neprijatelj je pružio jak otpor, te nismo mogli da se ubacimo u grad. Bilo je dosta žrtava na našoj strani. Sjećam se da je poginuo neki Savić, rodom iz Lijevča polja. Imao je oko četrdeset godina. Bio je oženjen i imao četvero-petero djece. Našli smo ga mrtva, sa bombom u ruci, koju nije uspio aktivirati i baciti na neprijatelja. Poginulo je više boraca, mladih ljudi, iz Lijevča polja, koji su te godine pili u partizane.

Već je bio dan na pomolu, a mi nismo uspjeli da uđemo u grad. Vidjelo se da se na drugim sektorima uspjelo. Kada je svanulo, borci bataljona počeli su da se povlače. Tada je stigao Šoša i naredio da produžimo napad. Nalazio sam se tada sa zamjenikom komandanta bataljona Radom Bašićem, kome je Šoša lično naredio da krene u napad, jer se ostale jedinice već nalaze u gradu. Krenuli smo desno od ceste Bosanska Dubica — Prijedor, prema željezničkoj pruzi Brežićani — Prijedor i tako se spojili sa snagama koje su napadale sa tog pravca. Uslijedio je napad na neprijatelja koji je još pružao otpor iz nekih utvrđenja na pravcu Puharske, pa je i tu otpor konačno slomljen.

Prijedor je oslobođen. Naš bataljon je dobio zadatak da krene prema Bosanskom Novom. Trebalo je dočekati i napasti njemačke, ustaške i četničke snage koje su se probijale od Ljubije prema Bosanskom Novom. U tim borbama poginulo je i zarobljeno mnogo neprijateljskih vojnika i zaplijenjena veća količina ratnog materijala.

Uskoro smo se vratili do Prijedora, gdje smo se malo odmorili, a zatim krenuli na put. Išli smo pravcem Pri-

jedor — Sanski Most — Ključ — Mrkonjić Grad — Vakuf i dalje prema Bugojnu. Odmarali smo se u selu Kuli, neda- leko od Bugojna. Tu su nam saopštene naredbe o odlikova- njima nekih boraca, među kojima je bilo i proglašenje Sto- jana Grujičića Jaruge za narodnog heroja.

Poslije odmora uslijedio je pokret i napad na Travnik. Naš bataljon napadao je na pravcu Han-Bile, nedaleko od Viteza. Poslije oslobađanja Travnika zadržali smo se na ovom sektoru, jer su danonoćno vođene žestoke borbe. Bo- rili smo se oko Zenice i Nemile, rušili smo željezničku prugu. U jednoj od ovih borbi sam ranjen, te sam proveo u bolnici u Turbetu oko dva mjeseca. Nakon ozdravljenja vra- tio sam se u bataljon. Tada su vođene borbe oko Busovače. Ra- njeno je i poginulo dosta naših boraca. Tu je teško rašen i ostao bez ruku narodni heroj Stojan Grujičić Jaruga.

Zahvaljujući pažnji komandanta bataljona Laze Predo- jevića Mrkoša koji me je roditeljski čuvao, ostao sam živ. Moj najbolji drug, desetar kurira, Milan Zvijerac, rodom iz Bistrice kod Bosanske Gradiške, u ovim žestokim okr- šajima sa neprijateljem poginuo je kod Zenice. Zapravo, bio je tada već na dužnosti komesara čete. Sa šime je stra- dalo još nekoliko boraca. Poginula je i Dušanka Kovače- vić, borac, rodom iz Lijeveča polja. Bila je odličan puško- mitraljezac. Znam da je u selu Orlucama, ispod Vlašića poginuo i jedan komandir čete iz našeg bataljona (zaboravio sam mu ime). Bio je veoma hrabar borac i dobar drug. Sjećam se kada su nam povodom šegove smrti govorili: „Mi nismo izgubili samo komandira čete, već i dobrog druga i borca.”

U to vrijeme bio sam sa pomoćnikom komesara bataljona Gligom Stojakovićem, sa jednom četom, dok su se ostale čete prebacile u Šiprage, preko Vlašića. U međuvremenu je ne- prijatelj naišao iz Guče Gore, pa nas je natjerao preko Vlašića. Bila je jaka zima, sa visokim snijegom i vjetrom. Tu su bili i Joco Marjanović, komesar i Mikan Marjanović, zamjenik komandanta brigade. Išli smo bespućem. Puta i prtine nije bilo. Vjetar je nanosio snijeg, tako da smo stalno gazili visok snijeg do pasa.

Bili smo u jednom selu. Upućene su patrole radi obez- bjedenja od iznenadnog napada neprijatelja. Međutim, on nas je ipak iznenada napao. Bilo je još jutro kada je otvorena minobacačka vatra po nama. Mine su padale između kuća u kojima smo se nalazili. Mislili smo da će se na tome za- vršiti, ali je u međuvremenu neko povikao: „Evo Nije- maca!” Potrčali smo na vrata. Vidjeli smo da se prema nama kreću Nijemci u streljačkom stroju. Otpočela je borba iz neposredne blizine. Poginulo je i rašeno više naših bo-

raca. Znam da je poginuo jedan vodnik, rodом od Sanskog Mosta. Bio je hrabar borac. Ekonom naše jedne čete, Jefto, ranjen je u obje noge. Kasnije su mu odsječene. Ovdje je, u nogu, ranjen i Stanko Burazor, rodом iz Vlaškovaca. Znam da me je dozivao, pa smo ga vukli. Teško smo se izvlačili, jer smo bili pod jakom vatrom. Neprijateljski vojnici na- stajali su da nas pohvataju. Zato smo morali da se pod za- štitom sopstvene vatre povlačimo. Naime, povlačili bismo se, a onda se zaustavljali i tukli po neprijatelju.

U međuvremenu nam je pristigla u pomoć naša izvi- đačka četa, pa smo uspjeli da se izvučemo. Pronašli smo neke štale, u koje smo se smjestili. Tu smo ložili vatre i tako prenoćili. Bila je jaka zima.

Bili smo skoro opkoljeni. Trebalo je da se izvučemo prema Travniku, poviše Turbeta. Ostali smo bili i bez hrane. Pronađeno je nekoliko ovaca, koje su poklane, meso skuvano i podijeljeno borcima. Komandant bataljona saop- štio nam je da smo odsječeni od brigade i opkoljeni, te je potrebno da se probijemo preko Šipraga i tako izađemo iz obruča. Uspjeli smo da se izvučemo. Izbili smo negdje pre- ma Kakšu.

U međuvremenu je uslijedio pokret prema Banjoj Luci. Već je bilo proljeće 1945. godine. Neprijatelj se povlačio i zadržavao samo u većim garnizonima. Napadali smo dio Banje Luke, banjalučko polje i dalje prema Aleksandrovcu. Izbili smo na cestu Banja Luka — Bosanska Gradiška i onemogućili neprijatelju da se izvlači na ovom pravcu. Poslije oslobođeša Baše Luke krenuli smo vozom pre- ma Prijedoru. Znao sam kao kurir da je pravac našeg po- kreta prema Sloveniji.

U toku puta saopšteno mi je, kao omladinskom rukovo- diocu u bataljonu, da idem na Prvi kongres USAOJ-a u Sa- rajevo. Krenuo sam u Sarajevo, gdje me je zateklo oslobo- đenje, maja 1945. godine.

Milan JAJČANIN

SANITETSKA SLUŽBA 11. KRAJIŠKE NOU KOZARSKE BRIGADE 1943. GODINE

Maja 1943. uspostavio sam vezu sa kozaračkim partiza- nima preko jedne žene u Volinji, čiji je muž bio željez- ničar, a nalazio se u partizanima. Poslije prelaska na duž- nost u Bosansku Dubicu došao mi je domobranski oficir, natporučnik Klimek, i stupio sa mnom u vezu. On je bio po- vezan sa obavještajnim oficirom iz Kozare koji je radio pod imenom Milić. Tako smo radili do jeseni 1943. godine. U oktobru su partizani pripremali napad na Bosansku Du- bicu. Bio sam o tome obavješten preko Klimeka.

Noći 12/13. oktobra 1943. godine, u 23 časa, kada je počeo napad na Bosansku Dubicu, nalazio sam se u ambulanti, u fađanskoj školi. Slušao sam Radio-London kada je počeo napad. Pošto se u istoj zgradi nalazilo i skladište muni- cije, plašio sam se da ne dođe do eksplozije, pa sam napu- stio ambulantu i izišao iz zgrade. Htio sam da dođem u vezu s partizanima, jer sam po pucnjavi ocijenio da se već nalaze u gradu. Pošao sam iz ambulante i susreo se sa jed- nim partizanom. Rekao sam mu da čekam partizane. Zatim je došlo još nekoliko drugova. Pozvali su me da pođem s nji- ma. Izašli smo u selo Koturove, gdje se nalazio štab 11. krajiške NOU kozarske brigade koja je napadala Bosansku Dubicu.

Još prilikom polaska iz Bosanske Dubice uzeo sam jednu torbu sa sanitetskim materijalom i nešto instrume- nata, i to donio u brigadu. Imao sam i jedan medicinski priručnik kod sebe. To je sve što sam imao i čime sam po- čeo da radim. Dobio sam od štaba brigade jednog malog konja sa drvenim samarom. Zvao sam ga profesor Miško. Bio je vjeran i poslušan. Kad je maja 1944. pao pod rafalom mitraljeza bilo mi ga je neobično žao.

Odmah u početku susreo sam se sa jednom interesantnom, dotad nepoznatom bolešću. Bila je to, u stvari, ratna neu- roza. Negdje pod kraj oktobra 1943. oboljela je jedna bolni- čarka. Bilo je pretpostavki da je rašena otrovnim zrnom

i da je zbog toga nemirna. Međutim, kasnije je ovakvih slu- čajeva bilo više. To se moglo smatrati i izvjesnom psihič- kom reakcijom, ali se tako tada nije moglo govoriti među borcima, pošto bi to bila za ših uvreda, u političkom smislu. Bili su to borci slabijih živaca. Imalo je to i svoga opravdaša. Oni su kao mladići otišli od kuća i na- šli se u teškoj ratnoj situaciji. Trebalo je i fizičke i psihičke snage da se to podnese. Mnogi su to podnosili bez ikakvih promjena, ali jedan broj nije mogao i zato su na- stupale promjene, ratne neuroze.

Pod kraj 1943. i početkom 1944. godine, naročito poslije odlaska na područje Podgrmeča i povratka na Kozaru, bilo je više slučajeva ovih obolješa. Bilo je slučajeva da se bolest istovremeno javi kod desetak i više boraca. Morali smo ih izolirati po kućama i liječiti. Jedini mogućan način liječenja bila je šok-terapija. Obično smo u vri- jeme nastupa, kada su se oboljeli grčili ili bacali, uzi- mali neki sud s vodom i jakim mlazom prosuli po licu obo- ljelog. Istina, to je bilo vezano s ličnom uvredom tog borca koji je smatrao da ga se na ovaj način vrijeđa i sumša u šegovu ličnu vrijednost. Čak i neki štabovi zauzimali su negativan stav prema ovakvom načinu shvaćanja liječenja. Međutim, taj način, sa šok-terapijom, veoma je star, moguće i nekoliko stotina godina. Neki rukovodioci iz viših šta- bova smatrali su da se ovakvim načinom ne smije slomiti ot- por oboljelih boraca prema šoku i da to ne treba smatrati nekom ozbiljnom bolešću. U stvari, to je bila ozbiljna bo- lest, ali se nije smjelo dozvoliti da pređe u epidemiju, jer bi to tek onda predstavljalo opasnost za narodnooslobodi- lačku borbu. Smatrao sam da ova vrsta bolesti može popri- miti takvu formu i razmjere da bi mogla oštetiti, odnosno, oslabiti borbenu moć jedinica. I događalo nam se da je iz stroja ispadalo 30, 40 boraca za relativno kratko vrijeme. U danom momentu borbe morali smo izvlačiti pod skupu cijenu i te neurotičare. To je bila masovna ratna neuroza, pretežno među najmlađim borcima. Mahom su to bili mla- dići između 15 i 20 godina, neposredno iza puberteta, koji su se odvojili od porodičnog života i stupili u nemilo- srdni rat. Bio je to konflikt ličnosti. S jedne strane ambicija, s druge strah, a sa treće težša za afirmacijom, te posebna komponenta — umor od svakodnevnog pokreta i borbi. (O tome sam napisao jedan referat poslije oslobo- deša, dok sam se nalazio na službi u Ljubljani, i sada se nalazi negdje u arhivi.)

U sanitetskoj službi brigade, u svakom bataljonu nala- zile su se bolničarke, referenti saniteta, koje su kod mene

završile kurs prve pomoći. S šima sam prethodno održao kratke kurseve. Predavao sam o zaraznim bolestima, o pru- žašu prve pomoći i nešto malo iz anatomije. Bolničarke su samostalno radile, išle u sve akcije i prilikom raša- vanja boraca pružale uspješno prvu pomoć, a teže ranje- nike upućivale u prihvatilište naše brigade. Obično u većim akcijama išao sam iz brigade pretežno uz onaj ba- taljon gdje je bio najjači pritisak borbe, na 150 do 200 me- tara iza borbene linije.

Sanitetska služba u bataljonima bila je na bolničar- kama, referentima bataljona. Bile su to hrabre i odvažne djevojke. Sjećam se jedne od ših, Stane Tubin. Bila je vje- šta i vrijedna.

Na određenim mjestima, uglavnom u Kozari, postojale su partizanske bolnice. U jednoj takvoj bolnici radio je dok- tor Ivo Tučkar. Odlazio sam kod šega na razgovor i kon- sultovanje o nekim medicinskim pitašima. Bolnica je bila u barakama, s drvenim ležajima, na kojima se nalazila pre- gršt slame. Bilo je po dvadesetak ranjenika i bolesnika. U slučaju da naiđe neprijatelj, ovi bolesnici su stavljeni u posebno pripremljene zemunice, koje su bile iskopane u zemlji.

Lijekova nije bilo dosta. Teško se do ših dolazilo. Uspio sam da uspostavim vezu preko Nade Graonić i Marije Pilipović, iz jednog sela kod Dobrljina, sa kolegama u Bo- sanskom Novom. I od ših smo dobijali lijekove. Napisao bih ono što bi nam trebalo, a one bi odlazile najčešće kod apotekara u Bosanskom Novom koji je bio s nama povezan, te bismo tako dobivali nešto od lijekova. Nisam poznavao tog apotekara. Sve je držano u najvećoj tajnosti. Nikada nisam ni pitao za šegovo ime. Marija Pilipović je donosila i pozdrave od šega, ali ratni uslovi nisu dozvoljavali da ovo poznanstvo dalje proširujemo.

Najviše lijekova dobijali smo prilikom akcija na uporišta. Nešto sam iznio iz Bosanske Dubice, ali je to bilo nedovoljno. Sjećam se da sam dobio vrlo lijepu liječ- ničku medicinsku torbu, šemačku, sa lijekovima i instru- mentarijem. Bilo je to prilikom napada na uporište u Omarskoj. Na torbi je pisalo „Dr Miler“. Nosio sam je ci- jelo vrijeme rata. Predao sam je nasljedniku u Karlovcu tek 4. maja 1945. kada sam premješten u štab 2. armije. Bila mi je to lijepa uspomena.

Moram posebno da istaknem hrabro držanje kozaračkih boraca prilikom hirurških intervencija. Veoma hrabro su podnosili bolove. Nismo tada imali ništa za aneste- ziju. Kada je trebalo vaditi kuršum ili geler iz rane, ili

otpiliti nogu ili ruku, upotrebljavali smo rakiju za ubla- žavanje bolova. Uzeo bih čuturicu rakije i dao je ranjeniku da više potegne, a poslije četvrt sata išao bih operisati. Bilo je čak i nevjerovatnih slučajeva. Pojedini borci, dok sam rezao i vadio strano tijelo iz rane, pjevali su, da bi zaboravili bolove. Strašno mi je bilo posmatrati jednoga borca kada je umirao. Prezivao se Fašing, bivši domobran, rodom od Bjelovara. Bio je u minerskoj četi. Bilo je to ne- gdje prema Bosanskom Novom, oko Grabašnice. Prolazeći kroz selo primjetio je jedno dijete kako se igra sa tromblon bombom. Uzeo je tu tromblonku i stavio sebi za opasač. No- sio je pušku i tromblonsku bombu. Dok je stavljao pušku na rame, kundak je udario o bombu, koja je eksplodirala. Raz- nijela mu je čitavu desnu stranu tijela. Ruka mu je vi- sila na komadu kože. Noga isto tako. Trbuh mu je bio pot- puno otvoren, bez ikakvog pokrova. Vidjela su se crijeva. Bili smo tada u selu Marinima, kod crkve. Dodeli su ga kod mene. Nije bilo ništa drugo, nego da mu damo rakiju da pije. Znao sam da se ne može spasiti. On je pjevao, dozivao sestru i majku. Nakon nekoliko časova je umro. (Očekivao sam da će se neko od njegove porodice javiti, ali nije. Znam da je rodom od Bjelovara. Na Kozaru, u partizane, došao je iz domobranstva.)

Brigada je često imala pokret ne samo na Kozari, nego je prelazila i Sanu, na područje Podgrmeča. Kada bi stigli na određeno mjesto, borci bi se odmarali. Za to vrijeme mi iz saniteta smo morali raditi. Za nas je tek tada počinjao nosao. Trebalo je pregledati rane i previjati ih. U toku rada stigao bi kurir i rekao da se komandant interesuje da li sam gotov, da bi brigada mogla krenuti dalje. I opet bi se ponovilo isto. Borci bi se odmarali, a mi smo, nakon hodanja, morali nastaviti da previjamo, pregledamo i lije- čimo ranjene i bolesne. Bilo je zaista naporno, fizički na- porno. Ali sam tada bio mlad, a volio sam ljude, pa teškoće koje sam podnosio nisu mi padale tako teško. Uz sve to rado se o pružašu pomoći našim borcima. I zato nije bilo i nije smjelo biti nikakvog umora.

Jedno vrijeme imali smo dosta rašenih i poginulih. Bilo je to baš kada je komandant brigade bio Žarko Zgo- šanin, izvanredna ličnost, borac i drugar, gorostas od čo- vjeka. Sjećam se kako smo razgovarali o tome kako je moguće da neprijatelj zna za naše pokrete. Bili smo iznenađivani. Kasnije se ispostavilo da u štabu divizije djeluje nepri- jateljski agent. Radio je čak kao obavještajac u diviziji. Neprijatelju je dostavljao sve podatke o pokretu i jačini naših snaga. Izvještaje je dostavljao pomoću golubova pi-

smonoša. Ime mu je bilo Smajo. Otkriven je i kažšen kao izdajnik.

O tome da je neki izdajnik dostavljao neprijatelju iz- vještaje o pokretima naših snaga, otkriveno je prvi put u zapliješenoj neprijateljskoj arhivi koju smo pronašli u miniranom vozu na pruži Bosanski Novi — Dobrljin. Naime, u zapliješenoj pošti nađeno je nešto što su naši obavje- štajni oficiri dešifrovali, pa se otuda pošlo na utvr- đivaše i otkrivaše izdajnika. Moguće je čak da je i SMZJ o došao do ove pošte, pa je ispitivaše ovog slučaja trajalo nekoliko mjeseci. Konačno je ustanovljeno da je obavještaj- ni oficir divizije upravo taj izdajnik.

Meni je posebno ostao u sjećanju divan narod Kozare. To je narod posebne ćudi. Moglo bi se reći da su oni kao neki otočani, koji žive udaljeni od ostalog svijeta. Kozara je sa svojim stanovništvom bila opkoljena željezničkom i cestovnom komunikacijom i rijekama. Iako se u blizini nalaze gradovi Prijedor, Baša Luka, Bosanska Gradiška, Eosanska Dubica, Bosanski Novi, pretežan broj stanovni- štva živio je od poljoprivrede. Kozarački narod je posebno cijenio čast, pošteše, hrabrost i dostojanstvenost. To ljud- sko dostojanstvo mi se naročito sviđalo. Posebno su se tom odlukom isticale žene. One nikada nisu mnogo pričale. Istina, u selima nije ni bilo mnogo muškaraca. Većina ih je bila u partizanima. Sve poslove obavljale su žene i omladina. Njihov doprinos bio je naročito velik kada je trebalo iz pojedinih akcija iznositi rašenike ili ih pre- nositi u bolnice. Teško je opisati kako nas je narod Ko- zare dočekivao i ukazivao nam gostoprimstvo. Davao je i posljedšu kašiku hrane svojim borcima, svojim sinovima, a da ni sam nije imao za sebe. Rašenicima su donosili sve što su imali: sir i mlijeko ili, kako se to na Kozari tada govorilo, vareniku. Mi, borci, bili bismo zadovoljni kada bismo imali i hljeba. Obično je to bila kukuruza, ispečena pod sačom.

Na Kozari sam proveo oko šest mjeseci. Za to vrijeme pored boraca liječio sam i civilno stanovništvo. Moje liječničke usluge sastojale su se u davašu savjeta kako postupati sa bolesnikom i slično. Ostao mi je u sjećanju jedan slučaj oboljenja žene. Došli su k meni i obavjestili me da je jednoj ženi pozlilo poslije porođaja. Bilo je to negdje u okolini Devetaka. Pošao sam tamo. Našao sam je u veoma kritičnom stašu. Učinio sam sve što sam mogao, ali je već bilo kasno. Nastupilo je trovaše i žena je podlegla, ostala je obitelj bez majke!

Sanitetska služba brigade djelovala je dosta samo- stalno. Kada je trebalo da se konsultujem, to bih činio sa štabom brigade, a inače sam samostalno djelovao.

Pored liječenja ranjenika i bolesnika imali smo da obavimo i određeni zadatak prilikom mobilizacije ljud- stva za narodnooslobodilačku borbu, za dolazak u parti- zane. Rekrutacija se vršila u selima oko i iznad Kozarca, te između Prijedora i Brezičana, prema Marinima, gdje je bilo i muslimanskog stanovništva. Bila je to prva regru- tacija boraca na Kozari. Primali smo mladiće od 16 godina i starije. Sjećam se da sam prilikom jedne ovakve regruta- cije primio oko pedeset mladića u partizane. Osnovno je bilo ustanoviti da li su ti mladi ljudi zdravi i da ne boluju od neke teže bolesti. Poslije toga upućivani su na kraće kurseve, gdje su dobijali osnovna znanja iz taktičke obuke i upoznavali sastav i dejetvo oružja, a zatim su odlazili u jedinice.

Na Kozari je kao poseban problem bilo liječenje bole- sti „čče“. Ovog obolješa bilo je mnogo ne samo kod boraca, nego i kod naroda Kozare. Za liječenje čče upotrebljavali smo Flemingsovu tekućinu koju smo sami spremali, kuhali. Spravljali smo je od sumpora i ulja. Spremao je hemičar, po receptu koji sam mu dao. Ovom tekućinom mazali smo obo- ljele od čče oko sedam dana. Pored toga, svaki drugi dan smo šurili šihovu odjeću.

Moglo bi se reći da nam je najveći problem bila borba protiv vaški, prenosilaca opake bolesti tifusa. Protiv ove napasti teško je bilo boriti se. Iako smo na kraće vrijeme uspjevali, ipak je bilo nemoguće savladati je. Svako je od nas imao mnogo vaški. Uslova za održavaše hi- gijene nije bilo, a to je bio prvi uslov za uspješnu borbu protiv vaški. Njih smo se otarasili tek kada smo poslije oslobođeša došli u gradove i imali uslove za bolje održa- vanje higijene, kada smo došli do sredstava za dezinfekciju, do odjeće koju smo mogli mijenjati. Ostalo mi je u sjećanju kako smo, dok smo bili načas slobodni, skidali košulje i sjedeći pored vatre otresali vaške u vatru. Čak sam upo- trebljavao i pleteću iglu, koju sam zagrijavao, i njome, ona- ko vrućom, prolazio po šavovima košulje spaljujući vaške i gnjide. Da bismo se bolje i uspješnije borili protiv vaš- ki, napravili smo takozvano partizansko bure. Bilo je to benzinsko bure sa duplim dnom i rešetom. Dolje bi bila voda, koja je ključala, jer smo ispod bureta ložili vatru. Stavili bismo odjeću u ovo bure, koje smo poklopili drve- nim poklopcem. Pošto je voda ključala, u buretu se stvarala vodena para koja je prolazila kroz odjeću. Visoka tempera-

tura vodene pare uništavala je vaške i gšide. To je bio najuspješniji način borbe protiv ovih parazita. Međutim, kako je vaški bilo mnogo i svuda, trebalo je preduzeti šire mjere za šihovo uništavaše.

Kao što sam već rekao, mnogo nam je brige zadavala ratna neuroza. Ona je kasnije počela uzimati maha, pa je utoliko bila opasnija. Bio sam za to da se energično suzbije. Pored toga, bilo je dosta oboljelih od tifusa pjegavca, koji su prenosile vaške. Problem je bio u tome da se ustanovi, a to nije bilo moguće, koja je vaška inficirana i prenosi pjegavac. One su ga uglavnom prenosile ujedom sa oboljelog i širile ga dalje ujedom zdravog čovjeka. Obično bi nastupao svrabež na mjestu kuda bi inficirana vaška prošla. Češaćem, grebajući tijela, kože, infekcija bi se prenosi u organizam, te bi tako nastupala bolest. Bolest je nastajala i ujedom inficirane vaške zdravog čovjeka, ali maše nego prethodnim načinom. Trbušnog tifusa bilo je veoma rijetko. Neki slučajevi smatrani su trbušnim tifusom, a to je, u stvari, bio pjegavac.

Za liječenje pjegavca nismo imali ništa posebno uspješno. Obično smo stavljali bolesnika da leži. Nakon sedam-osam dana, poslije visoke temperature, nastupilo bi poboljšanje, naročito kod mlađih i izdržljivijih osoba. Malo je bilo gubitaka od pjegavog tifusa. Čim bi bolesnik osjetio potrebu za jelom, znali smo da je prebolio krizu. Obično bi poslije tifusa mnogo jeo, imao je dobar apetit i veliku želju.

Ranije sam pomenuo i zarazu češom. Nju je donosila posebna vaška koja živi u samoj koži. Ona, tako da kažem, ruje pod kožom kao krtica u zemlji, pravi kanale i u njih izbacuje jajašca. Češom (šugom) bi se ljudi u međusobnom dodiru inficirali, a pošto nije bilo uslova za održavanje higijene, lako se prenosila. Bile su dvije vrste češe, suha i bljuzgava. Bljuzgava je bila kada je nastupalo gnojenje, kada su stvarane gnojne rane.

Nabavka lijekova bila je otežana. Međutim, bilo je liječenje i bez lijekova. Obično smo liječenje obavljali konzervativno. Izolovali bismo bolesnika, pokrili ga i stavili uz vatru i slično. To smo uobičavali kada se radilo o prehladama koje su brzo prolazile. I bolesti je bilo maše. Kada su ljudi u borbi, uvijek su u pokretu i otporniji. Čitav organizam se brani od svake bolesti kada je u svakodnevnoj aktivnosti i napetosti. Kada se organizam opusti i postane „civilizovan“, onda je i manje otporan na bolesti.

Sjećam se da sam i ja dobio pjegavac, negdje početkom 1944. godine, poslije akcije na Bosansku Gradišku. Imao sam visoku temperaturu. Tada mi je Stana Oljača pjevala, kako

bi mi održala raspoloženje. Proveo sam oko tri dana u visokoj temperaturi. Hodao sam kao pijan. Ali sve se dobro završilo. Bolest me je prošla kroz nekoliko dana.

Bilo je u ratu i posebnih trenutaka i događaja. Tako mi je jednom došao učitelj, inače stariji čovjek. Imao je blizu 50 godina, što je za nas tada značilo starost. Došao je da mu promijenim flaster. Imao ga je na dva mjesta, straga na vratu i naprijed iznad kapka desnog oka. Interesovao sam se šta mu se desilo. Rekao mi je da je „strijeljan“ 31. de- cembra 1943. Iznenadila me je riječ „strijeljan“. Upitao sam: „Kako to strijeljan?“ Ovaj čovjek nam je ispričao da je bio kao talac izveden na strijeljaše, da su mu pijani Ni- jemci pucali u glavu, a da se poslije toga više ne sjeća šta je bilo. Kada se osvijestio, osjećao je da mu je hladno, a uskoro su po šega došli neki mlađi borci i odnijeli ga. Kad je došao k meni, rane su mu zarasle, ostale su samo krastice. Razmišljao sam o ovom slučaju i pitao se, zar je moguće da zrno prođe ispod baze lubanje, zatim kroz očni otvor, koji je širok svega 9 mm i da čovjek ostane živ? Za- nimljivo je da je kuršum uzeo taj idealni pravac i prošao tako da ništa vitalno nije povrijedio, niti oko, niti očni živac. Moglo bi se slobodno reći da ni jedan hirurg ne bi iglom pogodio onaj put u lubaši kojim je prošlo ovo zrno. Čovjek je bio potpuno zdrav, bez ikakvih smetši i ošte- ćenja. Moglo bi se to nazvati fenomenom u medicini. Ali takav je rat. U njemu se često dešava i ono što bi u normal- nim uslovima bilo nemoguće.

I na kraju, htio bih još jednom da istaknem da sam se na Kozari, među šenim borcima i narodom, osjećao veoma ugodno. To vrijeme, iako je bio rat, zadržacu uvijek u sje- ćanjima.

Ostao mi je u sjećanju komandant naše brigade Miloš Šiljegović. Bio je to divan čovjek. Vrlo pametan i strpljiv. Istina, katkad bi bio i nagao, ali bi ga to brzo prošlo. Uvijek je mislio na borce i nastojao da se u borbi prođe sa što manje gubitaka. To sam kod njega posebno cijenio. Ako je ocijenio da je slabo počelo, rekao bi da neće ništa biti, jer početak treba da ide kao baraž. Kada je ocijenio da se borba ne razvija kako treba, naređivao je povlačeše, kako ne bi imao gubitaka. Dobro mu je pomagao, podupirao ga, ko- mesar Milan Vrhovac. Najviše smo brinuli i strijepili za zamjenika komandanta Mikana Marjanovića koji je bio isuviše hrabar, nagao, isuviše žestok u borbi. Junačina.

Žarko Zgonjanin koji je došao za komandanta brigade poslije Miloša Šiljegovića, bio je tih i miran po pri- rodi, inače kao borac i komandant veoma hrabar i dobar

rukovodilac. Radio je neumorno i brinuo se za sve i svakog, iako je bio bolestan. Često se tužio na bolove u bubrezima. Već tada smo uspjeli da ustanovimo da su mu oboljeli bubrezi.

Vrlo mi je bilo simpatično kada su me pojedini borci pitali: „Doktore, odakle si?“ „Iz Zagreba“, odgovarao sam im. „Da li baš pravo iz Zagreba?“ „Da, pravo iz Zagreba.“ „A šta si?“ „Hrvat sam.“ Zatim bi slijedilo pitanje: „Hrvat pa ovdje?“ „A što ne bi? Pa ovdje mi je mjesto“, odgovarao sam. Borcima se sviđalo što sam ja, Zagrepčanin, došao da se sa njima borim protiv fašista. Siguran sam da je moje prisustvo među njima i moja pomoć njima pružana u najtežim trenucima bola, života i smrti, posebno kod onih koji nisu šire poznavali revolucionarnu oslobodilačku borbu u čitavoj Jugoslaviji, činilo da postanu zreliji i svjesniji da je borba koja se vodi borba između dobra i zla i da se u toj borbi, na jednoj ili na drugoj strani, bore i dobri i loši ljudi, borci za slobodu ili protiv še, bez obzira na to kojoj nacionalnosti pripadali.

Nikada nisam osjetio nepovjerenje prema meni ni kao liječniku ni kao čovjeku. Maksimalno sam se zalagao da pomognem našim borcima i našem narodu. Zato su me cijenili i uvažavali svi. Mnogo mi je to značilo. Kada smo imali pokret, kao i za vrijeme kraćeg odmora i predaha između borbi, odlazio sam među borce i činio sve što je bilo moguće da im olakšam tegobe i patnje, da im svojim prisustvom ulijem vjeru u ozdravljenje, sigurnost, da ne pokleknu u borbi za život. Volio sam te ljude koji su se iskreno, bez rezerve, postavljali prema meni kao čovjeku i kao liječniku, kao njihovom velikom prijatelju i saborcu. A meni je bilo teško što nisam imao više tehničkih mogućnosti, lijekova, instrumenata, anestetičkih sredstava da im i tako, pružajući im svu svoju ljubav i znanje, više pomognem.

To vrijeme, iako ratno, puno borbe, života i smrti, iako teško, bilo je veličanstveno u nadahnuću svih za izvoje- vaše pobjede. U toj borbi dao sam potpuno sebe. Zato se rado i sjećam tog vremena.

Ivo dr ŠALEK

U 2. BATALJONU 11. KRAJIŠKE NOU KOZARSKE BRIGADE

U napadu na garnizon u Bosanskoj Dubici, 12. oktobra 1943. naš bataljon se kretao od Kruškovca cestom Prijedor

— Knežica — Bos. Dubica.

Napad na taj garnizon bio je dobro pripremljen. Posto- jala su obavješteša o rasporedu neprijateljskih snaga. Da toga nije bilo ne bi se onako brzo razbila okolna odbrana i stiglo u centar grada. Sa grupom boraca iz naše čege naišli smo na ambulantu domobranske jedinice. Tu se nala- zio jedan ljekar sa ostalim osobljem. U sastavu ove pokretne ambulante nalazilo se dvadesetak tovarnih grla za vuču i prenošenje opreme ambulante. To je bilo veoma značajno za našu jedinicu s obzirom na to što se uvijek oskudijevalo u sanitetskom materijalu.

Neprijatelj je u centru grada pružio otpor iz zgrade sreza i iz jedne škole. Škola je zapaljena i tako je slom- ljen otpor. Vod u kome sam se nalazio, stigao je u toku po- kreta do kuće Mujage Šerića, čiji se sin Smail nalazio kao komesar u jednom našem bataljonu. Pred nas je izašla starija žena, vjerovatno Smailova majka, i interesovala se da li smo gladni. I dok smo se kraće vrijeme zadržali ovdje jer su ustaše tukle vatrom iz minobacača iz Hrvatske Du- bice, ona nam je pripremila nešto za hranu i pozvala nas u kuću da to pojedemo. Ponudila nas je pravom maslenicom i jajima na kajmaku.

U toku noći uspjeli smo pronaći sve vojne i druge ma- gacine gdje se nalazila oprema. Sa borcima, pod rukovod- stvom narodnooslobodilačkih odbora, krenule su pozadin- ske, uglavnom omladinske, čete sa stočnim zapregama koje su imale zadatak da pomognu kod iznošenja poginulih i raše- nih boraca, a istovremeno i da izvuku na slobodnu teri- toriju ovaj plijen. Sve je to evakuisano blagovremeno i ot- premljeno na Kozaru. Sa nama je pošao izvjestan broj mje- štana iz grada koji su ranije sarađivali sa Pokretom, jer više nije bilo uslova za šihov opstanak u gradu. Inače,

držanje u našim rukama ovog mjesta nije bilo moguće zbog njegovog geografskog položaja, blizine željezničke komunikacije i jasenovačkog logora. Neprijatelj je već sutradan počeo da dovlači jače snage i da tuče oslobođeni grad vatrom iz artiljerije i minobacača. Za to vrijeme jedinice naše brigade su se povukle.

Poslije uspješnog napada vratili smo se na naše položaje prema Prijedoru, Kozarcu i dalje prema Ivaškoj. Dejstvovali smo prema željezničkoj komunikaciji Prijedor — Baša Luka, gdje smo kidali prugu, rušili mostove i bunkere.

U ovim akcijama učestvovala je i naša 2. četa. Neposredno poslije napada na Bosansku Dubicu četa je dobila zadatak da likvidira tri bunkera. Postojala su obavještenja da su u njima domobranci koji nisu raspoloženi da pružaju otpor. Doznali smo da su tih dana dobili komplet zimsku odjeću i obuću i sljedovanje. Među domobranima bilo je Muslimana.

Pošto smo se privukli na blisko odstojanje i opkolili bunkere, komandir Gojko Babić naredio mi je da krenem naprijed da se sporazumijem sa domobranima Muslimanima. Bilo mi je malo neobično da se prvi pojavim pred bunkerom, ali zadatak se morao izvršiti. Pošao sam naprijed i pozvao domobrane sa: „Drugovi, nemojte pružati otpor, već se predajte pošto ste opkoljeni”. Iz bunkera je dopirao odgovor: „Kakvi ste vi drugovi, vi ste četnici.” Primjetili su na nekim našim borcima ređenike, pa su se plašili da su četnici. Inače, bilo je slučajeva da su ih četnici znali izazvati, a zatim razoružati, pa sada nisu bili sigurni da li smo četnici ili partizani.

Nastavio sam da razgovaram s šima. Teško ih je bilo uvjeriti da mi nismo četnici. Onda sam im rekao da među četnicima nema Muslimana, a da sam ja Musliman, da sam partizan i da mi je ime Enver. Jedan od domobrana, da bi se uvjerio da sam zaista Musliman, tražio je da izgovorim neku muslimansku molitvu na arapskom jeziku. Ja sam izgovorio dijelove jedne molitve, ali to nije bilo uvjerljivo. Neki od domobrana iz bunkera dobacio mi je da zna takve koji su živjeli negdje u komšiluku sa Muslimanima, pa su naučili poneku riječ iz molitve.

Komandir čete Gojko Babić bio je nezadovoljan ovakvim ishodom pregovora pa mi je dobacio: „Envere, postavi im ultimatum da se predaju.” Predložio sam im da pošalju jednog svog domobrana i da ću izaći pred šega da se uvjeri da smo partizani. U protivnom, u roku od pet minuta otvorimo vatru i likvidirati i bunker i njih. Nastalo je

kraće zatišje. Ocijenili smo da se u bunkeru nešto dešava. Prošlo je određeno vrijeme, a još ništa nam ne odgovaraju. Ni mi više nismo bili sigurni da ćemo likvidirati bunker, jer je sagrađen od betona, a nemamo minobacača. Sačekali smo još izvjesno vrijeme i opet ih pozvali na predaju. Otuda se začuo glas da se predaju i otvoriše vrata na bunkeru. Nama je olakšalo pa smo prišli bliže. Uvjerili su se da smo partizani. Ali u jednom momentu začu se puško-mitraljez. Tu je bio i jedan šemački instruktor koji je obučavao domobrane. Nije htio da se preda, već je tukao iz puškomitraljeza pokušavajući da se izvuče. Ali nije uspio. Dočekao ga je kurir, mali Mile, za koga sam rekao da je rodom iz Prijedora, i na mjestu ga ubio.

Ponudili smo domobranima da pođu s nama u partizane. Nisu bili raspoloženi. Uzeli smo im oružje i drugu vojnu opremu. Bunkere smo zapalili. Koliko mi se čini, te noći su uništena dva ili tri bunkera. Uspjeh ove akcije bio je u tome što smo se blagovremeno privukli bunkerima, tako da domobrani nisu bili u mogućnosti da pruže otpor. Bili su prisiljeni na predaju.

Naš 2. bataljon se prosto rečeno specijalizirao za ovakve akcije na željezničkoj pruzi. Uspjehu je doprinio silo i to što su borci u bataljonu bili pretežno sa ovog područja pa su dobro poznavali teren, svaku stazu i uvalu. Teren je ravničast sa niskim rastinjem, dijelom pošumljen, ali nepodesan za izvlačenje zbog toga što tuda prolazi željeznička pruga prema Bašoj Luci i cesta. Neprijatelj je mogao intervenirati ne samo pješadijskim, nego i motorizovanim snagama. Otuda se nije smjelo dozvoliti da se jedinica nađe u takvom položaju da se mora pod vatrom izvlačiti. Zato smo akcije izvodili noću, brzo i sa iznenađenjem, a zatim se opet, koristeći noć, izvlačili prema Kozari.

Skoro svakodnevno su se u jesen 1943. i u proljeće 1944. godine na ovom sektoru vodile borbe. Često su neprijateljske jedinice kretale iz Prijedora prema našoj oslobođenoj teritoriji, a bilo je i pokušaja prodora iz Banje Luke prema Prijedoru.

Pod kraj 1943. godine uslijedila je tzv. baljalučka operacija našeg 5. bosanskog korpusa. Zadatak je bio — osloboditi Bašu Luku i uništiti garnizon u gradu. U okviru te operacije, jedinice naše 11. krajiške NOU kozarske brigade napadale su Bosansku Gradišku kako bi sa ove strane onemogućile pružanje pomoći opkoljenom garnizonu u Bašnoj Luci. Imali smo zadatak da zauzmemo Bosansku Gradišku i srušimo most na Savi.

Prilaz uporištu bio je veoma težak, jer je teško bilo pronaći prirodni zaklon. Jedino nam je kanal služio kao zaklon. Bilo je hladno sa malo snijega i jakim mrazom, a dosta boraca bilo je sa slabom odjećom. U toj akciji sam zapazio hrabru partizanku Stanu Oljaču, rodom iz Prijedora, koja je, iako slabo obučena, išla nasmijana, a pod šenim polubosim nogama pucao je led.

U toku borbe, tu na kanalu, poginuo nam je kurir Mile. Pogođen je od mine. Bio je to veoma težak gubitak jer su ga svi borci voljeli.

Bataljon nije uspio da uđe u grad. Jače neprijateljske snage sutradan su izvršile protivnapad. Bili smo prisiljeni da se povučemo prema Kozari u selo Grbavce.

Neposredno poslije akcije na Bos. Gradišku i na Kozari se osjetilo dejstvo šeste ofanzive. Krenule su jače neprijateljske snage na našu oslobođenu teritoriju. Stigla su i prva obavještenja o pokretu Čerkeza koji su se veoma brzo kretali sa košima. Nismo imali iskustva u borbi s konjicom.

Glavnina 11. krajiško-kozarske brigade prikupila se sredinom januara 1944. u rejonu Maslin-baira prema Prijedoru. Pred nama se nalazilo selo Palančište. Doznali smo da je neprijatelj stigao u ovo potkozarsko selo. Bilo je hladno, a mi slabo obučeni. Januarska noć 1944. sa snijegom i ledom. Sa nama dosta rašenih i bolesnih boraca koji su pokrenuti iz partizanskih bolnica u Kozari i sa terena. Nalazimo se u okružanju. Neprijatelj je blizu, a treba se probiti. Ne smije se čekati dan, treba izaći iz obruča. Prostor za manevrisaše je skučen. Postoje obavještenja o pokretu jačih neprijateljskih snaga od Bosanske Gradiške i Bosanske Dubice prema Kozari, a od Prijedora neprijatelj se već nalazi u selima nedaleko od nas.

Štabovi bataljona, sa komandama četa razmatraju plan izlaska iz Kozare. I borci su zaokupljeni mislima šta će se desiti i kako ćemo se izvući. Nedaleko ispod Maslin-baira u Palančištu u susjedna sela stigli su Nijemci i Čerkezi. Pale kuće po selima, ubijaju narod i stoku. Narod koji je uspio da dozna o pokretu neprijatelja povukao se u Kozaru i nalazi se pod zaštitom naših snaga.

Baš u to vrijeme kod nas je stigla kulturna ekipa Vrhovnog štaba. Sjećam se da je među šima bio Junuz Međević, a bilo je još desetak-petnaest istaknutih glumaca, partizanskih boraca, među kojima i Ljubiša Jovanović. Njihov dolazak veoma brzo je izmijenio raspoloženje među borcima. I oni su se našli sa nama u okruženju, ali i pored toga začuše se partizanske pjesme. Pjevalo se veoma tiho,

ali sa osjećajem. Ponegdje je gorjela i vatra i uz nju su borci sa glumcima pjevali naše pjesme. Noć je bila hladna, puna neizvjesnosti, ali je sve to kratko trajalo. Već sutra- dan, zahvaljujući umješnosti naših štabova našli smo se izvan okruženja.

Dijelovi neprijateljskih snaga veoma brzo su prokrsta- rili područjem Kozare i povukli se u uporišta. Čerkezi koji su rano krenuli iz Bosanske Gradiške, istoga dana uveče već su bili u Bosanskoj Kostajnici i prema Bosan- skom Novom i Dobrljinu. Ostavljali su iza sebe pustoš. Pa- lili su kuće i ubijali koga su uhvatili. Mi smo uspjeli da se vješt看 manevrima izvučemo i prođemo neprijatelju iza leđa. Namjera je bila da se ne upuštamo u jače okršaje. Trebalo je sačuvati živu silu.

Uskoro iza toga otišao sam na novu dužnost, rastajući se od boraca 2. čete 2. bataljona sa kojima sam proveo nepunu ratnu godinu i upoznao dosta hrabrih i neustrašivih bo- raca Kozare.

Enver RIZVANBEGOVITH

NAŠA 11. KRAJIŠKA NOU KOZARSKA BRIGADA KRENULA JE SA KOZARE

Poslije velike septembarske operacije na širem prostoru Baše Luke, jedinice naše 4. krajiške NOU divizije krenule su na odmor. Poslije kratkog odmora krenuli smo preko Sanskog Mosta, Ključa i dalje prema Bugojnu.

Stigli smo na sektor Bugojna i Gornjeg Vakufa. Ovdje u to vrijeme nije bilo neprijateljskih snaga. Glavno uporište bio je Travnik. Štabovi brigada su znali da se vrše pripreme za napad na Travnik.

U rasporedu snaga za taj napad 11. krajiška brigada bila je podijeljena na dva dijela. Dva bataljona su napadala Travnik, a druga dva komunikaciju Vitez — Han-Bila.

U mjestu Han-Eila nalazila se jedna kafana sa nekoliko kuća okolo, a uz šumski most. Za čušaše mosta neprijatelj je napravio bunker, u kojem su se nalazile ustaše. Kada smo počeli napad mnogi neprijateljski vojnici, pa čak i civilni, smatrajući da vršimo samo prepad, pobjegli su u bunker i sklonili se. Ustaše su pružale žestok otpor iz bunkera. Već je bio dan. U toku noći nismo uspjeli da ga uništimo jer se nije ni vidjelo. Kada je svanulo dovukli smo top zvani „romelovac“, tu ispod mosta na pedesetak metara i počeli da tučemo po bunkeru. Iako smo granatama probili bunker i napravili otvor, ustaše nisu htjele da se predaju. Morali smo upotrijebiti i brdske topove sa granatama koje imaju šrapnele. Ubacili smo nekoliko takvih granata u bunker i kada je ustaše počeo daviti dim, počeli su pojedinačno iskakati. Ni tada nisu imali namjeru da se predaju, već da pobjegnu. Dočekivali smo ih prilikom iskakaša iz bunkera. Kada je prestao otpor ustanovili smo da ih je 50—60 mrtvih. Ipak je njih petorica uspjelo da pobjegnu, iako su bili opkoljeni na tako uskom prostoru.

Desio se tu i jedan težak prizor koji može samo rat da donese. Među poginulim nalazio se i jedan mladić 16—17 godina. Oko njega se u toku dana muvao jedan čovjek i stalno ga pogledao. Nekoliko puta sam ga pitao šta traži tu.

Odgovarao bi da ne traži ništa. Primjetio sam da mu je ovaj poginuli dječak nešto u srodstvu, ali da se čovjek plaši da to kaže. I jednom sam mu prišao i rekao mu da mi kaže šta traži. Napomenuo sam mu da pretpostavljam da tu ima i nevinih žrtava jer su se sklonili u toku borbe. Ako mu je tu neko poginuo, to je nesreća koju je donio rat. Tada mi je priznao da je ovaj poginuli dječak šegovo dijete. Rekao sam mu da ga uzme i sahrani. Bilo mu je drago što sam shvatio njegov roditeljski osjećaj.

Poslije zauzimanja Travnika orijentisali smo se prema Zenici da bismo spriječili intervenciju iz toga pravca. Baš u to vrijeme razgovarao sam telefonom sa komandantom

5. korpusa Slavkom Rodićem koji mi je prenio vijesti da je oslobođen Beograd. Istog dana, 20. oktobra, oslobođeni su Beograd i Travnik.

Kada sam došao u vezu sa Mikanom Marjanovićem i Živkom Rodićem koji su bili sa druga dva bataljona, pre- nijeli su mi tužnu vijest da je jedan rukovodilac iz neke druge brigade u toku borbe ubio dva naša borca. Taj slučaj se veoma teško dojmio mnogih boraca u našoj brigadi. Mo- rali smo uložiti veliki trud da bismo spriječili namjeru nekih naših boraca koji su se spremali da pronađu i ubiju ovog rukovodioca.

Poslije toga težište dejstva naših jedinica prenijeto je prema Busovači i Zenici. Uvijek smo imali dva bataljona prema neprijatelju, dok su druga dva bila na odmaranju ili kao rezerva. Brigada je u to vrijeme imala zadatak da brani slobodnu teritoriju. Na ovome području do našeg dolaska nisu se dugo zadržavale naše snage. Zato smo, pored borbi sa neprijateljem pomagali pozadinskim radnicima na orga- nizaciji i učvršćivašu narodnooslobodilačkih odbora, održavali političke zborove i skupove. Upravo, radili smo sve što smo 1941. i 1942. godine radili u Bosanskoj krajini.

Na ovom području bilo je dosta ljudstva, pa smo uskoro počeli da mobilishemo i popušavamo jedinice. Dobro smo se popunili. U prvo vrijeme narod nas je, vjerovatno iz stra- ha, gledao sa nepovjerešem. Međutim, što smo duže ostajali, narod nam se više približavao i izražavao simpatije. Tu smo proveli možda do pod kraj novembra ili do početka decembra 1944.

U međuvremenu imali smo zadatak da napadnemo upo- rište Busovaču. Mislim da je pri ovoj odluci pogrešno prociješena situacija. Naime, drumska komunikacija na ko- joj se nalazila Busovača trebala je neprijatelju radi odr- žavaša veza sa Sarajevom preko Zenice. Busovača je bila upravo na jednom čvoru ove komunikacije. Mjesto kao upo-

rište bilo je veoma podesno za odbranu. Tu su se nalazili Nijemci.

I pored toga što se znalo ili moglo pretpostaviti šta za neprijatelja znači uporište u Busovači, ipak je done- sena odluka da se uporište napadne. Učestvovala je naša

11. brigada. U napadu smo dobro iskrvarili (bilo je više mrtvih i rašenih), ali bez uspjeha. Neprijatelj je bio jako utvrđen. Imao sam već dovoljno ratnog iskustva u napadima na utvrdeša, ali je teško bilo i pretpostaviti da su tu na- pravljeni takva utvrdeša. Neprijatelj se prosto ukopao u zemlju. Znači da su nas očekivali, da su nas se bojali i respektovali.

Prema Zenici nismo imali većih borbi. Ponekad smo se sukobljavali prilikom izviđača. Tako je protekao period do 20. decembra 1944.

Pod kraj 1944. godine viši štabovi partizanskih snaga u Bosni počeli su planirati napada na garnizon u Sara- jevu. Peti udarni korpus NOVJ, u čijem je sastavu bila i

4. krajiška divizija, dobio je zadatak da napadne Sarajevo sa sjeverozapadne strane. To je značilo uništiti uporišta uzvodno uz Bosnu i željezničku komunikaciju od Kakša, Vareša i Visokog i čitav taj sektor prema Sarajevu.

Radi uspješnog izvođeša ove operacije, štab 5. udarnog korpusa odlučio se da stvori jak mostobran u trouglu Ze- nica — Vareš — Visoko, na desnoj obali Bosne. Zato je na- ređeno štabu 4. krajiške divizije da formira jaku grupu, jačine jedne brigade, koja će izvršiti ovaj zadatak.

Štab divizije se odlučio da za komandanta grupe po- stavi mene. Dato mi je ovlašćeše da iz svake brigade 4. krajiške divizije odaberem po jedan bataljon. Odranije sam dobro poznavao 6. krajišku, a 11. brigadu sam upoznao od kada sam došao za šenog komandanta, dok sam manje poznavao 8. brigadu. Odlučio sam da iz 6. brigade uzmem 1. bataljon, iz Jedanaeste 3. bataljon i iz 8. brigade 3. bataljon.

Sugerisana mi je reorganizacija, da učinim sve što je potrebno da bi grupa bila pokretna, rasterećena svega što bi joj usporavalo pokret i manevar. Ovo je utoliko bilo nužnije što smo imali neobičan, pa i težak zadatak. Tre- balo je forsirati Bosnu u vremenski nepodesnom periodu kada je rijeka dosta duboka, a temperatura niska.

Prilikom određivanja za rukovodioca ove grupe, kome- sar divizije Dimitrije Bajalica rekao mi je da idem na ovaj zadatak i zbog toga što poznajem teren, gdje sam 1943. sa sličnom grupom išao pred glavninu naših snaga sa Vrhovnim štabom, poslije proboja iz pete neprijateljske ofanzive.

Prihvatio sam ovaj zadatak i pristupio poslu. Oslo- bodio sam se starijih, bolesnih i iznemoglih boraca. Dobro smo se naoružali. Kada smo krenuli na zadatak, naša grupa brojala je 1.050 boraca. Imali smo i neke inženjerijske stručnjake koji su nam pripremali gumene čamce za for- siranje Bosne.

Krenuli smo na zadatak 24. decembra 1944. iz Han-Kom- panije. Trebalo je preći komunikaciju između Busovače i Kiseljaka, noću i neopaženo. Stigli smo u sela južno od željezničke pruge. Zapamtio sam selo Sebinje, gdje smo predanili.

Dvadeset petog decembra stigli smo na rijeku Bosnu, u selo Modrinje. Pokušavali smo na razne načine da pređemo rijeku. Prvo smo probali pomoću konopca, vezanog sa jedne obale na drugu pa onda veslašem, ali nismo uspjeli. Poku- šali smo vezivašem konopca za konja pa nam ni to nije uspjelo. Tada se jedan borac, više se ne sjećam koji, odlučio i zaplivaio hladnim talasima Bosne. Otišao je sa konopcem i doplivaio do druge obale. Znam da nas je otuda vikao da moramo izdržati dok se on malo odmori pa će vezati kono- pac na podesnom mjestu.

Međutim, konopac nije mogao da izdrži teret jednog čamca sa osam boraca i dva puškomitraljeza. Kada su naišli na sredinu rijeke, pošto je voda bila brza, konopac je pukao i čamac sa grupom boraca pojurio je niz rijeku. Među bor- cima je bio jedan sposoban veslač koji ih je spasio da ih voda ne odnese. Pritjerali su čamac obali i povratili se. Tako nam je ovaj pokušaj prelaska preko Bosne, tako rekuć, propao.

Vratili smo se u selo. Neprijatelj je za nas doznao. Iz- vjestio sam štab 4. divizije, putem radio-stanice, šta nam se desilo. Koliko se sjećam, sadržaj depeše je glasio: „Po- kušali smo prelazak preko Bosne, ali nismo uspjeli. Raču- najte da ćemo ipak prijeći". Još je bilo navedeno mjesto gdje se tada nalazimo i naš dalji plan za prelazak.

Trebalo je opet tražiti neki izlaz iz situacije. Sa jednim bataljonom krenuo sam u Fojnicu. Tu u oslobođenoj Fojnici nađene su radionice i stolari koji su nam napra- vili tri velika drvena čamca. Promijenili smo i mjesto prelaska Bosne. Otišli smo uzvodno prema Thatićima. Po- čeli smo da forsiramo rijeku. Međutim, neprijatelj je do- šao sa oklopnim kolima i otvorio žestoku vatru na naše jedinice. Neko od boraca povikao je — daj „džon-bula" (en- gleski bacač). Neprijateljski vojnici izgleda da su čuli za „džon-bul" pa su pobjegli.

Sa nama su tada bili Pašaga Mandžić i Ahmet Šehović Šeho, i članovi Sreskog komiteta KPJ za Zenički srez koji su išli u istočnu Bosnu.

Kada smo se našli na drugoj obali bili smo mokri i ozebli. Ušli smo u jednu kuću da se ogrijemo. Pošto smo se razmjestili po kućama, onako umorni i dremovni, ubrzo smo pospali.

U toku noći dotrčao je komesar čete iz 1. bataljona b. brigade (mislim da se prezivao Majkić) i probudio me. Ne- kako uplašeno mi je prenio da nas neprijatelj napada sa svih strana i da su puškomitraljezi zamrzli te ne mogu da djeluju. Pogledao sam komesara i saopštio mu da prenese Šuššići, komandantu bataljona, da vodi računa da neprijatelj ne zauzme uzvišene iznad nas, dodavši mu: „Idi na zadatak.” San me je bio toliko savladao da sam opet zaspao. Drugovi koji su bili sa mnom podigli su glave i posmatrali šta će se dalje desiti.

Kada je svanulo, pošto neprijatelja nije bilo, izašli smo gore u selo i tražili doručak. Bilo je neko musliman- sko selo. Donijeli su nam voćnog pekmeza i sl. Tada su me upitali kako sam onako mirno i hladnokrvno primio obavještenje o neprijatelju. Objasnio sam da sam poznavao raspored neprijatelja i da na ovom području nema toliko jakih snaga, zatim da sam imao povjerenja u bataljon koji se nalazio na tom pravcu, te da neprijatelj ne bi mogao da zauzme uzvišenje (kotu) iznad nas. Čak sam pomišljao i na to, dok neprijatelj zauzme ovo uzvišenje, mi ćemo se izvući iz sela.

Odavde smo krenuli u Kraljevu Sutjesku. Tamo smo se smjestili u manastir, kod frataru. Kod njih smo naišli na veliko gostoprimstvo. Oni su se lijepo ispričali. Zapamtio sam da je toga dana bio petak, jer su se svećenici požalili kako im je krivo što je petak, pa nam ne mogu da spremi mastan ručak, jer poste. Ovdje smo ostali dva dana. Svećenici su nam dali dvije junice, 400—500 kg pšenice, zatim masti i dr. Sutradan su spremili hranu za mene i drugove koji su sa nama išli. Bio je tu i Đuro Štrbac, koji je upućen kao obavještajac 5. korpusa radi prikupljanja podataka o neprijatelju.

Prilikom planiranja za upućivanje ove naše grupe računalo se da će ostati kraće vrijeme, moguće dvadesetak dana. Zato su sa mnom nisu nikoga određivali, niti komesara i zamjenika, osim što su štabovi bataljona bili kompletni. Za vrijeme boravka u Kraljevoj Sutjesci naišli smo na jednog dobrog obavještajca koji je radio na terenu. Znam da mu je bilo ime Faik, dok sam prezime zaboravio. On je skoro svaki dan odlazio u Sarajevo i otuda se vraćao. Donosio nam

je podatke o neprijatelju i novine. Preko njega smo imali dobra obavještenja o neprijateljskim snagama i njihovom rasporedu.

Tako smo dobili i podatke o brojnom stanju i rasporedu neprijatelja u Varešu. Odlučio sam da napadnemo Vareš uoči nove 1945. godine. I tačno 31. decembra 1944. u 24 časa, kada je otkucavala Nova 1945. godina, počeli smo napad na uporište Vareš. Snijeg je bio vrlo visok, kako se obično kaže, do pasa. Drveće je bilo okićeno snijegom koji je hla- dna bura, kada smo prolazili, obarala sa drveća. Vareš, smješten u dolini, nije očekivao ponovno oslobodeše.

Privlačili smo se do neprijateljskih položaja u pu- noj tišini. Reklo bi se da se ništa ne čuje. Ušli smo u Vareš i zauzeli ga. U Domu kulture našli smo građane kako slave novu godinu. Među njima našlo se i dvadesetak ustaša. Kada smo upali unutra svima je, razumije se, stao dah jer smo ih iznenadili. Zamolili smo narod da krene kućama. Niko nije pristao. Govorili su nam da nikuda neće do sutradan.

Pokupili smo ustaše i druga vojna lica i pritvorili. Saslušali smo ih i obavili sve što je u toj prilici po- trebno. Odavde smo se putem radio-stanice javili štabu

5. udarnog korpusa koji je o našoj lokaciji obavijestio 3. korpus u Tuzli. Tada nam je Petar Borojević, komandant 17. majevičke brigade, krenuo u susret da prihvati drugove koji su pošli na teren istočne Bosne.

Napustili smo Vareš. Radnici su nam dali 1.000 kg še- šera, zatim 500 kg pšenice i drugih prehrambenih arti- kala. Vratili smo se 7. januara 1945. (na pravoslavni Božić^ stigli u Mionicu, istočno od Zenice. Selo je naseljeno pre- težno muslimanskim življem, a nešto maše je srpskog sta- novništva. Došao sam u jedan zaselak gdje su nastasene muslimanske porodice i ušao u jednu kuću. Tu sam našao starijeg čovjeka gdje sjedi sa prekrštenim nogama i drži pušku. Upitao sam ga šta radi ovdje. Odgovorio je da je na straži. Zatim sam ga upitao ko su ovi ljudi što tu leže. Rekao je da su šegovi drugovi. Zaključio sam da je to, u stvari, tzv. seoska muslimanska milicija. Kada sam ga upi- tao od koga se čuva, odgovor je glasio: — „pa, od svakoga, a najviše od četnika."

Objasnio sam mu da smo mi partizani. Izgledalo je kao da se obradovao rekavši kako nas odavno čekaju. Saopštio sam mu da prenese svome starješini i ovim ljudima što su sa šim da se ujutro niko po selu ne smije kretati sa oru- žjem, jer je selo puno partizana.

Sutradan sam tražio da polože oružje. Oni nisu htje- li bez odobrenja nekog Salih-efendije (tako su ga zvali) koji se tada nalazio u Kakanju. Upitao sam ih da li mogu da dovedu svog starješinu, i oni su pristali, pa su odmah uputili jednog čovjeka na konju u Kakanj. Uskoro se pojavio Salih-efendija na bijelcu. Bio je dobro naoružan, sa fe- som na glavi. Pozdravili smo se. Počeo je da izbjegava pre- daju ističući da se oni brane od četnika, ali sam mu saop- štio da smo mi Narodnooslobodilačka vojska i da smo odgo- vorni za sve što se bude zbivalo na ovom području. „Ovdje ne mogu da budu dvije vojske, rekao sam, ili predajte oružje ili prihvatajte borbu." Nemajući drugog izlaza prihvatio je da predaju oružje. Odredio sam mjesto gdje će ga donositi. Dugo su ga donosili. Oružja je bilo mnogo i svakovrsnog: od lovačke puške, najobičnije jednocijevke i kubure, do puškomitraljeza. Sastav ove seoske muslimanske milicije takođe je bio raznolik. Bili su tu skupljeni svi mogućni dezertteri, iz svih neprijateljskih jedinica, tako reći, svih boja, među kojima se našlo i 5 Čerkeza. Razoružali smo ih. Sada su ovdje jedino ostale snage 11. krajiške, 6. krajiške i 8. krajiške brigade.

Naši bataljoni su upućeni na teren prema neprijatelju. Tu smo razvili širok politički rad. Inače, tu nam je bila stvorena veoma povoljna mogućnost za široke akcije. Ne- prijateljske snage, pretežno šemačke, koje su se povlačile iz Grčke dolazeći preko Sarajeva, računale su na mogućnost izvlačeša na ovom sektoru. Rušili smo željezničku prugu, dočekivali vozove i sl.

Za vrijeme boravka na ovom području dobili smo i nove borce, a neke smo i mobilisali. Zadržali smo se sve do 1. aprila 1945. Prvog dana aprila, 5. udarni korpus forsirao je rijeku Bosnu, a mi smo mu stvorili mostobran u Kakšu. Počela je operacija naših snaga za oslobađanje Sarajeva i okoline.

Došli smo opet u sastav 4. krajiške divizije. Naša grupa koja je više od tri mjeseca samostalno djelovala, bro- jala je sada oko 2.500 dobro naoružanih boraca. Uхватili smo bili vezu preko korpusa, pa su nam saveznici bacali oružje, opremu i hranu. Istina, bilo je i takvih slučajeva da tražimo sanitetski materijal i eksploziv, a oni nam bace artiljerijske granate i sl. Padobrane smo davali siro- mašnom stanovništvu da šije odjeću. Tako smo za ova tri mjeseca pokrili dosta široko područje, stvorili organe vlasti, i što je najbitnije, stekli povjereše kod naroda da smo stvarno Narodnooslobodilačka vojska i razbili nepri- jateljsku propagandu. Inače, na ovom sektoru bila je dosta

jaka četnička propaganda, jer su četnici sa Ozrena pokušali stvarati svoj uticaj.

Bio je jedan interesantan slučaj. Prilikom razoružavanja seoske muslimanske milicije našli smo među šima i pet Čerkeza. Kasnije smo dobili obavještenje da su ovi Čerkezi silovali jednu djevojčicu u zaseoku gdje su bile nastasene srpske porodice. Kada smo tamo stigli, seljaci su nam rekli o zločinu koji su počinili Čerkezi. Ispostavilo se da su svi učestvovali. Naš vojni sud ih je osudio na smrt. Prethodno, vojni sud je ispitao sve svjedoke. To je imalo veoma velikog odjeka među narodom.

I još jedan detalj. Sedmog januara 1945. došao sam u kuću Đoke Hrvača u Mionicu. Tu sam sa Mitrom Bajalicom Bajom, bio i 1943. godine kada smo dolazili u ovaj kraj. Ulaзим u kuću i primjećujem da je pripremljen božićni ručak. Gorjela je, po običaju, i svijeca. Sve je to pripremljeno i postavljeno u duhu prigodne svečanosti pravoslavnog Božića — žito, česnica, svijeca i drugo.

Kada sam ušao u kuću domaćin se iznenadio. Ustao je i pošao prema meni govoreći: „Druže, ja ovako slavim, a ti kako hoćeš da postupiš, radi šta znaš.“ Pogledao sam ga i da bih ga ohrabrio, u šali sam mu dobacio: „Đoko, sram te bilo, kakav si ti Srbin, kada me nisi žitom posuo.“ Upišao sam ga da li je slobodno i hoće li mi dati da ručam. To ga je raspoložilo. Sjeo sam sa šim i ostalim članovima porodice i ručao. Uskoro se u komšiluku čulo kako je partizanski komandant na Božić ručao kod Đoke. I ja sam ga svojim postupkom još više raspoložio, što je ne samo na ovoga domaćina, nego na ostale u selu imalo pozitivnog odraza.

Prvog aprila 1945. dobio sam radio-vezom depešu od štaba 4. krajiške divizije da uspostavim mostobran na desnoj obali Bosne u rejonu Kakša. Ovim pravcem će glavčina 5. udarnog korpusa izvršiti napad, forsirati Bosnu, osloboditi Kakanj i produžiti preko Vareša za Sarajevo. Rasporodio sam bataljone pored rijeke. Neprijatelja smo ostavili iza leđa sa dijelovima snaga okrenutim prema šemu, dok je dio išao u susret našim snagama. Trebalo je stvoriti uslove da desna obala Bosne bude slobodna, dok će naše snage koje nadiru prema ovom pravcu osloboditi lijevu obalu, a zatim nesmetano preći Bosnu.

Zadatak je bio veoma težak. Neprijatelj je izvršio jak pritisak. Skoro pola dana vodila se žestoka borba, a bataljoni nisu mogli naprijed, sve dok naše snage nisu počele pristizati i postepeno potiskivati neprijatelja. Tako smo osnovni zadatak ipak izvršili. Naše snage su prešle Bo-

snu i produžile dalje. Ostalo je poneko uporište nelikvi- dirano. Ostavili smo ga jer smo se žurili na izvršenje osnovnog zadatka.

U ovim borbama imali smo i jedan veoma težak gubitak. Poginuo nam je Osman Cafić, rodom iz Prijedora, koman- dant 3. bataljona 8. krajiške brigade. Na jednom uzvišešu nalazila se u rovovima grupa šemačkih vojnika. Komandant

3. bataljona Osmah Džafić, htio je da ih napadne. Odvrćao sam ga od toga, govoreći mu da nam se sada ne isplati žrtvo- vati živote nekoliko boraca, kada će za koji dan ti isti neprijateljski vojnici morati da nam se predaju. Tek što sam se udaljio nekoliko stotina metara susreo sam se sa Ste- vom Raušem, zamjenikom komandanta 4. krajiške divizije, koji mi je rekao da je poginuo Osman Džafić. Povratio sam se nazad. Osman je ležao mrtav. Sa njime je poginulo još

6 boraca. Grupa Nijemaca je zarobljena. Bilo mi je teško saznaše da smo neposredno pred oslobođeše izgubili odvaž- nog i hrabrog borca i komandanta Osmana Džafića. Zaroblje- ni Nijemci nešto su još govorili. Obratio sam im se otpri- like ovim riječima: — „Evo, neka vam sude ovi (pokazao sam na grupu boraca) što ste im ubili komandanta.”

U sklopu daljšeg našeg nadiranja prema Sarajevu do- bili smo zadatak da grupom obezbjedimo krajnji lijevi bok snaga do Vareša, oslobodimo Vareš, a zatim da budemo za- štitnica snaga 5. udarnog korpusa.

Krenuli smo sa bataljonima na zadatak. Išli smo preko veoma teško prohodnog terena. Stigli smo i do Vareša. Tu nismo naišli na jači otpor. Neprijatelj je osjetio naš po- kret prema Sarajevu i povlačio se, izbjegavajući sukobe. Poslije Vareša, iako sam sa grupom bataljona bio u za- štitnici, dobili smo težak zadatak — pratnja i nošeše rašenika. Imali smo i 300—400 šemačkih vojnika koji su zarobljeni u Kaknju i okolini. Ovi njemački vojnici, sada zarobljenici, bili su veoma drski i nadmeni. Počeli su sa- botirati.

Izbjegavali su da nose ranjenike i počeli su da se neljudski odnose prema njima. Govorili su da su gladni i samo tražili načina da ne nose ranjene partizane. Sjetili smo se tada svih nevolja koje su nam Nijemci kao okupatori nanosili i kako smo se morali boriti sa njima, gladni i iscrpljeni, ali smo izvršavali zadatke, dok oni i kao za- robljenici neće da se podvrgavaju naređenjima. Prema ne- kima koji su bili krajnje drski i bezobzirni prema ranje- nicima, morali su primjeniti i najstrože mjere koje se u

ratnim prilikama primjenjuju.

Tako smo za glavninom naših snaga ušli u oslobođeno Sarajevo 6. aprila 1945.

Za vrijeme ovog dužeg perioda, od kraja decembra 1944. do slobodenja Sarajeva 6. aprila 1945. bio sam odsutan iz

11. krajiške kozarske brigade. Ona se sa tri preostala bataljona nalazila u rejonu Zenice. Tako je ova brigada ostala iza 4. divizije i nije učestvovala u napadu na Sarajevo. Dok se vodila borba za Sarajevo, 11. brigada je oslobodila Zenicu. Vjerovatno su učestvovala i još neke snage, ali je cijela 11. brigada učestvovala u oslobađanju tog grada. Za to vrijeme brigadom je komandovao zamjenik komandanta Mikan Marjanović, sa komesarom Jocom Marjanovićem i zamjenikom komesara Živkom Rodićem.

Poslije oslobađanja Sarajeva bataljoni su se vratili u sastav svojih brigada. Tako se i 3. bataljon 11. krajiške kozarske brigade vratio u svoju brigadu i nastavio borbeni put za konačno oslobodeše. Sjećam se da smo u Zenici došli u vezu sa ostalim bataljonima naše 11. brigade. Zadržali smo se kraće vrijeme, nekoliko dana, a zatim je naređen pokret. Sa kompletnom Jedanaestom stigli smo do Jajca. Nismo imali borbi jer su neprijateljski garnizoni na ovom pravcu bili uništeni. U Jajcu sam se rastao od boraca 11. krajiške kozarske brigade koja je krenula na svoj borbeni put za konačno oslobodeše zemlje. Imenovan sam za zamjenika komandanta 53. divizije. Krenuo sam na novu dužnost. Jedanaestu krajišku brigadu poveo je u daljše akcije dotadašnji zamjenik komandanta Mikan Marjanović, koji je imenovan za komandanta brigade.

Miće KOLUNDŽIJA

JEDANAESTA KRAJIŠKA NOU KOZARSKA BRIGADA NA SEKTORU TRAVNIKA, BUSOVAČE I ZENICE U ZIMU 1944/45. GODINE

Poslije napada na Bosansku Gradišku u tzv. drugoj banjalučkoj operaciji, 11. brigada se nekoliko dana odmarala kod Prijedora, a zatim je krenula na dosta dug i naporan put preko Sanskog Mosta, Ključa, Mrkošić-Grada, Jajca i Bugojna. Bio je već oktobar 1944. Počele su pripreme za zauzimanje Travnika. Dva bataljona naše brigade (2. i 4.) napadala su Han-Bilu. Druga dva bataljona (1. i 3.) nalazila su se u rezervi komandanta 5. udarnog korpusa. Sa bataljonima prema Han-Bili išao je i komandant brigade Mičo Kolundžija. Ovi bataljoni su izvršili svoj dio zadatka, obezbjeđujući ostale snage koje su napadale Travnik.

S obzirom na to što je neprijatelj u Travniku pružao veoma jak otpor, komandant korpusa Slavko Rodić je uveo u borbu i svoju rezervu, tj. 1. i 3. bataljon. Napadali smo preko jednog visa od Novog Travnika. Kada smo stigli u grad već je skoro bio skršen otpor neprijatelja. Ostala je samo tzv. Vojarna. Tako se u to vrijeme nazivala kasarna odakle je neprijatelj još pružao otpor. U međuvremenu su stigli komesar 4. divizije Mitar Bajalica i Lazo Marin sa tenkom. U tenk je ušao i zamjenik komandanta 10. divizije Petar Mečava sa namjerom da obiđe i ispita mogućnost uništeša i posljednje otporne tačke. Sjećam se da se Baja nije slagao da Mečava krene, ali je ovaj ostao uporan, pa je sa Lazom Marinom koji je vozio tenk pošao prema kasarni. Nije prošlo mnogo vremena kad su nam javili da su ova dvojica drugova poginuli. Iza toga nastao je juriš na kasarnu iz koje je neprijatelj odmah potom prestao da pruža otpor.

Još u toku noći poginuo je Josip Mažar Šoša komandant 4. divizije, što je među borcima iz naše brigade veoma bolno odjeknulo. Šoša je poginuo od minobacačke granate kada se nalazio kod 6. krajiške brigade.

Poslije napada na Travnik brigada je dobila zadatak da zauzme položaje prema Busovači. Pod kraj 1944. i početkom 1945. nalazila se na sektoru Busovače i Zenice. Neprijatelj

je u međuvremenu prodro i opet zauzeo Travnik. Mi smo se u to vrijeme nalazili oko Vuče Gore. Bili smo odsječeni od ostalih snaga naše divizije. Našli smo se u teškoj situaciji. Prije toga komandant brigade prešao je bio r. Bosnu sa tri bataljona koje su dale-brigade naše divizije. Sa njima se nalazio i 3. bataljon. Bila je to, u stvari, tzv. grupa bataljona koja je imala poseban zadatak.

Donijeli smo odluku da se povučemo i krenuli smo preko Vlačića i došli u selo Dukat. Bila je vrlo jaka zima sa visokim snijegom. Sjećam se da smo klali ovce, pa smo ljem mazali noge i ušli da ne bi promrzli.

Po dolasku u selo Dukat povezali smo se sa štabom divizije. Uskoro smo opet napadali Travnik od Kokošara i dalje na tvornicu šibica. Izvršili smo svoj zadatak pa je brigada ostala na kraćem odmoru i u rezervi u Dolcu. Oba-vješteni smo da se neke neprijateljske snage, pretežno Čerkezi, nalaze u samostanu u Vučoj Gori. Sa šima je vodila borbu 13. krajiška brigada. Dobijeno je naređenje da naša brigada smijeni 13. krajišku i da zauzme neprijateljsko uporište u Vučoj Gori. Pravili smo plan kako da likvidiramo uporište. Razgovarao sam o tome sa našim poznatim minerom Frašom, koji mi je predložio da dovučemo eksploziv kojim bismo prethodno porušili zidove, a zatim ubacili unutra slamu i zapalili. Imali smo i haubice, ali nismo imali dovoljno granata. Ovdje mi je poginuo kurir Savić, rodom iz Lijevča polja. Bio je veoma dobar i hrabar borac. Stajali smo i posmatrali utvrde. Mali Savić mi je dobacio — da je to neki Sevastopolj. (Naši borci su tada dosta znali o pojedinim mjestima u SSSR-u gdje su se borci Crvene armije isticali u borbama.) Nasmijao sam se na ovu upadnicu malog kurira Savića i upitao ga šta zna o Sevastopolju. Najednom on pade. Nisam odmah mogao da shvatim da je pogođen, pa mu rekah da ustane, ali poslije primjetih da mu krv ide na usta. Bio je smrtno pogođen.

Minirali smo zidove i počeli da ubacujemo slamu i palimo. Tad je neprijatelj počeo da napušta tvrđavu i da bježi. Uništili smo veću grupu neprijateljskih vojnika, a jedan broj i zarobili. Vrlo malo ih je pobjeglo prema Brajkovićima. Ovi su naišli na dijelove 13. krajiške koja je stupila sa šima u borbu.

Brigada je kasnije ostala na sektoru Busovače i Zenice. Ostale jedinice naše divizije krenule su prema Sarajevu. Nakon što je zauzeto Sarajevo, naša brigada je učestvovala u oslobađanju Zenice i Busovače. U napadu na Zenicu sudjelovala je 10. krajiška divizija. U Zenici se ponovo našla na okupu čitava brigada, pošto se u njen sastav vratio 3. ba-

taljon koji je preko tri mjeseca sa komandantom brigade bio na posebnoj zadatku sa još nekim bataljonima. Brigada je bila kompletna sa sva četiri bataljona.

Bližio se i početak završnih operacija za uništenje neprijatelja i oslobađanje zemlje. Brigada je dobila zadatak da krene prema Bašoj Luci, a oдавde u Priјedor. Tada se naša 4. divizija uključuje u sastav 2. armije NOVJ. Naša brigada je nastupala prema Karlovcu. Tu smo vodili dosta žestoke borbe sa neprijateljem. Kada smo bili pred Karlov- cem — kapitulirala je Njemačka. Međutim, neprijateljske snage koje su se još nalazile u ovom dijelu Hrvatske i*u Sloveniji pružale su jak otpor. Neki dijelovi naše bri- gade već su se nalazili na domaku Zagreba, oslobađali Samo- bor, a Zagreb je još držao neprijatelj, iako je Njemačka kapitulirala.

Poslije Samobora krenuli smo dalje prema Brežicama i izbili na sektor Planine u Sloveniji. Tu su bile koncen- trisane jače snage neprijatelja svih boja — Nijemaca, usta- ša, domobrana, četnika i drugih koje su ovdje uništene. Pri kraju ovoga sjećanja želio bih još da navedem ka- drovski sastav 11. krajiške kozaračke brigade, koliko sam uspio da se sjetim svih šenih komandanata, komandira i komesara.

Komandni kadar 11. krajiške NOU kozarske brigade: Štab brigade:

Komandanti: Miloš Šiljegović, Dragan Marin, Žarko Zgošanin, Mićo Kolundžija, Mikan Marjanović.

Komesari: Milan Vrhovac, Redžo Terzić, Joco Marjano- vić i Milisav Nikić.

Zamjenici komesara: Vaso Petrović, Živko Rodić. Načelnici štaba brigade: Ljuban Crnobrša, Imšir Pašić.

Odjelješe zaštite naroda: Milan Stanić.

Intendanti: Marko Pejaković, Jefto Tadić, Stojan Doj- činović.

Sanitet: dr Ivo Šalek.

Obavještajni oficir brigade: Dušan Babić. Izviđačka četa:

komandir Stojan Grujić Jaruga. Minerski vod: Frašo (zaboravio sam prezime).

Prateća četa: Mirko Kukavica, Radenko Čađo Ralja, Rajko Gligić i Ljuban Drljić.

"* Štabovi bataljona:

Prvi bataljon — komandanti: Branko Vigšević, Mirko Bašić, Sreto Đenadija, Milan Đukanović.

Komesari: Gojko Bjelajac, Smail Šerić, Slavko Mikulić.

Zamjenici komesara: Milan Stanić, Dragomir Radišić Radiša, Marin (čije sam ime zaboravio).

Komandiri četa u 1. bataljonu: Miloš Kasabašić, Gojko Gajić, Dušan Kukrika, Ostoja Mijić, Đuro Storebra, Mihajlo Jašetović, Milan Đaković, Petar Misirača, Milan Đukanović, Veljko Babić.

Komesari četa: Smail Šerić, Slavko Mikulić, Mirko Knežević, Salih Topić.

Drugi bataljon — komandanti: Branko Popović, Đuro Vučenović Busen, Dušan Obradović, Miloš Kasabašić.

Komesari bataljona: Slavko Havić, Muhamed Đeldum, Slavko Mikulić.

Zamjenici komesara: Mirko Predojević, Josip Rukavina, Gojko Vujčić.

Zamjenici komandanta: Dušan Obradović, Vid Sladojević, Lazo Škorić, Uroš Stojaković, Nikola Rončević.

Komandiri četa u 2. bataljonu: Miloš Kasabašić, Lazo Predojević Mrkoš, Lazo Škorić, Uroš Stojaković, Lazo Stojaković, Dušan Stojaković, Branko Zrnić, Živko Banović (bio je komandir čete poslije Uroša Stojakovića).

Treći bataljon — komandanti: Đuro Vučenović, Đuro Milinović, Branko Borovnica.

Na zadatku u vrijeme pripremanja napada na Travnik

Komesari: Milan Kalinić, Rajko Kukolj.

Zamjenici komandanta: Rajko Gavrilović, Branko Borovnica, Mile Pucar.

Zamjenici komesara: Jovica Kos, Ljuban Bakić. Komandiri

četa: Spasoja Kotur, Branko Borovnica, Mi-

le Pucar, Vice Sladojević, Miloš Kondić, Pero Gligić, Mihajlo Kovačević, Miladin Zlojutro, Mlađo Kolundžija. Komesari četa:

Ljuban Bakić, Milan Bosnić, Vlajko Bokan, Milan Subotić, Malbašić ..

Četvrti bataljon — komandanti: Miloš Subotić, Tri- vun Pralica, Rade Batić, Miloš Kasabašić, Lazo Predo- jević Mrkoš.

Komesari bataljona: Đuka Trninić, Mirko Tomić, Mi- lan Bošnjak.

Zamjenici komandanta: Rade Batić, Miloš Kasabašić, Lazo Predojević Mrkoš, Mirko Jovanić.

Komandiri četa: Mirko Jovanić, Mirko Bjelajac, Rade Batić, Mirko Savanović, Rade Novaković.

Komesari četa: Bogdan Šmitran, Mlađo Rađenović, Žarko Marjanović, Boško Bjelajac.

Mikan MARJANOVITH

PRVO OSLOBODJENJE TRAVNIKA

Prilikom prvog napada na Travnik 1. bataljon 11. krajiške brigade bio je u korpusnoj rezervi. Negdje pred svitanje pozvao me je komandant korpusa Slavko Rodić i naredio da odmah krenemo na brdo Vilenica i smijenimo 7. brigadu. Ona je do tada napadala ovaj utvrđeni položaj koji dominira Travnikom. U svanuće smijenili smo 7. krajišku brigadu. Položaj je predat pod borbom i bataljon sam samo djelimično uspio rasporediti. Pod stalnom vatrom trebalo je zaposjesti položaje i tek potom krenuti u napad na kosu. Naredio sam da u napad krenu dvije čete i to jedna sa sjeverne, a druga sa sjeverno-istočne strane. Neprijatelj nas je zasuo uraganskom vatrom i obasuo bombama. Zadatak je bio da se ne odstupa bez obzira na rašene i poginule. Čete su muševitom brzinom izbile na kosu. Međutim, Nijemci i ustaše su se sklonili samo nekoliko metara iza grebena i sakrili po stijenama u rupama. Kada su primjetili da je na kosi kod naših boraca popustila opreznost, iznenada su muševito bombama i vatrom iz automatskog oružja zasuli naše borce, i ponovo izbili na kosu. U toku dana položaji na kosi su prelazili nekoliko puta iz ruku u ruke. Žrtava je bilo i sa jedne i sa druge strane. Tek oko podne konačno smo zauzeli kosu i odmah produžili gošće neprijatelja ka gradu. Na kosi smo ostavili samo jedan ojačani vod. Ostali dijelovi bataljona su se sručili na leđima neprijatelja u grad. U isto vrijeme i ostale jedinice 5. korpusa navalile su sa svih strana u grad. Najjači otpor neprijatelj je davao iz Kasarne, kada su već cio grad i okolina bili u našim rukama. Tada je Petar Mečava zamjenik komandanta 10. divizije sjeo u jedan mali talijanski tenk i krenuo pravo na kapiju kasarne. Kada je stigao na nekoliko metara od kasarne kapija se naglo otvorila i neprijateljski top je opalio prema tenku. Na mjestu su ubijeni Mečava i tenkista. Prethodne noći kada je uporište napadnuto smrtno je bačvom minom pogođen i Josip Mažar Šoša, a nekoliko

dana po oslobađanju Travnika nesrećnim slučajem poginuo je i Ranko Šipka zamjenik komandanta divizije. Tako nas je zauzimanje Travnika koštalo, pored mnogih boraca i starješinskog kadra, i tri visoka vojna rukovodioca.

Gubici moga bataljona u borbi za Travnik bili su: 21 mrtav i 33 rašena. I ostali bataljoni naše brigade imali su velike gubitke, a također 6. i 8. brigada. Poslije oslobo- deša Travnika produžili smo nadiranje i oslobodili Vi- tez, Han-Bilu, Han-Kompaniju, Krušicu i dio željezni- čke pruge od Lašve do Kiseljaka.

Na sektoru Lašva, Kiseljak, željeznička pruga Sara- jevo — Zenica ostaće naša 4. krajiška divizija nekoliko mjeseci. Neprijatelj je nastojao da pošto poto održava pru- gu, a naše snage su je skoro svakodnevno napadale i dizale u zrak kompozicije.

Neprijatelj je kasnije uz velike gubitke ponovo zauzeo Travnik i zadržao se u njemu samo nekoliko dana. Opet smo ga izbacili. Tada je naš bataljon dobio zadatak da likvi- dira neprijateljsko uporište u Gučoj Gori koje je branilo 150 do zuba naoružanih zločinaca, zabarikadiranih u fra- njevačkom samostanu. Bataljon je poduzeo napad na samostan sa svih strana. Zidovi samostana bili su debljine jedan me- tar sa teškim gvozdenim vratima. Snijeg je bio debeo jedan metar i vladala je velika studen. U prvi mah imali smo gu- bitaka. bili smo prisiljeni da stalno držimo pod vatrom sve prozore i puškarnice. Zgrada se nije mogla zauzeti ju- rišem. Zatražili smo od štaba brigade jedan ili dva pro- tivtenkovska topa koji bi gađali zidine Topovi su nam upu- ćeni pa smo po nekoliko puta gađali u isto mjesto ali, zid se nije mogao probiti. Zatražili smo tada da nam se pri- doda minerski vod brigade da miniramo spoljne zidove. Upo- zoreni smo da se eksploziv može upotrijebiti samo toliko da se napravi prolaz kuda bi se naši borci mogli provući u zgradu. Zastavnik Franjo, komandir minerskog voda naše brigade, doveo je svoje minere.

Kada smo postavili eksploziv u zidove uputili smo jednu sredovječnu ženu sa pismom komandiru ove čerkeske jedinice. U pismu je otprilike pisalo: Gospodine majore, poštedite živote svojih vojnika i civilnog življa koje ste povukli sa sobom i stavili ga u podrum. Eksploziv je stav- ljen pod zidove samostana i u slučaju negativnog odgovora zgrada će sa vama i vašim vojnicima odletjeti u vazduh. Pošto se žena nije vraćala poslali smo jednog mještanina bez pisma, da zatraži odgovor. Ovaj se ubrzo vratio i saop- štio nam da je major namrgođen samo rekao: „Reci banditima neka probaju." Čim je ovaj to rekao, doviknuo sam Fraši:

„Pali". Franjo je okrenuo ručicu i u tom momentu uslijedila je strahovita eksplozija. Zatresla se cijela okolina. U zidu se pojavila ogromna rupa kroz koju su mogli prola- ziti tenkovi. Komandir druge čete Petar Misirača samo- inicijativno je sa četom jurnuo na otvor. Neprijatelj ga je paklenom vatrom dočeka- o iz dvorišta. Naredio sam da se četa vrati na svoj položaj. U tom času stigao je u bataljon zamjenik komandanta 11. brigade Mikan Marjanović. Dok smo osmatrali to utvrđenje poginuo nam je brigadni kurir koji je stajao između nas dvojice, a imao je automat i torbicu i bio dobro odjeven. Neprijateljski snajperist je pomislio da je on glavni, nanišanio i pogodio ga. Ovaj je pao, a zatim se čuo pucaš. Odgurnuo sam Mikana u jarak, a i sam sam za njim skočio. Mikan je bio jako uzbuđen i naredio mi je da palim samostan. Tada sam mu rekao da ide od nas i da ću preuzeti na sebe svu odgovornost. Kad je Mikan otišao na- redio sam da se grupa boraca popne pomoću ljestava na krov samostana i da ga zapali. U sumrak je odjeknula lomljava, krovna konstrukcija se srušila i plamen se svezao sa ne- bom. Prizor je bio više nego strašan, u zgradi su se čuli pojedinačni pucši. Od dima i plamena više se nije mogla vidjeti zgrada koja je bila pred nama na pedesetak metara. Dim je strahovito gušio naše borce. Neprijatelj je silazio niže na doše spratove bježeći pred vatrom. Tako su se i spuštali dok vatra konačno nije stigla i u prizemlje. Ne- gdje oko 23 sata glavna kapija se iznenada otvorila. Nepri- jatelj je iz automata osuo po nama. Bacao je bombe u svežnje- vima. Iz svih oružja opalili smo po neprijatelju. Bataljon je imao mnogo automatskog oružja i municije koja se nije morala štedjeti. Nastao je pravi pakao. Tada su čete jur- nule u podrume zgrade koja je još gorjela. Odmah zatim po- čela je da kulja kolona zarobljenika iz podruma, dignutih ruku u vis. Za njima je izašlo i civilno stanovništvo i 9 fratara sa gvardijanom. Svi ovi popovi bili su garavi kao i vojnici Čerkezi. Svi su bez izuzetka imali oružje za vrijeme borbe za samostan i pucali na nas. Pored ubije- nih, teže i lakše ranjenih, zarobljeno je oko 40 Čerkeza, a desetak ih je bilo mrtvih u samostanu. Njih je strijeljao njihov komandant jer su tražili da se predaju. Neki su se i sami ubijali bojeći se da će živi izgorjeti. Od zaroblje- nih smo saznali da su fratri bodrili vojnike i zahtije- vali da se bore do posljednjeg.

Mirko BAŠI Th

u 1. BATALJONU 11. KRAJIŠKE NOU KOZARSKE BRIGADE, OD PRIJEDORA DO SLOBODE

Poslije višednevnih borbi oko Bos. Gradiške i u Liječju polju, u septembru 1944. naš bataljon se povukao prema Kozari. Uskoro nam je saopšteno da brigada kreće sa područja Kozare. Uslijedio je i sastanak štabova bataljona u štabu brigade. Tu nam je rečeno da treba pripremiti borbu vojnički i politički za duži pokret. Trebalo je dobro organizovati komoru, učiniti jedinicu pokretnom i snabdjeti je svim što joj je potrebno u pokretu. Baš tih dana bili smo na sektoru Liječja polja, gdje se moglo nabaviti sve što nam je bilo neophodno.

Pred vojno-političkim i partijskim kadrovima, u jedinicama je posebno podvučen zadatak da obezbjedimo pokret sa Kozare bez osipaša. Istina, i ranije je odlazila sa Kozare na područje Podgrmeča, ali je to trajalo kraće vrijeme, a s druge strane, za Kozarčane je i Podgrmeč bio drag i na šemu su se osjećali kao i na Kozari.

Međutim, predviđeni pokret brigade prema Travniku bio je tek od dužih i ozbiljnijih, gdje se nije očekivao skoriji povratak na Kozaru. Da bismo sproveli što bolju organizaciju i pripremili borce, održavali smo sastanke, partijske i skojevske, zatim četne i bataljonske konferencije, na kojima smo objašnjavali da više nema bitke samo u svom kraju, već je front čitava naša zemlja i da treba ići tamo gdje borba zahtijeva. I negdje u prvoj polovini oktobra 1944. uslijedio je pokret sa Kozare prema Travniku.

Prikupili smo se u oslobođenom Prijedoru. Smotru je izvršio komandant Mićo Kulundžija. Komesar brigade u to vrijeme bio je Joco Marjanović, koji je još u ljeto 1944. došao na mjesto Redže Terzića.

Put nas je vodio pravcem Sanski Most — Ključ — Mrkonjić Grad — Jajce i Kopčići kod Bugojna.

U Kopčićima smo se odmarali nekoliko dana. Pripreмали smo se za napad na Travnik. Pred strojem čitave brigade podjeljena su odlikovaša borcima i rukovodiocima, ali

je najveća čast za brigadu bio orden narodnog heroja Stojanu Grujiću Jarugi. Taj orden je ranije dobio Mikan Marja- nović zamjenik komandanta brigade. Na smotri je govorio komesar Joco Marjanović. Odatle smo krenuli prema Trav- niku.

Napad na Travnik izveden je u drugoj polovini okto- bra 1944.

Naš 1. i 3. bataljon 11. krajiške brigade bili su di- oektno angažovani u napadu na Travnik. Preko kose Vile- nice imali su da sadejstvuju sa 9. krajiškom brigadom čiji je komandant bio narodni heroj Rade Brkić.

U toku prve noći napada na Travnik 1. bataljon je uspio da se probije u grad, ali se sutradan pod pritiskom jačeg neprijatelja sa jedinicama 9. krajiške povukao i zadržao iznad grada na kosi Vilenica. Tu smo ostali preko dana i vodili žestoke okršaje sa neprijateljskim jedinicama koje su vršile pritisak u nastojašu da nas odbace. Uspjeli smo da se održimo i da slijedeće noći uđemo u grad. Razvile su se ulične borbe.

Naš 1. bataljon naišao je na zatvor i tom prilikom oslobodio nekoliko drugarica koje su prethodne noći pale neprijatelju u ruke kada je izvršio protivnapad od fa- brike duvana prema Turbetu na snage 6. krajiške brigade. Ove drugarice bile su iz 3. bataljona 6. krajiške, a pozna- vao sam ih dok sam se ranije nalazio u tom bataljonu.

U toku dana vodili smo borbu sa neprijateljem koji se utvrdio u kasarni. Tu su dejstvovali i naši topovi i ten- kovi. Poginuli su nam istaknuti borci i rukovodioci, Pe- tar Mećava i Lazo Marin u našem tenku, dok je Šoša poginuo prve noći napada na Travnik.

Naš 1. bataljon nije imao većih žrtava, osim nekoliko rašenih i jedan do dva poginula.

Poslije oslobađaša Travnika naši 1. i 3. bataljon do- šli su na položaje više Busovače, u s. Rovno-Bare, gdje su se već nalazili 2. i 4. bataljon koji su u vrijeme napada na Travnik napadali Vitez i Han-Kompaniju.

Na ovom sektoru oko Busovače 1. bataljon ostaje duže vrijeme tukući se sa neprijateljem. Prelazili smo preko željezničke pruge Busovača — Kiseljak. Nekoliko puta smo napadali željezničku stanicu Lašvu, a zatim prema Guč- joj Gori.

U to vrijeme za komesara našeg 1. bataljona postavljen je Duško Lenart koji će tu ostati do januara 1945. do ranja- vaša na Vlašiću. Pošto je Lenart otišao imenovan sam za komesara bataljona, a nakon izvjesnog vremena za pomoćnika komesara došao je Josip Rukavina.

Bataljon je vodio veoma žestoke borbe oko Brajkovića, Lupaca i Guče Gore, zatim Busovače, s. Ravno-Bare, Počukca. To su bile veoma teške borbe. Neprijatelj je nastojao da održi ovu komunikaciju zbog predstojećeg odstupanja nje- mačkih snaga iz Sarajeva. Često nas je jakim snagama odba- civaio sa položaja. Naređbe kod neprijatelja je glasilo:

„Lašva može krvava teći, ali neprijatelj ne smije u Trav- nik proći.“

Dok smo bili u Lupcima, iznenadio nas je neprijatelj. Iznad nas se nalazilo jedno poviše brdo, na kome se nala- zila naša zasjeda. To su veoma strme strane, neprohodan te- ren i po tadašnjoj ocjeni komandira 3. čete Mihajla Jaše- tovića, ovuda ne bi mogla ni koza proći. Međutim, desilo se da je grupa vojnika divizije „Princ Eugen“ došla ovim kozjim stazama iza leđa našoj zasjedi, osula vatru po šoj, a kasnije i po nama koji smo se nalazili dolje u selu. Došlo je do žestoke borbe.

Uslijedila je i zima 1944/45. godine. U međuvremenu otišao nam je komandant bataljona Mirko Bašić, a na š- govo mjesto postavljen je Sreto Đenadija, koji je ranije bio u Sloveniji, gdje je ranjen i otpremljen u Italiju na lije- čeće i otud došao kod nas. Zadržao se kratko vrijeme pa je otišao, a za komandanta nam je došao Milan Đukanović.

Januara-februara 1945. neprijatelj je preduzeo jedan jači napad kojim je potisnuo naše snage sa sektora Zenice i Busovače prema Travniku. Naš 1. bataljon bio je pod bor- bom pritisnut na Vlašić gdje su se povlačili i ostali di- jelovi sa štabom brigade. Preko Vlašića smo se prebacili prema Turbetu u Šipovljane. Travnik je opet bio u rukama neprijatelja. Naše snage koje su se nalazile u toj okolini morale su se povući, pa je neprijatelj ovladao komunikaci- jom Busovača — Travnik. Mi smo se, u stvari, vratili na one položaje sa kojih smo krenuli u napad na Travnik.

Na ovom sektoru zadržali smo se izvjesno vrijeme, kada će opet početi naša ofanzivna dejstva. Prvi bataljon je opet napadao na Travnik od Turbeta, desnom stranom ceste i poslije petodnevnih žestokih borbi ponovo smo ušli u Travnik i oslobodili ga. U gradu smo se zadržali samo jednu noć, a tada je uslijedio novi zadatak. Trebalo je da smije- nimo jedan bataljon 13. krajiške „garave“ brigade na opsadi samostana u Gučjoj Gori. Tamo je, po proceni naših obavje- štajaca i štabova, bilo oko 150, a možda i više neprija- teljskih vojnika. Zadatak nam je bio da likvidiramo ovu oikoljenu neprijateljsku Jedinicu. Guču Goru smo već od- ranije poznavali, znali smo skoro svaku kuću, jer smo tu bili na položajima.

Preuzeli smo položaj od boraca iz 13. brigade i nastavi- vili opsadu neprijatelja koji se utvrdio u samostanu. Zgrada samostana je bila pravo utvrđenje. Tu se našla neprijateljska jedinica sastavljena od raznih nacionalnosti. Bilo je Rumuna iz Bukovine, zatim Čerkeza, Nijemaca, ustaša i drugih. Kada im je odsječena odstupnica prema Zenici, a pošto su se odvojili od svojih jedinica, udružili su se i našli u samostanu koji su pretvorili u uporište.

Cio jedan dan vodili smo borbu, ali ništa nismo uspjeli. Baš u to vrijeme kod nas na položaj stigao je i Đuro Pucar Stari. Inače, mi smo htjeli da tučemo iz topova, ali pošto se radilo o samostanu dvoumili smo se radi političkog efekta, iako je sa vojničke tačke gledišta bilo sasvim na mjestu da se uništavaju one neprijateljske tačke i utvrđenja odakle se pruža otpor i nanose nam se žrtve. Pošto je tu boravio drug Stari i pratio tok napada, pri polasku je odobrio da se upotrijebi i artiljerija i minobacači. Počeli smo da tučemo vatrom iz topova i minobacača, ali opet nismo uspjeli. Tada je donesena odluka da se zgrada zapali.

Zatraženi su dobrovoljci u bataljonu. Trebalo se uspjeti uz pripremljene merdevine. Nabavili smo benzina, slame i drugog zapaljivog materijala. Kao dobrovoljac javio se Slavko Maleš (iako nisam siguran u ime, ali je sigurno Maleš) koji je bio desetar ili vodnik u 2. četi našeg bataljona. Uspio je da se popne uz ljestve do krova samostana, da ga polije benzinom i zapali. Već predveče zgrada je gorjela kao buktaša.

U toku opsade mi smo neprijatelja pozivali na predaju, a upućivali smo i neke žene da im prenesu poruke, ali su oni odbijali. Komandant im je bio neki bijeli emigrant u činu majora.

Pred veče, kada smo zapalili zgradu i nastavili da tučemo iz topova i minobacača, kada nije bilo izgleda za opstanak, neprijateljski vojnici su pokušali proboj. Njihov komandant je na konju izjurio iz samostana sa grupom vojnika. Dočekali smo ih. Dosta ih je poginulo, a zarobljeno je 50—60 vojnika, dok je jedna grupa, njih dvadesetak, uspjela na prođe između nas i da pobjegne.

Poslije Guče Gore nastavljaju se borbe oko Zenice i Busovače. Često smo se prebacivali sa jednog sektora na drugi provodeći neko vrijeme na sektoru prema Zenici i opet kod Busovače.

Zanimljiv je i jedan detalj kada smo uspostavili kontakt sa Čerkezima koji su bili na položaju iznad Busovače i dalje prema Gornjoj Zenici. Obavještajni oficir našeg

1. bataljona uspio je da uspostavi sa njima kontakt, pa je dobio obavještenja da će se predati, ali su tražili da se dođe na pregovore. Otišao sam na zakazani sastanak. Stigao je jedan kapetan, inače bivši poručnik Crvene armije, koji je komandovao ovom jedinicom. Prihvatio je da preda jedinicu. Tom prilikom rekao sam mu da će njegovim vojnicima, poslije oslobođenja, biti omogućeno da idu u svoja rodna mjesta u Sovjetski Savez. Ovo je, izgleda, bilo odlučujuće za odluku o predaji, jer mi je oficir samo dobio — njet. Ipak je dogovoreno da predaja bude u određeno vrijeme. Mi smo čekali, ali ih nije bilo. Morali smo se ujutro povući sa položaja. Opet smo došli naveče radi uspostavljanja veze, ali se nije uspjelo. Kasnije smo obavješteni da su, izgleda, Nijemci doznali za ovaj pokušaj predaje partizanima, pa su razoružali Čerkeze i povukli ih nekud. Jedan vod je uspio da se izvuče i dođe u našu brigadu, a pošto smo mi iz 1. bataljona radili na ovoj predaji, upućeni su u naš bataljon. Kasnije će ovaj vod odigrati vrlo značajnu ulogu u borbama oko Karlovca, ali su mnogi njegovi pripadnici izgubili život.

Negdje u martu 1945. iz pravca Modriša prodro je prema nama jedan puk njemačke 7. SS divizije i došao u Han-Kompaniju skoro bez borbe. Tu je zarobljena divizijska komora, a bilo je zarobljeno i boraca iz naše brigade. Nijemci su zaposjeli položaj prema Vitezu.

Pošto se naš 1. bataljon nalazio u blizini, dobio je zadatak da uspostavi kontakt sa ovom šemačkom jedinicom. Naime, štab 5. korpusa već je dobio neka obavještenja o tome da bi Nijemci razmjenili zarobljenike. Kod nas je došao i Stole Kovačević koji je radio na obavještajnim zadacima. Odlučeno je da se uputi pismo šemačkoj komandi. Otišao sam među kurire bataljona i tražio dobrovoljce koji će odnijeti poruku Nijemcima. Javio se Duško Macar, koji je u to vrijeme bio desetar kurira u našem bataljonu. Otišao je sa jednom ženom na vezu sa Nijemcima. Kada je stigao na mjesto vezali su mu oči, zatim ga stavili u kola i odvezli u šemačku komandu u Han-Kompaniju. Predao je pismo, a zatim su mu opet vezali oči i vratili ga. Međutim, do zamjene zarobljenika nije došlo, jer su se drugu noć šemačke snage povukle iz Han-Kompanije i Viteza i napustile položaje sve do Zenice. Ostalo mi je u sjećanju kako mi je kurir Madžar pričao šta je osjećao kada je išao u šemačku komandu vezanih očiju. Rekao mi je — sve ću učiniti, ali nikada više ne bih išao Nijemcima. Težak je bio taj osjećaj. Stalno sam očekivao da će pucati u mene, jer drugo ništa nisam mogao očekivati. Pričao je kako je vidio

njemačkog komandanta koji je bio ranjen u ruku i nosio zavoj.

Našli smo se na položajima iznad Gornje Zenice. Počele su borbe za Zenicu na njenoj periferiji. Vodili smo dosta žestoke borbe sa neprijateljem koji je štitio odstupnicu svojim snagama od Sarajeva. Naš 1. bataljon ušao je u dio Zenice gdje je bila radnička četvrt. Radničke poro-dice su nas oduševljeno dočekale. Zadržali smo se u oslobođenoj Zenici oko dva dana. Odnekud je došla vijest da je oslobođen Zagreb, pa je nastalo toliko oduševlješe da su borci počeli da pucaju iz oružja.

Oslobađanjem Zenice završene su borbe na ovom sektoru i naša brigada u sklopu 4. krajiške divizije dobija zadatak za ponovni pokret prema Bosanskoj krajini. Išli smo preko Jajca, Mrkonjić-Grada i Manjače i stigli negdje oko Mišinog Hana. Tu nam je saopšteno da je Baša Luka već oslobođena, a da naša brigada kreće dalje prema Karlovcu. Ovdje u Mišinom Hanu utovarili smo se u voz i krenuli u oslobođeni Prijedor, a zatim preko Ljubije i dijela Podgrmeča preko Lipnika izbili na Benakovac, Jasenicu i Bosansku Krupu. Dalji pravac kretanja brigade je bio preko Cazina prema Karlovcu do Perjasice.

Uoči 1. maja 1945. počeli smo borbu na sektoru Karlovca. Tu na tridesetak kilometara od Karlovca vodili smo žestoke borbe sa neprijateljem i zadržali se oko dva dana. I naša 8. krajiška brigada vodila je na ovom pravcu teške borbe. Jedan šen bataljon se probio u neprijateljsku pozadinu, ali je imao teške žrtve.

Poslije dva dana žestokih borbi probili smo odbranu neprijatelja na Perjasici i produžili da ga gonimo. Izbili smo prema Dugoj Resi i Mrzlo Polju i tu smo zastali. Stigao je zamjenik komandanta divizije Stevo Rauš koji se interesovao kakva je situacija na sektoru našeg nastupa i da li imamo kontakta sa neprijateljem. Naredio nam je da krenemo na juriš preko Mrzlog Polja i napadnemo Vinicu. To je šumovito uzvišenje iznad Karlovca koje je bilo dobro utvrđeno rovovima i bunkerima.

Relativno lako smo prešli Mrzlo Polje, ali će nas dočekati teške borbe na Vinici. Potrajaće nekoliko dana. Jednog jutra poginuo nam je Ivanišević, vodnik u 2. četi

1. bataljona, rodom od Imotskog. Došao je u 1. bataljon iz domobranstva, a pripadao je naprednoj porodici. Kada smo bili na položaju prema Zenici pustili smo ga da ode obići porodicu. Bio je veoma hrabar borac. Znalo se — kuda Ivanišević pođe, tamo nema problema oko izvršenja zadatka. Poginuo je prvi dan borbe na Vinici.

Posljednji dan borbi na Vinici i uoči oslobođenja grada i povlačenja neprijatelja iz Karlovca, poginuo je komesar 2. čete 1. bataljona Branko Vignjević i njegov pomoćnik Stanko Troha. Branko Vignjević je rodom iz Pučenika od Bos. Krupe i s njim sam se poznao od ranije, jer mi je i rođak bio. Stanko Troha je rodom iz Hrvatske, mislim iz Zagreba, a došao je na Kozaru u partizane iz logora Jasenovca sa još nekim drugovima. Među njima je bio i Slavko Mikulić koji je jedno vrijeme bio komesar 1. bataljona. Vignjević i Troha poginuli su od jedne granate. Prosto su razneseni.

To su bile posljednje žrtve našeg bataljona, a možda i 11. krajiške NOU kozarske brigade u završnim operacijama za oslobođenje zemlje. Ušli smo u Karlovac, a zatim produžili preko Jastrebarskog na Samobor. Zauzeli smo Samobor bez borbe i krenuli u Brežice. Tu smo imali jedan manji okršaj sa neprijateljem, zauzeli Brežice i zadržali se u toku dana. Predveče smo dobili naređenje da usiljenim maršem krenemo obalom Save uzvodno kroz Krško polje, presječemo neprijateljske snage koje se povlače prema Zidnom Mostu i Sevnici, i pokušamo ih prisiliti na predaju. Tu je zarobljeno više hiljada neprijateljskih vojnika. Vraćeno je preko 300 porodica koje su se sa zaprežnim konjima povlačile prema Austriji.

Neprijateljske snage predavale su se tu u Brežici na Krškom polju. U Brestanici, u jednoj šumi, naši borci su zarobili oko 800 vojnika. Razvrstavali smo ih po grupama prema mjestu rođenja kako bi se napravio neki red u odašiljanju u zarobljeničke logore.

Praktično, 1. bataljon 11. krajiške kozarske brigade završava svoj ratni put kod Zidanog Mosta. Tu smo zaustavljeni i vraćeni u Brestanicu. Bio je 12. maj 1945. Zadržali smo se dan-dva, a zatim krenuli u Sv. Nedjelju kod Zagreba, gdje smo ostali 15, 16. i 17. maja 1945. i proslavili dan konačnog oslobođenja naše zemlje. Rat je završen. Nastalo je pravo slobodarsko raspoloženje, ali rekao bih za kratko vrijeme. Počela se uvlačiti tuga. Nema više pokreta, nema borbe i ratnici su počeli prosto da boluju zato što nema borbi, što se ne tuku i što nemaju pokreta, akcije i borbe. Jer, činilo nam se da je najveća radost biti sa borcima, ići u borbu, a mi smo se sada našli u oslobođenom Šibeniku gdje je tekao sasvim drugi mirnodopski život na koj nismo navikli, odnosno zaboravili smo takav način života.

Nije bilo dana, nije bila sata, ili zastanka u maršu, da nije korišten za rad sa borcima, ne samo u vojničkom osposobljavanju, nego i političkom i kulturnom, a posebno na

opismenjavanju onih koji nisu imali prilike da se školuju i nauče čitati i pisati. Mi smo u bataljonu razvijali takav rad i akciju da smo kroz takmičenje uspjeli da opismenimo sve nepismene. Ako nam je u bataljonu, u neku četu, došao nepismen borac, za kratko vrijeme je morao biti osposobljen da zna čitati i pisati. Osnovna parola bila je — u bataljonu ne smije biti nepismenih boraca. Svaki komesar bataljona, čete i njihovi pomoćnici, vodili su bitku u svojoj jedinici i protiv nepismenosti.

Vodilo se i računa o prijemu novih članova u Partiju i organizaciju SKOJ-a. Poslije svake akcije primali smo nove članove. Omasovljavale su se partijske organizacije i aktivni SKOJ-a, jer su se u svakoj akciji isticali novi borci koji su hrabrošću dokazivali da im je mjesto u redovima komunista i komunističke omladine. Mi smo bili malo nepovjerljivi prema novim borcima, pogotovo onim koji su dolazili iz domobranskih jedinica, jer nismo imali mogućnosti da provjerimo njihovo dotadašnje držanje. Kod nas su bili dobri borci i isticali su se u borbi, pa nam je Duda Dozet rukovodilac političkog odjela divizije često skretao pažnju da sektajmo prema njima, jer onaj ko se bori na bunkerima, ko pliva i prelazi Vrbasu i Bosnu, taj je ličnim primjerom dokazao da mu je mjesto u Partiji, da je grijeh ne primiti u KPJ onoga ko se penje na krov zgrade pune neprijateljskih vojnika. Svaka akcija, naročito oko Busovače i Zenice, bila je istovremeno i akcija za omasovljenje i prijem novih članova u KPJ i SKOJ. Mi smo na tom sektoru imali veliki priliv novih boraca muslimanske i hrvatske nacionalnosti.

Jedan od veoma značajnih političkih zahvata u našem djelovaštvu bilo je i to da se novopridošli borci pravilno politički orijentiraju. Oni su, prije stupanja u partizane, živjeli na području koje je bilo izloženo raznim uticajima, pretežno su tada prolazile i boravile neprijateljske formacije, a sve to je imalo znatno odraza na njihovu orijentaciju. Prolazile su ovim područjem i naše proleterске jedinice, ali su se kratko zadržavale, a najviše vremena teren je bio pod uticajem neprijateljske propagande. Zato nam je jedan od važnih političkih zadataka bio da od njih stvorimo borce koji se neće razlikovati od ostalih, da se kod njih stvori osjećaj da su ravnopravni sa svim borcima bez obzira na to što su kasnije došli u naše jedinice, zatim pripremiti ih za naredni pokret brigade, kako ne bi došlo do osipaša i napuštanja jedinica.

Jedna posebna karakteristika naših krajiških brigada bila je po znatnom broju drugarica u svojim redovima.

Takva je bila i 11. krajiška kozarska brigada, pa i naš 1. bataljon koji je imao dosta drugarica boraca. Pretežno su to bile drugarice u sanitetu, u četama i bataljonima. Referent saniteta našeg 1. bataljona, jedno vrijeme bila je Olga Dujmović - Rodić, iz Bihaća, a šen zamjenik Stana Tubin, rodom iz Brežićana. Od bolničarki se sjećam: Nevenke Mijanović i Marije Dragišić iz 2. čete, zatim Aleksandre -

- Lese Adamović iz 3. lijevčanske, sestre vodnika Slavka Adamovića koji je poginuo u drugom napadu na Travnik, Vida Filipovića bolničara u 1. četi, Milje Novaković, referenta saniteta u 1. bataljonu poslije odlaska Olge Dujmović za referenta saniteta u brigadi, odnosno u 4. bataljon naše brigade. Referent saniteta u brigadi bila je i Mileva Kusonić, poznata kao odvažna i hrabra partizanka.

Treba posebno istaći da su drugarice u našoj brigadi bile ne samo hrabre, nego i radne i vrijedne. Dok su se borci odmarali, one su se brinule da zakrpe i operu odjeću, vršile su dezinfekciju i dr.

Pretežno su u našoj brigadi bile Kozarčanke, a bilo ih je iz Lijeve polje. One su svojim držanjem u borbama pri izvlačešću i previjašu ranjenika, kao i u slobodnim časovima pokazale izvanredne primjere drugarstva, hrabrosti i istrajnosti.

Dragomir - Radiša RADIŠIĆ

U BORBAMA NA SEKTORU TRAVNIKA I BUSOVAČE POD KRAJ 1944. I POČETKOM 1945. GODINE

Poslije napada na Travnik pod kraj oktobra 1944. imenovan sam za zamjenika komandanta 4. bataljona 11. krajiške brigade. Komandant bataljona bio je Rade Batić, rodom iz Jablanice. Kako je uskoro ranjen primio sam dužnost komandanta ovoga bataljona. Držali smo položaje iznad Busovače, gdje smo imali česte i žestoke sukobe sa neprijateljem. Napadali smo i Busovaču. Tada je ranjen i komandant bataljona Rade Batić. Izvjesno vrijeme bataljon je djelovao i prema Kiseljaku, gdje smo pravili zasjede i dočekivali neprijatelja.

Poslije ranjavanja Batića štab bataljona su sačinjavali: Miloš Kasabašić komandant, Mirko Tomić komesar, JIazo Predojević Mrkoš zamjenik komandanta. Sada se ne sjećam komandira četa, osim Mirka Savića. Imali smo jači sukob sa neprijateljem kada smo napadali Barjkoviće, zatim neprijatelja koji se bio utvrdio u samostanu na Vučjoj gori. U 4. bataljonu nisam se dugo zadržao. Postavljen sam za komandanta 2. bataljona iste brigade. Bilo je to u vrijeme drugog, ponovnog zauzimanja Travnika. Pozvan sam u štab brigade i saopšteno mi je da idem za komandanta 2. bataljona. Više se ne sjećam ko je tu prije mene bio komandant. Znam da je komesar bio Slavko Mikulić, a zamjenik komandanta Lazo Škorić. Moguće je već bio mart 1945. upravo pred napad na uporište Vučju goru. Ovdje se neprijatelj utvrdio u samostanu.

Nakon oslobođanja Sarajeva, odnosno poslije sarajevske operacije, učestvovali smo u napadu na Zenicu koju smo oslobodili. Poslije ove akcije hitno smo krenuli ka Banjoj Luci. Banja Luka je već bila oslobođena. Ovdje smo se ukrcali u vozove i stigli u Prijedor. Produžili smo preko Gline prema Karlovcu. Sjećam se da nam je kod Karlovca poginuo jedan komandir čete, rodom od Verića ili Lamovite i Omarske. Upozorio sam ga da se pripazi, jer bez obzira na to što se neprijatelj masovno predavao, ipak su neke

jedinice (Nijemci i ustaše) pružale jak otpor. Ovaj komandir se veoma slobodno ponašao i prilikom osmatraša pokreta neprijatelja pogoden je i na mjestu ostao mrtav.

Poslije zauzimanja Karlovca krenuli smo na Samobor, a zatim smo dalje gonili neprijatelja preko Slovenije i konačno završili operaciju čišćenja na sektoru Celje — Brežice.

Miloš KASABAŠIĆ